

JÄNIS BLESE

KOKNESE

Kokneses pagasts

0 0.75 1.5 km

478

Kellogg's

Le
A
E
6
N
E

KOKNESE

98-6
141

L
90

Jānis Blese

KOKNESE

ar atskatu tālākā pagātnē

ATĒNA

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

~~98-17.913~~
0304050783

UDK 947.43 + 908 (474.3)
Bl 570

Kokneses pagasta padomes pasūtījums

Redaktore **Silvija Brice**

Korektore **Velta Duka**

Māra Sīmansona vāka dizains

Inta Vikmaņa makets

Mārča Briškas krāsainās fotoilustrācijas

Kokneses Jaunās pils krāsainais attēls — no Aizkraukles novada muzeja
fondiem

Kokneses kartes — SIA "Apgāds Jāņa sēta"

Īpašu pateicību apgāds izsaka Aizkraukles novada muzejam,
arhitektam **Ilgonim Alfam Stukmanim** un
Kokneses pagasta padomes priekšsēdātājam **Viesturam Cīrulim**
par atsaucību un palīdzību grāmatas sagatavošanā!

Grāmata var tikt izmantota Kokneses novada vēstures mācīšanā

Par grāmatā minēto faktu pareizību atbild autors

Grāmatā izmantoti fotomateriāli no Aizkraukles novada muzeja fondiem un
privātajām kolekcijām

© Jānis Blese, 1998

© Apgāds "ATĒNA", 1998

ISBN 9984 – 635 – 04 – X

IEVADS

Koknese kopš seniem laikiem daudzina savas dabas skaistuma dēļ, sevišķi pirms spēkstacijas celšanas pie Aizkraukles, kad Daugavas krastos posmā no Pļaviņām līdz Aizkrauklei ceļotāja acīm pavērās Latvijas dabai neparastā dolomīta klinšu ainava.

Toreiz samērā mazapdzīvotajos Daugavas ielejas krastos ar strautu un upišu ietekām gravās bija saglabājušies daudz retu augu un dzīvnieku.

Klinšu slāņi Daugavas gultnē radīja Latvijas upēm tik neparastās krāces un ūdenskritumus pieteku straumēs.

Kopš sendienām Daugavas krastos ir dzīvojuši cilvēki — mednieki un zvejnieki, tad lopkopji un zemkopji. Daugavas stāvajos krastos viņi ierīkoja apmetnes, bet vēlāk cēla aizsardzībai pilis, pie kurām veidojās apdzīvotas vietas un pilsētas.

Koknese atrodas 100 km no Rīgas, Daugavas krastā, apmēram 85 m virs jūras līmeņa. Pilsētu šķērso dzelzceļš un viena no Latvijas galvenajām šosejām.

Par Kokneses vārda nozīmi pastāv vairāki uzskati. To mēģina saistīt ar kādreizējo Pērses nosaukumu — Kokna. Indriķa hronikā tāds nav minēts. Arī vecākajos dokumentos ir tikai Pērses vārds. Koknas nosaukums atrodams 1630. gadā Amsterdamā izdotajā Merkatora atlantā *Atlas minor*. Ja tas būtu lībiešu darinājums, tad vārdu *Koknaiz* varētu tulkot kā “Koknas vieta”, respektīvi, vieta pie Koknas.

13. gs. Koknesē blakus dzīvoja latgaļi un sēļi. Turpat netālu uz Aizkraukles pusi sākās lībiešu apdzīvotie novadi. Vēlākos gadsimtos šo cilšu atšķirības izzuda, veidojoties latviešu tautai.

Aizpagājušā gadsimtā A. V. Hupels rakstīja, ka gar Aivieksti un Daugavu dzīvojošie latvieši atšķiroties no pārējiem ar zināmu mežonību un stūrgalvību, bet esot arī mazliet bagātāki.

Šo zemi vienmēr kārojuši pakļaut svešinieki — gan vāci, gan poļi, gan zviedri, gan krievi.

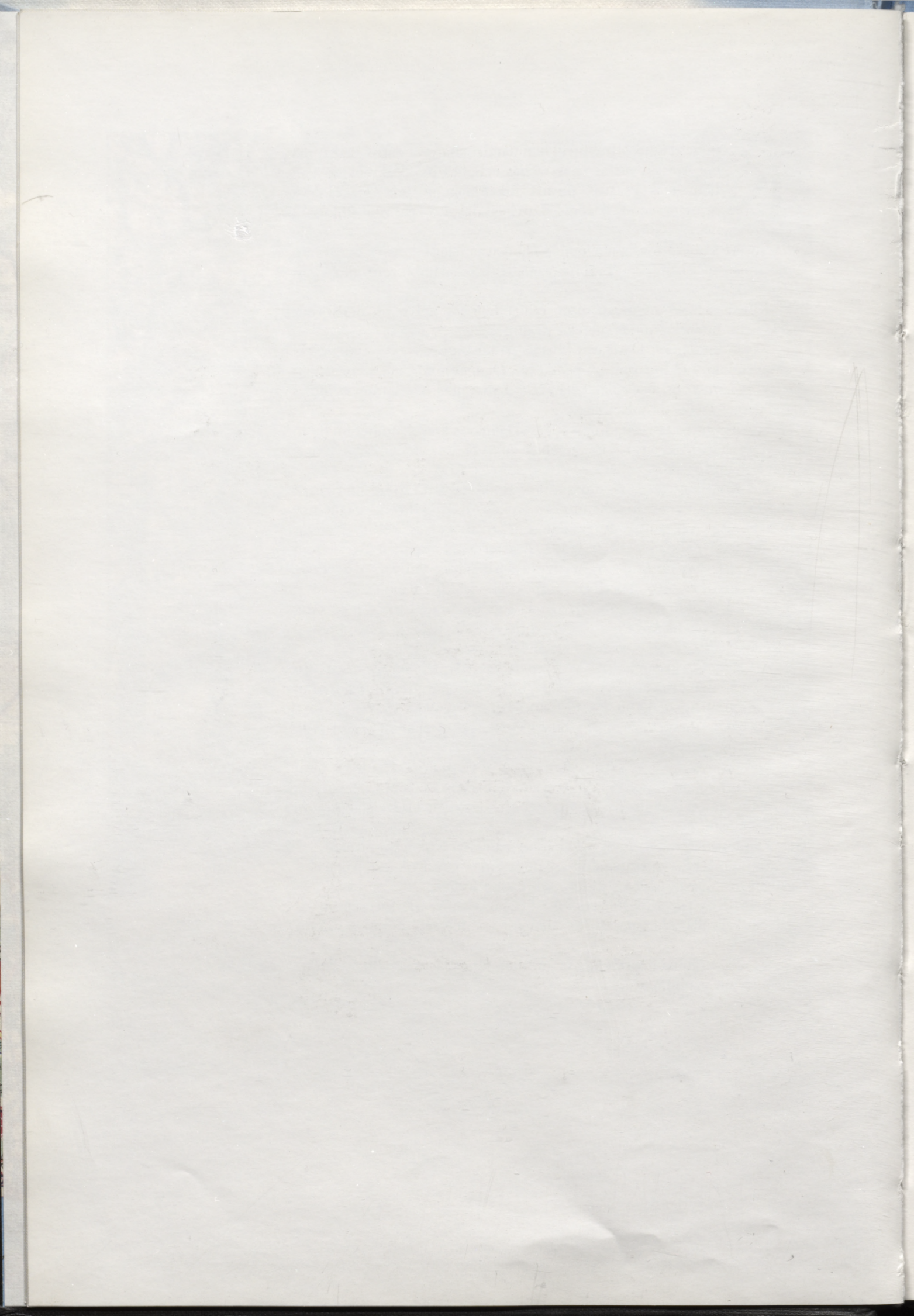
Nav daudz tādu pilsētu Latvijā, pie kuru mūriem kādreiz būtu stāvējuši tik daudzi ievērojami karavadoņi, bīskapi un ķēniņi. Kokneses apkārtnē nav ne zemes pēdas, kas nebūtu slacīta ar visdažādāko tautu karotāju asinīm.

Zeme panes visu. Visam pāri pāraug zāle. Arī Kokneses pilsētai.

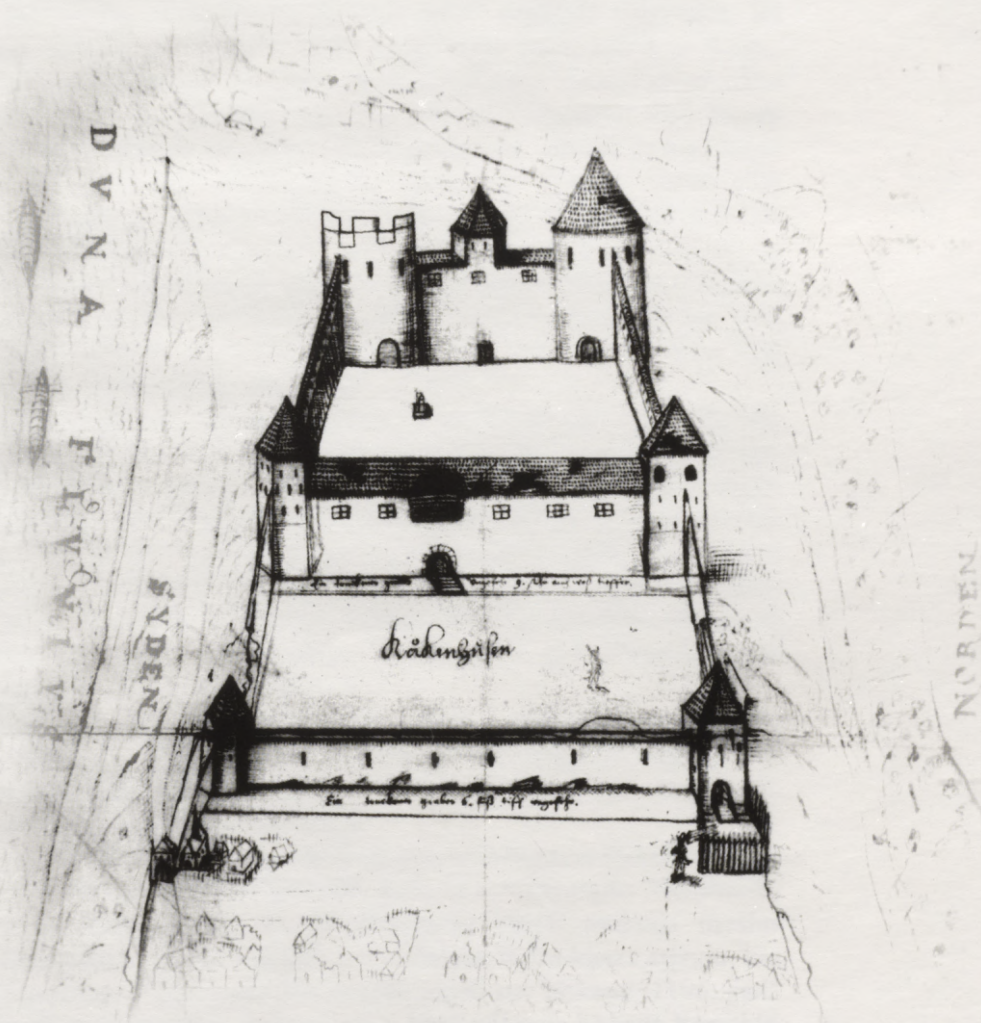
Šis apraksts ir mēģinājums apkopot ziņas par Koknesi pagājušos gadsimtos, mazāk pēdējos gadu desmitos un šodien.

Savā laikā par Koknesi rakstīts diezgan daudz. Šie sacerējumi — galvenokārt dažādu speciālistu viedokļi — ietverti dažādos rakstu krājumos.

Šis apkopojums nepretendē uz pilnību, tāpēc jācer, ka citi šo darbu turpinās un papildinās.

KOKNESES PILS UN PILSĒTAS VĒSTURE

KOKNESER PILS
UN PILSETAS
VESTURE

13.

gs. sākumā, laikā, no kura saglabājušies pirmie drošākie rakstu avoti par šo apvidu, Kokneses novadu apdzīvoja latgaļi un sēļu cilšu piederīgie. Sēļu apdzīvotie novadi atradās galvenokārt Daugavas kreisajā krastā ar centru Sēlpilī, bet savā laikā sēļi bija apmetušies arī Daugavas labā krasta zemēs. Latgaļi apdzīvoja visu tagadējo Latgali un daļu no Vidzemes un gadsimtu gaitā virzījās uz ziemeļiem, uz lībiešu apdzīvotajiem apgabaliem, kuru robežas 12. gs. beigās atradās starp Aizkraukli un Koknesi. Daugava, kas vienmēr ir bijusi ievērojams satiksmes un tirdzniecības ceļš, savos krastos deva vietu nocietinātām apmetnēm un pilīm, kurās apmetās novadu valdnieki, kas veica dažādas administratīvās funkcijas, ievāca nodokļus un rūpējās par novada aizsardzību.

Daugavas krastu latgaļi un lībieši kopš 11. gs. atradās meslu atkarībā no Polockas kņaziem, kas gan maz skāra vietējo valdnieku patstāvību. Pēc arheologu atziņām Kokneses pilī 11. gs. ir vērojamas krievu iedzīvotāju pazīmes, bet 12. gs. tās jau ir izzudušas.

Lai izprastu notikumus Latvijas teritorijā šajā laikā, tāpat arī vācu iekarotāju rīcību, ir jāatskatās diezgan attālā pagātnē. Ģermāņu, arī tagadējo vāciešu, senči lielās tautu staigāšanas laikā, sākot ar 4. gs., pārstaigāja visu Rietum- un Dienvideiropu, atstājot zināmā mērā tukšu tagadējo Vidus- un Austrumvāciju. Tur pamazām iespiedās slāvi. Jau ap 8. gs. sākās virzišanās atpakaļ uz austrumiem, kas sevišķi pastiprinājās 12.–14. gs., kam par izskaidrojumu varēja būt straujais iedzīvotāju skaita pieaugums. Vācu tirgotāji un misionāri ielauzās Prūsijā un sasniedza arī tagadējo Latvijas un Igaunijas teritoriju. Atšķirībā no senprūšu ciltīm latviešus un igauņus no pārvācošanas likteņa paglāba stipras Lietuvas valsts nodibināšana, kas kā valnis nostājās priekšā vācu uzmacībai. Līdz ar to latviešu un igauņu zemju kolonizācija bija apgrūtināta, atlika vienīgi jūras ceļš.

Kristīgā ticība sāka izplatīties mūsu zemē, kad pārējā Eiropa jau bija kristījusies. Šeit arī sastapās Austrumu pareizticīgās baznīcas un Romas katoļu baznīcas intereses. Dažādu iemeslu dēļ pareizticīgā baznīca neizvērsa kareivīgu misijas darbu, ko nevarēja teikt par katoļu baznīcu. Tomēr jau pirms 13. gs. sākuma, t.i., pirms vācu ienākšanas, vismaz Austrumlatvijas novados pareizticība bija pazīstama un daļa iedzīvotāju to arī bija pieņēmusi. Tā 13. gs. sākumā Tālavas apgabals, vismaz tā valdošās virsotnes, bija kristīts. Tāpat pilis gar Daugavu bija pareizticīgo priesteri un baznīcas.

Katoļu baznīcas misija bija cieši saistīta ar politiskas un saimnieciskas ekspansijas nolūkiem un izvērtās cīņā par varu un bagātību. Ir ziņas par kristīgās ticības izplatīšanas mēģinājumiem jau 11. un 12. gs., kam nav bijis pietiekamu panākumu.

12. gs. beigās vācu tirgotāji ierīkoja preču noliktavas Ikšķilē, auglīgā un biezi apdzīvotā apvidū. Ap 1180. gadu te ieradās mūks Meinhards, lai kristītu iedzīvotājus. Tā kā Daugavas lībieši maksāja meslus Polockas kņazam, tad Meinhards šim nolūkam lūdza kņaza atļauju, kas arī tika saņemta. 1186. gadā Meinhardu iecēla par bīskapu. 1196. gadā Meinhards mira, panācis diezgan maz. Viņa pēctecis bīskaps Bertolds, redzēdams, ka miera ceļā lībiešus kristīgai ticībai nepievērsīs, dabūja no

pāvesta atļauju vākt krusta karotājus un ar tiem 1198. gadā ieradās Rīgā. Pirmajā kaujā ar libiešiem Bertolds krita.

Bertolda vietā nāca bīskaps Alberts (1199–1229), izveicīgs vīrs, kas savu apmešanās vietu izvēlējās izdevīgākā vietā, lejpus Daugavas krācēm, un 1201. gadā nodibināja Rīgas pilsētu.

Savas iecerētās kristīgās valsts nodibināšanu Baltijā viņš īstenoja ar asiņainas varas un diplomātiskas gudrības politiku. Tā kā krusta karotāji parasti atbrauca pavasarī un aizbrauca rudenī, tad 1202. gadā bīskaps Alberts kā pastāvīgu militāru spēku nodibināja Zobenbrāļu ordeni. Turklāt viņš sāka izdot iekarotās zemes saviem padotajiem par lēņiem un lēņa saņēmējam kara gadījumā bija jāpalīdz bīskapam. Zobenbrāļu ordenis pieprasīja bīskapam trešo daļu no iekarotajām zemēm. Pāvests iekarotajās zemēs nodibināja atsevišķas bīskapijas, tā ka 13. gs. beigās iekarotajā Livonijā bez Rīgas virsbīskapijas bija vēl Tērbatas, Sāmsalas–Vikas un Kurzemes bīskapijas, kā arī Livonijas ordeņa valsts. Par ievērojamu spēku pamazām kļuva arī Rīgas pilsēta.

1205. gada vasarā, kad pirmo reizi Indriķa hronikā minēta Koknese, norisinājās vāciešu un Ikšķīles libiešu sadursme, kam sekoja Lielvārdes pilsētas nopostīšana un Aizkraukles pils nodedzināšana. Kokneses valdnieks Vesceke (Novgorodas hronikā dēvēts par Vjačko, kaut arī viņa izcelšanos pagaidām nav iespējams skaidri pierādīt) steidza ar kuģi lejup pa Daugavu uz Aizkraukli un noslēdza ar bīskapu mieru, tā uz laiku paglābdams savu novadu no kara briesmām.

Vesekas jeb Vescekes novads nebija sevišķi liels. Rietumos tas robežojās ar Aizkraukles libiešu apdzīvotajām zemēm. Robeža varēja iet aptuveni gar lielo purvu joslu uz Daugavu — Auliciemu, Lipšiem. No Viskāļiem šķirtne varēja iet uz Ratnicēniem un tālāk varbūt sasniegt pat Ogres upi. Austrumos Koknese robežojās ar Olinas (Oliņkalna) novadu. Šeit robežas varēja sākties no Daugavas pie Avotiņiem vai Stučkām un iet uz ziemeļiem pa slapjām pļavām un Gņēvu purvu un no tā uz ziemeļaustrumiem uz Odzes ezera stūri un Odzes upīti.

Pie Kokneses novada piederēja arī plašāks apgabals Sēlijā — Daugavas kreisajā krastā, jo 1256. gadā, virsbīskapam un ordenim vienojoties par dažādiem strīdus objektiem, tiek nolemts, ka “Kokneses pils (sēļu) zeme pievienojama šīs pils (virsbīskapa) divām trešdaļām, bet ar nosacījumu, ka Rīgas klostera jumpravas patur to jūdzi garo un plato starpgabalu, kas atrodas iepretim Koknesei sēļu zemē starp virsbīskapa un ordeņa daļām”.

Vācu darbība libiešu apdzīvotajos Daugavmalas novados aizskāra Polockas intereses, tāpēc Polockas kņazs Vladimirs 1206. gadā uzsāka karagājienu pret vāciešiem. Pavasarī ar kuģiem un plostiem viņš sasniedza Koknesi un 30. maijā aicināja ierasties bīskapu un vietējos libiešus uz sarunām pie Ogres upes, acīmredzot pie tās ietekas Daugavā. Bīskapa pārstāvji uz apspriedi neieradās, un libieši nolēma uzbrukt Salaspilij un pēc tam ieņemt Rīgu. Diemžēl viņu nodoms neizdevās. 1207. gada vasarā, kad no Vācijas Rīgā ieradās jauna, liela krustnešu grupa, Vesceke uzskatīja par prātīgāku ierasties Rīgā pie bīskapa — it kā lūgt palīdzību pret lietuviešu uzbrukumiem, par to piedāvājot bīskapam pusi no savas pils un zemēm. Nepagāja ne gads, kad Lielvārdes bruņinieks Daniēls, par iemeslu minot dažādas nesaskaņas, domājams,

robežu jautājumos, naktī negaidot ielauzās Kokneses pili un saņēma gūstā Vescekes karadraudzi, savāca visu pili esošo mantību un par notikušo ziņoja bīskapam. Bīskaps Alberts šo rīcību nosodīja, lika atdot Kokneses valdniekam viņa pili un īpašumu, ataicināja viņu uz Rīgu, apdāvināja ar zirgiem un vairākiem pāriem dārgu drēbju un pēc kopīgi nosvinētām Lieldienām atlaida viņu uz Koknesi.

Šeit var atzīmēt, ka tolaiku svētku tērpi bija tiešām dārgi. Dažādos greznos zīda, brokāta un samta audumus ievada no Austrumiem. Apģērbus izrotāja ar izšuvumiem, arī ar dārgakmeņiem un pērlēm. Svārkus oderēja un greznoja ar vērtīgām ādām, kuras bieži vien veda no Krievijas. Tāda apģērba izgatavošana prasīja lielu darbu, vērtīgu materiālu un izmaksāja dārgi.

Arī bruņinieku zirgi maksāja daudz. Tie bija spēcīgi un izturīgi. Sevišķi slaveni bija spāņu zirgi, bet cildināja arī ungāru un turku zirgus. Vescekem līdzī iedeva "divdesmit darbīgu vīru ar ieročiem un zirgiem, bruņiniekus un stopniekus, kā arī mūrniekus, lai nostiprinātu pili". Labi saprazdams šī inscenējuma jēgu, Vesceke Koknesē atgriezās sarūgtināts.

Zinādams, ka bīskaps Alberts gatavojas doties uz Vāciju, un pēc kāda laika būdams pārliecināts, ka viņš jau aizbraucis, Vesceke ar saviem vīriem uzbruka vāciešiem, kad tie pils grāvī lauza radzes un bija bez bruņām un ieročiem. Septiņpadsmit tika nogalināti, bet trijiem izdevās izbēgt un sasniegt Rīgu. Pa to laiku bīskapu Albertu un krusta karotājus, kas savu krustneša gadu bija nokalpojuši un gatavojās atgriezties dzimtenē, pretvējš bija ilgstoši aizturējis Daugavgrīvā. Uzskata, ka ikgadējais krustnešu skaits svārstījās starp 300 līdz 1000 vīriem. Izdzirdis par notikušo, bīskaps lika krusta karotājiem atgriezties Rīgā, lai dotos uz Koknesi. Vesceke, neuzdrošinādamiens uzņemties cīņu ar lielo pārspēku, nodedzināja pili un devās prom uz Krievzemi, lai, kā hronists saka, — nekad neatgrieztos savā valstī. Koknesē ieradās bīskapa ļaudis, kas meklēja purvos un mežos paslēpušos pils ļaudis — latgaļus un sēļus — un izrēķinājās ar tiem.

Vesceke tomēr nebeidza cīnīties pret vācu iebrucējiem. Hronists Indriķis stāsta, ka 1223. gadā novgorodieši atsūtījuši uz Tērbatu kādreizējo Kokneses valdnieku Vesceki ar divsimt vīriem un piešķīruši viņam virskundzību Tērbatā un citos novados. Vēlreiz Vesceke hronikā ir pieminēts, kad Igaunijas bīskaps Hermanis 1224. gada jūlijā pieprasa atdot Tērbatas pili. Vesceke atsakās to darīt. 15. augustā sākās uzbrukums. Pēc vairāku dienu sīvām kaujām pili izdevās ieņemt un visus aizstāvjus nogalināt.

1209. gada vasaras sākumā bīskaps Alberts ieradās Koknesē un nodedzinātās koka pils vietā lika uzcelt, kā izsakās hronists, varen stipru pili. Viņš pili atstāja garnizonu un pusi pils piešķīra Jērihovas Rūdfam. Viena trešā daļa palika Zobenbrāļu ordenim. Tai pašā gadā vēl nepabeigtai pilij uzbruka lietuvieši, bet tika padzīti.

Turpmākajos gados no Kokneses bieži vien tika rīkoti karagājieni uz apkārtējiem novadiem. Tā pašā gada rudenī, kad uzcēla Kokneses pili, tika sarīkots karagājieni pret Jersikas valdnieku Visvaldi, kurš bija apprecējis lietuviešu dižcilša Daugeruta meitu un atbalstīja lietuviešus viņu karagājienos uz Igauniju, Līvzemi un Krieviju, palīdzot tiem pārceļties pār Daugavu un apgādājot tos ar pārtiku. Vācu karaspēks ieņēma

Jersiku, izlaupīja to, saņēma gūstā karalieni un aizdedzināja pilsētu. Visvaldim bija izdevies pārcelties uz Daugavas otru krastu, no kura viņš noskatījās savas pils bojāejā. Visvaldim neatlika nekas cits kā ierasties Rīgā pie bīskapa Alberta, lūgt mieru un nodot savu valsti baznīcai, lai saņemtu to atpakaļ kā lēni.

1210. gada pavasarī lietuvieši uzbruka Koknesei, kurā bija palicis tikai Jērihovas Rūdolfs ar nelielu garnizonu, bet nespēja to ieņemt. Tā paša gada rudenī Jērihovas Rūdolfs tika sūtīts pie Polockas kņaza slēgt miera līgumu, bet ceļā sadūrās ar igauņu karaspēku un bija spiests paglābties Cēsu pili. Nākamajā dienā viņš piedalījās kaujā pie Imēras, kur tika ievainots. Rūdolfa vietā pie Polockas kņaza devās ordeņa brālis Arnolds.

1212. gadā Koknesē Rūdolfa vietā nāca Meinards. 1213. gadā Zobenbrāļu ordenis apmainīja savu Kokneses trešdaļu pret Autīni. Šī paša gada sākumā cauri Koknesei ar tās piekrišanu izgāja lietuviešu sirotāji ceļā uz Igauniju. Viņi iebruka Sakalā, ieguva lielu laupījumu, bet drošības dēļ atgriezās pa citu ceļu. Vācieši pārmeta lietuviešiem, ka tie laupījuši Sakalā, kas jau bijusi pakļauta bīskapam. Šeit hronists piemin: "Taču lietuvji atbildēja — un tā bija patiesība —, ka igauņi joprojām staigājot ar paceltu galvu un neklausot ne vāciešiem, ne citām tautām."

Šai pašā laikā lietuvieši pārcēlās pār Daugavu, izlaupīja plašu apkārtni, aizsniedza Trikatu, kur sagūstīja Tālibaldu, šī novada vecāko, un viņa dēlu Varibulu. Atceļā uz Lietuvu Tālibalds izbēga un, kā saka hronists: "Desmit dienas maizi neēdis, priecīgs atgriezās dzimtenē."

Jāatzīmē, ka hronists atstāta interesantu notikumu, kas norisinājies pirms šī karagājiena: "Bet lietuvji, neievērodami ar vāciešiem nolīgto mieru, ieradās pie Daugavas, ataicināja dažus cilvēkus no Kokneses pils un iemeta šķēpu Daugavā, atsaukdami mieru." Pēc A. Švābes domām, tādējādi tika formāli pieteikts karš. Tādā pašā veidā karu pieteica arī senie romieši, ko apliecina 1. gs. romiešu vēsturnieks Tits Livijs.

Bruņotas sadursmes notika bieži. Ne velti hronikā ir atzīmēts: "Kokneses bruņinieki kopā ar vietējiem letiem ne reizi vien aplaupīja sēļus un lietuvjus, nopostīdami viņu ciemus un pierobežu, citus nogalinādami, citus sagūstīdami, un, uzglūnēdami ceļā, nodarīja tiem lielus zaudējumus."

1214. gada beigās Kokneses bruņinieki Meinards, Johanness un Jordāns atkal izlaupīja Jersiku. 1215. gada pavasarī šie paši vīri nolēma to atkārtot vēlreiz. Tikai šoreiz, nepaspējuši no izlaupītās pilsētas aiziet, viņi sastapās ar lietuviešiem, kas viņus apkāva.

Meinarda vietā Koknesē par bīskapa vasali nāca Teodorihš, saukts arī par Kokneses Dītrihu (*Dietrich von Kukenois*). Pēc Hāgemeistara domām, Teodorihš apprecējis Ērgļu valdnieka Vseslava meitu Sofiju. Pēc citu, jaunāku pētījumu atziņām aina ir citāda. Teodoriham piederējuši arī īpašumi pie Lubāna ezera, jo viņam bijusi izlēpota Varkas zeme (vēlākie Varakļāni). Pēc šī bruņinieka dēla precībām ar Kokneses Vescekes meitu Sofiju bīskapa zemes ietvēra Aiviekstes baseinu starp Daugavu un Lubāna ezeru, ko vēlāk savā varā ieguva Tizenhauzenu dzimta. Kā pierāda dokumenti, Sofijai bijuši arī īpašumi Vācijā. 1254. gada 22. augustā Holšteinas grāfi Jānis un Gerhards

piešķir Kokneses kundzei Sofijai lēņos īpašumus Vācijā, kas līdz tam bijuši izlēņoti Hojas Bernardam.

Indriķa hronika stāsta, ka 1218. gadā Dītrihs kopā ar koknesiešiem piedalījies plašākā karagājienā pret rēveliešiem. Negaidot ieguvuši ziņas par tuvumā esošiem krievu spēkiem, karotāji devās tiem pretī un pēc cīņas Emajegi tuvumā ar daudzkārt stiprāku pretinieku piespieda to atkāpties.

1219. gadā koknesieši, sabiedrojušies vēl ar citiem, devās uz Krievzemi un izpostīja plašu apgabalu ap Pleskavu. Savukārt pleskavieši rudenš pusē tāpat izrikojās ordenim piederošajā Tālavas daļā. Tai pašā gadā pleskavieši, sabiedrojušies ar lietuviešiem, uzbruka Koknesei. Pils garnizons un vietējie iedzīvotāji — 15 vācieši un 74 latvieši — uzbruka lietuviešiem mežā, sakāva tos un pēc tam ar klātpienākušajiem novada ļaudīm uzbruka pleskaviešiem un tos aizdzina.

Šādi savstarpēji laupīšanas kari turpinājās arī nākamajos gados. 1221. gada ziemas sākumā Kokneses Teodorihs ar saviem ļaudīm uzbruka lietuviešiem, kuri kā krievu sabiedrotie atgriezās no Pleskavas, tos gandrīz visus iznīcināja un ieguva milzīgu laupījumu. Ziemā viņi ielauzās Krievzemē un pārveda daudz laupījuma. Tā tas notika arī vēlāk.

Jāpiezīmē, ka lielākā daļa no šiem karotājiem bija vietējie iedzīvotāji. Nav tiešu ziņu par virsbīskapa karotājiem, bet ilustrācijai noder Kuldīgas komtura iebrukuma apraksts Žemaitijā 1434. gadā. No 800 karotājiem tikai 40 bijuši uz zirgiem. Aprēķinot ordeņa brāļu skaitu, kas toreiz varēja piedalīties iebrukumā, pieskaitot pusbrāļus, bet neskaitot priesterus, iznāk tikai 15 jātnieki. (Atzīmēsim, ka 1451. gada revīzijā konstatēts, ka visā Latvijā bijuši tikai 107 brāļu un 13 pusbrāļu. Igaunijā un Sāmsalā 94 brāļi un 27 pusbrāļi.) Pārējie 25 jātnieki bija ordeņa kalpotāji, vācu un nevācu vasaļi un namnieki. Tātad tikai viena divdesmitā daļa no karaspēka bija vācieši, visi pārējie — nevāci.

1225. gadā Livonijā ieradās pāvesta Hronija III sūtītais pilnvarotais legāts Modenas bīskaps Viļums (Gulielmo). Acīmredzot pie pāvesta bija vairākkārt devušies igauņi un latviešu sūtņi ar sūdzībām un lūgumiem. Iekarotāju patvarības palika nesodītas. Baltijas jūrā attīstījās nepieredzēti plaša vergu tirdzniecība, jo bruņinieki pārdeva karos sagūstītās sievietes un bērnus. Viļums bija ieradies, lai nodibinātu kārtību. Viņš apmeklēja lībiešus Metsepolē un Idumejā, latgaļus Tālavā, ieradās Trikatē, Cēsīs un Koknesē, apceļoja arī daļu Igaunijas. Visur viņš tika ļoti gaidīts, un viņu satikt ieradās ļaudis no tālienes. Pie viņa ieradās arī Jersikas valdnieks Visvaldis un zemgaļu vadonis Viestards. Ieradās arī krievu sūtņi.

“Visbeidzot viņš Koknesē tāpat gādīgi sniedza svētās mācības aicinājumus kā vāciešiem, tā krieviem, letiem un sēļiem, kas tur dzīvoja kopā, un allaž piekodināja vāciešiem nedarīt pārmērīgi pāri saviem padotajiem ar smagām nastām un nepiedienīgām nodevām, bet gan centīgi mācīt Kristus ticību, ieviest kristiešu parašas, izskaust pagānu ritus un audzināt viņus gan ar savu labo priekšzīmi, gan vārdiem.” (Indr. 29, 5)

Šai tekstā ir vērojami vismaz divi zīmīgi fakti. Vispirms — vāciešu netaisnīgo pārestību bija daudz, un tās labi redzēja arī pats legāts,

otrkārt — Koknesē dzīvoja gan sēļi, gan latgaļi un pēc piecpadsmit gadiem vēl varbūt arī krievi. Kaut gan iespējams, ka par krieviem šai gadījumā tika dēvēti pareizticīgie.

Pēc Teodoriha (jādomā, dēla) nāves Sofija apprecējās ar Hansu Tīzenhauzenu, kuram 1269. gadā arhibīskaps nodeva pārvaldīšanā Kokneses pili. Tīzenhauzenu dzimtai Koknese piederēja līdz 1395. gadam.

Rīgas virsbīskapa pilsētu Kokneses un Limbažu, tāpat arī ordeņa pilsētu Cēsu un Valmieras viduslaiku arhīvi aizgāja bojā 16. un 17. gs. karos, tāpēc ziņu par šo laiku saglabājies maz.

Ceļot Kokneses mūra pili, ievērots senās latgaļu pils trīsstūrveida plānojums. Arheoloģiskajos izrakumos noskaidrojies, ka pēdējā mūra pils šai vietā celta pēc 1625. gada. Pilskalnā apdzīvotības pazīmes konstatētas no 1. g.t. priekš Kr. dz. un 1. g.t. pēc Kr. dz. sākumā. Vēlāk to var uzskatīt par patvēruma pilskalnu. 5.–9. gs. pilskalns jau ir blīvāk apbūvēts, konstatētas guļbūves, dzelzs ieguves krāsnis u.c.

13. gs. sākumā bijusi apbūvēta visa ar aizsargvalni ierobežotā pilskalna vidusdaļa. Bez koka dzīvojamām ēkām bijušas arī saimniecības ēkas — kūtis un klētis. Telpās bijušas parastās akmeņu vai māla kleķa krāsnis bez dūmvada. Tikai vienā gadījumā atsegta krāsns apkurei ar siltu gaisu. Pagalma centrālajā daļā bijusi aka.

No 12. gs. vidus atrastas mūra ēkas paliekas. Tātad kaļķu apdedzināšana sākusies jau pirms vācu ienākšanas. Celtnes tuvumā atrastas bronzas baznīcas zvana atliekas. Tātad iespējams, ka pili bijusi pareizticīgo baznīca. Arī priekšpili atsegta 13. gs. koka celtnes, to vidū vairāki stāļi un lopu kūtis. Atklāts arī kāds mūrēts pagrabs pārtikas glabāšanai. Interesanti ir A. Rasiņa dati par Kokneses pilskalna dažādajos slāņos atrastajām kultūraugu sēklām. Auzas atrastas, sākot ar vēlo dzelzs laikmetu, rāceņi atrasti vidējā dzelzs laikmeta slāņos, lauku pupas — jau dzelzs laikmeta sākumā. Mieži — vissenākā kultūra Latvijā — pazīstami jau neolitā, zirņi — agrajā dzelzs laikmetā. Rudzu graudi atrasti Kokneses pilskalna agrā dzelzs laikmeta slāņos. Kā masveida kultūra tie ieviešas tikai 8.–9. gs., vēlajā dzelzs laikmetā, un kopā ar miežiem kļūst par valdošo labības kultūru. Divgraudu kvieši sastopami jau agrajā dzelzs laikmetā, turpretī parastie (mīkstie) kvieši parādās tikai 11.–12. gs.

Interesanti fakti par dzīvi pilskalnā 11.–13. gs. atklājās 1961. gadā un vēlākajos gados veiktajos arheoloģiskajos izrakumos priekšpils teritorijā. Pirms mūra pils būves agrākā apbūve piecas reizes gājusi bojā. Dažu labvēlīgu apstākļu dēļ šajos slāņos labi saglabājušies koka un ādas priekšmeti, kā arī auduma paliekas. Dzīvojamās ēkas bijušas koka guļbūves, darinātas tikai ar cirvi, kaut arī šajā laikā jau pazina zāģi. Tās nav daudz atšķirušās no mūsu iepriekšējā gadsimtā celtajām, vienīgi bijušas mazākas. Saglabājušies daudzi un dažādi koka saimniecības priekšmeti un rīki. Atrasti dažādi vērējamo vārpstiņu skriemeļi, daļa no tiem ievesti — virpoti no Volīnijas šifera. Koka virpošana bijusi pazīstama arī Koknesē — atrasts virpots koka šķīvis.

Atrastas arī ievestas stikla aprocas, krelles un kauri gliemežvāki. Gandrīz visi atrastie māla trauki gatavoti uz podnieka ripas. Vietējie

rotkaļi mācējuši pagatavot skaistas rotaslietas, vietējie kalēji — lieliskus ieročus. Lietoti tikai ādas apavi, daži pat ļoti grezni. Vīzes nav atrastas. Iedzīvotāji nodarbojušies ar zemkopību, lopkopību un dravniecību, gājuši arī medībās. Atrasts arī kāds svina zīmogs ar sv. Jura un sv. Sofijas attēliem un uzrakstiem grieķu valodā. Tātad toreiz bijuši arī ļaudis, kas mācējuši lasīt un rakstīt.

Tā kā 13–14. gs. slāņos atrastajai keramikai un daudzajām senlietām ir vietējās materiālās kultūras iezīmes, tad jādomā, ka lielākā daļa mūra pils kalpu bijuši latgaļi un sēļi. Laika gaitā Kokneses mūra pils ir sešas reizes pārbūvēta, 17. gs. sākumā tās ārējie mūri taisīti četrus metrus biezi.

Jādomā, ka jau Modenas Viļuma apmeklējuma laikā pie Kokneses pils bijusi kāda vietējo iedzīvotāju apmetne, kas palielinājusies turpmākajos gados. 1277. gadā virsbīskaps Johanness I (1273–1284), piešķirdams Kokneses pilsoņiem zemes platības no virsbīskapa īpašumiem, piemin pilsētas mūrus — tātad Koknese jau ir pilsēta. Koknesei bija t.s. Rīgas tiesības. Pilsētā bija baznīca, jo dokumentā minēts mācītājs un viņa lauki.

Viduslaikos Livonijas latviešu daļā bijušas septiņas pilsētas: Koknese, Cēsis, Rīga, Limbaži, Straupe, Valmiera un Ventspils. Igaunņu daļā bijušas deviņas pilsētas. Latviešu daļā — vēl četrpadsmit prāvāki miestīņi.

Pilsētas liktenis bija cieši saistīts ar pils likteni, jo, lai pili ieņemtu, vienmēr bijis jāiet cauri pilsētai. Kaut arī nākamajos gadu desmitos zemi nepiemeklēja smagi, postoši kari, tomēr nepārtraukti norisinājās ķildas starp ordeni un virsbīskapu, sevišķi starp virsbīskapu Johannesu II (1286–1294) un ordeņa mestru Haltu. 1292. gadā virsbīskapa vasaļi ar Hansu Tīzenhauzenu priekšgalā ieslodzīja Johannesu II Kokneses pilī. Par to pāvests izslēdza H. Tīzenhauzenu no baznīcas. Ordeņa mestrs Halts virsbīskapu atbrīvoja, bet pēc neilga laika atkal nonāca domstarpībās ar viņa pēcteci Johannesu III (1295–1300). 1298. gadā Halts ataicināja Johannesu III uz Turaidu un turēja cietumā, līdz viņš padevās Halta prasībām. Šai laikā notika karš starp ordeni un Rīgas pilsētu, kurā pēc sākotnējām neveiksmēm tomēr uzvarēja ordenis. Johanness III Koknesi tomēr paturēja. Virsbīskapa Frīdriha Pernšteina laikā (1304–1341) Koknesē savu darbību izvērsa franciskāņu mūki, kurus atbalstīja pats virsbīskaps, bijušais franciskāņu mūks. Jau pieminētā pilsoņu kara dēļ viņš 1307. gadā atstāja Rīgu un apmetās pāvesta galmā Aviņonā, un no turienes tikai divas reizes — 1311. un 1325. gadā — ieradās Livonijā. Viņa laikā pāvesta Klementa V uzdevumā Moliāno Francisks izmeklēja virsbīskapa Frīdriha un Rīgas pilsētas 230 pantos izteiktās sūdzības pret Livonijas ordeni. 1312. gadā no februāra līdz jūlijam par ordeņa nodarījumiem nopratināja vairāk nekā 24 lieciniekus. Kā liecinieks bija ataicināts arī mūks Heinrihs no Kokneses.

Ordeņa un virsbīskapa starpā norisinājās nemitīgas ķildas, jo abi tīkoja paplašināt savu varu. Īstenībā ordenis bija saņēmis savas teritorijas no bīskapiem, kļūdams par viņu vasaļi, bet, būdams militārā ziņā spēcīgāks, labi organizēts un apmācīts, centās kļūt no tiem neatkarīgs un pakļaut tos sev. Bīskapu karaspēks veidojās no vasaļiem,

uz kuriem ne vienmēr varēja paļauties. Tomēr bīskapi kāroja pakļaut sev visu Livoniju gan garīgajā pārziņā, gan laicīgā pārvaldīšanā. Parādījās vēl trešais spēks — Rīgas pilsēta, kas atradās virsbīskapa teritorijā, bet drīz ieguva ievērojamu neatkarību, lai gan ar virsbīskapu uzturēja labas attiecības. Starp ordeni un pilsētu bija nesaskaņas gan saimnieciskā, gan pārvaldīšanas ziņā. Tāpēc to starpā sākās bruņotas cīņas. Beidzot 1394. gadā ar pāvesta pavēli Rīgas virsbīskapiju inkorporēja ordenī, un tas kļuva gandrīz par visas Livonijas pārvaldnieku. Pa šo laiku Lietuva bija kristījies un saistījies ar Poliju. Ordenī vairs neieplūda jauni spēki cīņai ar pagāniem, un tas kļuva vājāks. Kaujā pie Tānenbergas (Žalgiras) 1410. gadā tika galīgi sakauts Vācu ordenis. Pēc dažiem gadiem, 1435. gadā arī Livonijas ordenis smagi cieta pie Šventojas.

1350. gadā bīskaps Fromholds piešķīra Kokneses pilsētai zemes gabalu pie Pērses upes, lai namnieki spētu samaksāt lielos nodokļus, kurus sakarā ar igauņu sacelšanos 1345. gadā un nemitīgajiem lietuviešu iebrukumiem mestrs bija uzlicis arī virsbīskapijai. Atzīmēts, ka 1370. gadā ordeņa landmaršāls — “ar tiem no Kurzemes, Jelgavas un Kokneses” — izsiroja Lietuvā vairākus novadus.

Nerimās arī cīņas virsbīskapa un viņa vasaļu starpā. Tīzenhauzeni cēla pils Ērgļos, Kalsnavā, Bērzaunē. Virsbīskaps uzbūvēja pili Lokstenē un Baltavā. 1397. gadā notika vienošanās ar vasaļiem — virsbīskaps pilnīgi atguva Koknesi un izveidoja tur savu fogteju, bet apkārtējās zemes paturēja vasaļi, lielākoties Tīzenhauzeni. Hansa Tīzenhauzena dēli bija apžēloti jau 1342. gadā. Starp citu, vēlāk, poļu valdīšanas laikā, daļa Tīzenhauzenu pieslējās poļiem, zviedru laikā aizgāja uz Poliju un pilnīgi pārpoļojās. Vēl mūsu gadsimta 30. gados Tīzenhauzeni darbojās Polijas diplomātiskajā dienestā.

1420. gadā Koknese kļuva par virsbīskapa vasaras rezidenci, kur viņš pavadīja laiku no Vasarsvētkiem līdz Miķeļiem. Rudens un ziema pagāja Raunā, bet pavasaris no Sveču dienas līdz Vasarsvētkiem — Limbažos. Pārējā laikā šajās pilīs saimniekoja novadu pārvaldnieki — fogti.

1424. gadā pretēji ordeņa gribai pāvests Mārtiņš V par virsbīskapu apstiprināja Henningu Šarpenbergu. Pāvests atkal no jauna atzina virsbīskapu par Rīgas kungu un atbrīvoja viņu no inkorporācijas Vācu ordenī. Livonijas vasaļi laipoja starp abām varām, kā nu kuro reizi bija izdevīgāk, tāpēc virsbīskapa stāvoklis nebija no vieglajiem. Starp citu, 1428. gadā Rīgā noturētajā provinciālkoncīlā virsbīskaps prasīja noturēt dievkalpošanu Livonijas iedzīvotājiem viņu mātes valodā. Viņš pastiprināja Kokneses pils nocietinājumus un rietumu pusē lika uzcelt torni, t.s. Garo Henningu, tā padarot pili par vienu no stiprākajām Livonijā.

Kokneses pilsēta pamazām auga, piedalījās Livonijas pilsētu sanāksmēs, bija arī Hanzas locekle. Hanza, kas sākotnēji apzīmēja bruņotu tirgoņu vienību, beidzot izveidojās par ievērojamu vācu tirdzniecības pilsētu savienību, pie kuras piederēja 90 pilsētas no Amsterdams līdz Rēvelei, arī pilsētas cietzemē. Hanzas savienībai piederēja arī Rīga, Cēsis, Valmiera, Limbaži un vēl citas pilsētas. Savienības galva bija Lībeka. 14. un 15. gs. Hanza bija ne tikai saimniecisks, bet arī politisks spēks — galvenā tirdzniecības noteicēja Ziemeļeiropas zemēs un jūrās. Koknese piedalījās arī Hanzas karā pret Dāniju

1368.–1370. gadā, maksājot savu daļu par izdevumiem — 7 1/2 Rīgas mārciņu sudraba triju kuģu un simt karakalpu uzturēšanai.

15. gs. beigās Hanza pagrima. Iemesli bija — Amerikas atklāšana, jaunais jūras ceļš uz Indiju un nespēja piemēroties jaunajiem apstākļiem.

Kokneses pilsoņi, kuru skaits viduslaikos bija ap 400 — 800, dzīvoja iekšpus pilsētas mūriem nelielos namiņos uz nelieliem apbūves gabaliņiem. Limbažos, kuri arī piederēja virsbīskapam, tie bija 80 x 40 pēdu lieli, t.i., 24 x 12 m. Ēkas bija no mūra, ar kārniņu jumtiem, bet bija arī koka ēkas un ēkas ar salmu vai skaidu (lubu) jumtiem. Jādomā, ka ziemas laikā iedzīvotāji krietni sala, jo krāšņu būvniecība vēl bija primitīva, ēku siltuma saglabāšanas spējas vājas un ziemas tajos gadu simteņos daudz aukstākas.

Pilsoņi nodarbojās ar amatniecību un tirdzniecību. Pilsētā bija audēji, ādu ģērētāji, kurpnieki, drēbnieki, kalēji, rotkaļi un dažādi citi amatnieki, kas apmierināja visas pilsētas iedzīvotāju vajadzības. Tirgotāji uzpirka un pārdeva apkārtnes ražojumus — medu, vasku, kokus, ādas, kažokādas un labību (miežus, auzas, sevišķi rudzus). Daugavas ūdensceļš vienmēr ir bijis arī tirdzniecības ceļš, un Kokneses pilsoņi ir veduši savas preces pa Daugavu uz Rīgu. Rīgas parādnieku grāmatā 1268.–1352. gadā minēti vairāki tirgotāji no Kokneses, domājams, krievi. Uz to, ka pilsoņiem varēja piederēt lielāki vai mazāki kuģi, norāda arī 1582. gadā izdotā Stefana Batorija privilēģija pilsētai. Turklāt koku tirdzniecība nevarēja notikt bez koku pludināšanas.

Vikingi 9.–11. gs. devās augšup pa Daugavu nelielās laivās ar nelielu iegrīmi, kuras viegli varēja pārvilkt krācēm un ūdensšķirtnēm. 13. gs. dokumentos minēti lielāki krievu platdibena kuģi — t.s. učāni. Kravas pārvadātas arī ar plostiem. 1206. gadā Polockas kņazs Vladimirs karagājienam uz Rīgu kā pārtikas transporta līdzekli izmantoja plostus. Līdzīgi rīkojās Aleksandrs Mihailovičs 1656. gadā. 1466. gadā polockieši kādā sūdzībā Rīgai piemin strūgas, kas vēlākos gadsimtos ir visizplatītākie preču pārvadāšanas līdzekļi Daugavā.

Strūgas bija lieli, samērā neveikli transporta līdzekļi kuģošanai pa straumi. Tās bija plakandibena laivas — apmēram 30 m garas, 10 m platas, vidusdaļā apjuntas ar divslīpņu jumtu. Iegrīme bez kravas bija ap 12 cm, ar kravu — ap 90 cm. Liekas, ka vēlāk, 17. gs. strūgu izmēri samazinājušies. Strūgu būvei vajadzēja daudz koku, jo tās būvēja no tēstiem kokiem. 1591. gada sezonā gar Koknesi pagāja 700 strūgu. 1640. gadā Rīgā ieradās 1500 strūgu un 800 plostu. 1635. gadā gar Koknesi pagāja 1444 strūgas. Lielajām strūgām vajadzēja līdz 30 apkalpes locekļu. Pēc nonākšanas galapunktā strūgas parasti pārdeva kā kokmateriālu. Dažkārt preču vešanai uz Daugavas augšteci lietoja seklas iegrīmes laivas — šķutas. Strūgas vilka pret straumi pat līdz 100 vīru, ejot pa krastu. Vēl ap 1930. gadu gadījās redzēt nelielas liellaivas, gan bez kravas, peldot gar Koknesi uz augšu, tās vilka zirgs, ejot pa krastu. Reizēm palīdzēja arī vējš, pūšot uzvilktajā burā. Kā liecina arheologi, plostu siešanas paņēmieni no 13. gs. līdz 19. gs. beigām netika mainījušies.

Pilsoņi paši sev sarūpēja pārtiku no dārziem un laukiem, kas atradās aiz pilsētas mūriem. Var spriest, ka nelieli dārziņi pilsoņiem bijuši

turpat pie pils Daugavmalā, bet lielie lauki — tālāk no pils. Pilsoņi turēja arī lopus, ko ganīja kopīgās ganībās. Vasaras rītos pilsoņi veda savus lopus uz pilsētas vārtiem, tālāk gani tos dzina pa ceļu lejā uz Daugavmalu, kur pie Krievkalna un arī tālāk uz augšu bija pilsētas ganības. Lopus ganīja arī Elksnē vai arī pēc siena novākšanas Helenas upītes augštecē pie tagadējiem ciemata kapiem un gar upīti uz augšu. Vakaros gani ar lopiem atgriezās pilsētā. Ielas lielāko tiesu bija nebruģētas, rudeņos un pavasaros dubļu dēļ gandrīz neizbrienamas. Arī ceļi bija tādi paši, tā ka iedzīvotāji tai laikā bija stipri izolēti no ār pasaules. Tāpēc katrs caurbraucējs bija ļoti gaidīts jaunāko ziņu dēļ. Labāks stāvoklis bija ziemā, sevišķi, kad uz Daugavas tika iebraukts ziemas ceļš. Gruntsgabalus un mājas pilsētā bija ieguvuši arī muižnieki.

1539. gadā minēts, ka Johanam Tīzenhauzenam pieder nams Kokneses pilsētā. 1541. gadā Krist. Valmess pārdevis Tīzenhauzenam namu pilsētā. 1547. gadā atzīmēts, ka Ungerniem pieder nams Kokneses pilsētā. Pilsētā notika tiesas sēdes. Tiesu visās civillietās un krimināllietās sprieda pēc Rīgas pilsētas likumiem. Jādomā, ka Koknesē, tāpat kā virsbīskapa pilsētā Limbažos, no soda naudām puse pienācās virsbīskapam, puse pilsētai. Tāpat virsbīskaps paturēja pusi no katra mirušā mantas un ņēma desmito tiesu no pilsoņu lauku ražas. Līdz 1385. gadam visi pilsoņi maksāja 25% ienākuma nodokli, bet pēc šī gada privilēģijām — 10%. Par mājvietu maksāja 1/4 markas sudrabā, pusi Lieldienās, pusi Miķeļos. Bija vēl daudz citu maksājumu un pienākumu.

Ir ziņas, ka Limbažos katra pagasta zemnieki virsbīskapa laikā ik gadus devuši no katra arkla 1 vezumu malkas, 2 pūrus zirņu, 4 pūrus rudzu, 4 pūrus miežu, 4 pūrus auzu, puspūra kaņepju, puspoda linu, puspoda kaņepāju, vienu desmito daļu no visiem apiņiem un visa medus. Vēl bija jādod viens vezums siena, 2 vistas, 10 olas, 10 sētas mieti, 3 baļķi, 2 dēļi, viena muca un naudā 5 mārciņas un 33 šķiliņi.

Reizi nedēļā pilsētas laukumā tika noturēts tirgus, kurā ieradās apkārtējie lauku iedzīvotāji. Notika ražojumu apmaiņa.

15. gs. otrajā pusē sešu gadu laikā no Kokneses uz Prūsiju izveda simt zirgu. Tai pašā laikā izvesti arī trīspadsmit vēši.

Pie tirgus laukuma atradās baznīca un rātsnams ar zvanu, ar kuru pulcināja pilsoņus, lai tiem paziņotu rātes lēmumus un rīkojumus. Pilsētai bija savs birģermeistars — pilsētas galva — ar vairākiem rātskungiem. Turpat varēja būt arī skola. Jau 1326. gadā Koknesē minēta Sv. Pāvila baznīca ar garīdznieku Arnoldu Stoivi (*Stoywe*).

Par baznīcu runājot, jāpiemin kāda ziņa, ko sniedz Hupels savā *Neue nordische Miscellanen 17. St. 1797*. Tas ir 1392. gadā sastādītais Kokneses Bertolda (*Berthold von Cokenbusen*) testaments, kurā viņš novēl arī Kokneses Sv. Pāvila baznīcai vienpadsmit marku. Cik var spriest, tas ir kāds iedzimtais dižciltīgais, kas pārcēlies uz dzīvi Rīgā un bijis ļoti bagāts, palicis neprecējies, tāpēc visu savu mantu novēl baznīcām un dažādiem ļaudīm. Novēlējumos minētas arī lielas zemes platības, bet vienīgais vietas norādījums ir 16 arkli zemes, kas atrodas pie *Vewen* un maksā 220 Rīgas marku.

Pilsētā bija arī kapsēta, varbūt pat vairākas. Jādomā, ka sv. Pāvils bijis gan baznīcas, gan pilsētas patrons. 1345. gadā pilsētas zīmogā ir

apustuļa Pāvila attēls, bet 1469. gadā zīmogā redzami sakrustoti bīskapa zizlis ar atslēgu virs laivas ar uzrakstu — CIVITATIS IN COKENHUSEN SIGILLUM.

Virsbīskaps Koknesē ieradās pēc Vasarsvētkiem no Limbažiem, kur bija uzturējies no Sveču dienas. Koknesē viņš pavadīja vasaru līdz Miķeļiem, bet pēc tam pārcēlās uz Raunu. Viņam sekoja galms — astoņi līdz deviņi simti cilvēku līdz ar lielāku skaitu kareivju un daudziem vasaļiem, kas dzīvoja gar Daugavu, Aivieksti un Vidzemes augstienē. Notika virsbīskapa svinīga sagaidīšana. Pilsoņi ar birģermeistaru, fogtu un rātskungiem priekšgalā jāšus devās pretī savam valdniekam un pavadīja viņu līdz pilsētai, kur to sagaidīja garīdznieki un pilsētas iedzīvotāji ar krustiem, karogiem un relikvijām un, zvaniem skanot, cauri pilsētai pavadīja līdz piliņ. Tik lielam ļaužu pulkam pili vietas nepietika, tāpēc daudzi apmetās pilsoņu mājās.

Pilsētā sākās liela rosība — amatniekiem bija vairāk darba, tirgotājiem radās iespēja slēgt jaunus līgumus. Lielais galms patērēja daudz produktu, kas pilsētai deva prāvus ienākumus. Limbažos galms ik nedēļas patērēja apm. 1700 pūru rudzu un 2200 pūru miežu maizei un alum, bet zirgiem deva 48 pūrus auzu dienā. 1413. gada rudenī un 1414. gada ziemā cauri Koknesei ceļoja kāds Flandrijā dzimis dēkains bruņinieks Žilbērs de Lanuā (1386–1462), kurš par to ir atstājis ceļojuma piezīmes. Brauciens no Siguldas līdz Koknesei noticis ar ragavām. Viņš atzīmē Koknesi kā nocietinātu pilsētu ar pili, kas pieder Rīgas virsbīskapam. Tālāk viņš pa Daugavas ledu ceļu uz Daugavpili un no turienes uz Lietuvu.

Ciņā ar virsbīskapu ordenim nācās piekāpties, tas atteicās no virsbīskapijas paturēšanas ordenī, bet saglabāja virskundzību pār Rīgas pilsētu. Pēc dažiem gadiem, baidoties no Rīgas pilsētas varas pieaugšanas un no tā, ka viens Rīgu savā varā nespēs noturēt, ordenis 1452. gadā noslēdza ar virsbīskapu līgumu, ar kuru pilsēta tika pakļauta gan ordenim, gan virsbīskapam. Izmantojot ordeņa vājumu, gan Rīgas pilsēta, gan virsbīskaps centās uzlabot savu stāvokli, un iesākās jaunas ciņas.

Gandrīz 300 gadu Kokneses pilsēta bija nodzīvojusī relatīvā mierā bez lielākām briesmām, līdz 1478. gada martā tai uzbruka ordeņa mestrs Borhs, to pilnīgi izlaupija un saņēma gūstā virsbīskapu Silvestru Stodevešeru, kurš turpat Kokneses cietumā 12. jūlijā mira. Jaunais virsbīskaps Stefans Grūbe kopā ar rīdziniekiem 1481. gadā atņēma pilsētu Borham un izpostīja ordeņa apgabalus līdz Mālpilij un Skujenei, bet ordenis pili saimniekoja līdz 1486. gadam, kad ordeņa mestrs Freitāgs fon Loringhofens to atdeva virsbīskapam Hildebrandam.

Kā krietns un taupīgs virsbīskapijas valdnieks un piļu būvētājs tiek minēts virsbīskaps Jaspers Linde (1509–1524). Viņa laikā notika pārbūves Kokneses pili un Raunas pili — uzcēla t.s. lielo torni. Latgalē aizsardzībai pret krieviem uzcēla Viļakas mūra pili.

1513. gada 29. jūlijā virsbīskaps pēc vīra lēņa tiesībām izlēņoja Kokneses namniekam Hendriham Štāpelam divus arklus zemes, kas bija pirkti no Hansa Valmes ar papildu noteikumiem, ka jāpiegādā

KOKNESES PILSĒTAS ĢERBONIS 1345. GADĀ AR APUSTUĻA GALVU

1469. GADA KOKNESES PILSĒTAS ZĪMOGS

akmeņi un kaļķi Kokneses pilij. Saglabājies arī dokuments no 1515. gada 29. jūlija, kurā virsbīskaps Jaspers Linde atgādina Hendriham Štāpelam Klauenšteinā par viņa pienākumiem un paziņo, ka saņēmis no viņa akmeņus un kaļķus pils pārbūvei. Tāpat ļoti iespējams, ka no Pasta muižas arī agrāk nākuši celtniecības materiāli.

Jaspers Linde mira Raunas pilī, tika apglabāts Rīgas Doma baznīcā zem misiņa kapa plāksnes, kuru pilsētnieki vēlāk pārkausēja lielgabalos.

15. gs. Krievijas kņazistes bija apvienotas Krievijas valstī, un tā tiecās izplatīt savu varu uz rietumiem, tā apdraudot arī Livoniju. Ordeņa mestrs Valters Pletenbergs sakāva krievu karaspēku 1502. gadā pie Pleskavas, tā uz 50 gadiem atturot krievu ekspansiju.

16. gs. sākumā Eiropā radās garīgi strāvājumi, kuri ieguva reformācijas apzīmējumu. Sākumā tie bija centieni atjaunot kristīgās baznīcas pirmo gadsimtu stāvokli, vēlāk pārveidot jau esošo. Galvenie reformu virzītāji bija drosmīgi domātāji, kuri savukārt saviļņoja plašākus sabiedrības slāņus, kas bija neapmierināti ar augstāko garīdznieku dzīvi, ar dažādajām baznīcas uzliktajām nodevām un prasīja atmest viduslaikos radušos iestādījumus — pāvestu, koncilus, sakramentus, relikvijas, grēku atlaižas un klosterus. Tomēr uzskats par Svēto rakstu autoritāti, par vienu vienīgu patiesu baznīcu, kā arī ticība velniem ar raganām saglabājās. Taču mainījās pastāvošie uzskati — lielāku nozīmi ieguva pievēršanās laicīgajai dzīvei, darbam un kultūras vērtībām. Šo procesu veicināja pilsētnieku pieaugošā turība, izglītība, tāpat arī valstu politiskās nesaskaņas. Reformācijas izplatība lielā mērā bija atkarīga no attiecīgās zemes valdnieka nostājas. Tā tas bija arī Livonijā — kāds valdnieks, tāda ticība. Zemniekiem šai procesā nebija nekāda lomas.

1521. gadā Rīgā Lutera mācību pirmais sāka sludināt Pētera baznīcas kapelāns Andrejs Knopkens, gadu vēlāk Jēkaba baznīcā — Silvestrs Tegermeijers. Kad Rīgā uzvarēja reformācija, 1523. gadā ar rātes rīkojumu dominikāņiem atņēma klosteri un Jāņa baznīcu. Kelhs savā hronikā stāsta, ka dominikāņi līdz ar citiem mūkiem 1523. gada Lielajā Piekdienā svinīgā gājienā atstājuši Rīgu un devušies pie virsbīskapa Jaspersa uz Koknesi. 1524. gadā reformācija sasniedza arī Koknesi. Pēc vietējās skolas rektora Šeslera ierosinājuma pilsētā uzņēma divus luterāņu mācītājus — Bernardu Brigmani un Pāvelu Bloshāgenu.

Virsbīskaps Blankenfelds izraidīja no pilsētas gan mācītājus, gan skolas rektoru. Virsbīskapa rīcībai viņa vasaļi gan piekrita, bet Rīgas pilsēta no viņa atteicās. Priekšpēdējam virsbīskapam Tomam Šeningam nācās izturēt daudz grūtību, gan cīnoties pret reformāciju, gan strīdoties ar Rīgas pilsētu, tomēr viņam izdevās noturēt katoliskā un valstiskā vienībā visu Livoniju, atskaitot Rīgu, Rēveli un Tērbatu. Šenings mira Koknesē un tika apglabāts Kokneses Sv. Pāvila baznīcā. Pēdējie Livonijas virsbīskapi no 1530. līdz 1547. gadam Koknesē lika kalt patstāvīgu baznīcas naudu bez ordeņa zīmēm, vienīgi ar Rīgas virsbīskapa ģerboni. Reformācijai gūstot arvien lielākus panākumus, Valmieras landtāgs 1554. gadā izdeva likumu par ticības brīvību. Landtāgs bija Livonijas valstiņu konfederācijas augstākais orgāns, kuru periodiski sasauca virsbīskaps, vēlāk ordeņa mestrs.

Jau tūlīt pēc Grīnevaldes kaujas 1410. gadā, kad tika sagrauts Vācu ordenis, Livonijas valdnieki saprata, ka nepieciešama visu zemes kungu

vienota rīcība. 1422. gadā Valmierā sanāca kopā bīskapi un ordeņa pārstāvji un nolēma turpmāk visus svarīgos jautājumus par Livonijas pārvaldīšanu apspriest kopīgi. Šādas sapulces — landtāgus — vienojās sasaukt ik gadus. Landtāgi visbiežāk tika noturēti Valkā vai Valmierā — Livonijas centrā. Tajos piedalījās garīdzniecība, ordeņa augstākie locekļi, vasaļi un lielāko pilsētu pārstāvji. Ap 1550. gadu Koknesē tiek minēts luterāņu mācītājs Štrīmans.

Pēdējo virsbīskapu, Brandenburgas–Hohencolernas markgrāfu Vilhelmu 1556. gada 30. jūnijā sagūstīja, kad starp virsbīskapu un ordeni atkal bija iedegušās cīņas. 1557. gada 5. oktobrī ordeņa mestrs Firstenbergs viņu atbrīvoja, jo virsbīskapa pusē nostājās Polija. Ordenis ar virsbīskapu izlīga un ar Poliju noslēdza mieru. Bet pie Livonijas robežām jau pulcējās krievu karapulki.

Valstī sarežģījās iekšējais stāvoklis. Ar dažādām prasībām uzstājās gan muižnieki, gan pilsētu pārstāvji. Arī reformācijas izplatīšanās sašķēla iedzīvotājus naidīgās grupās. 1558. gada vasarā krievi ieņēma Tērbatu. Pils cita pēc citas krita krievu rokās. Muižnieki pameta muižas un bēga. 1560. gadā ordeņa karaspēks pēdējo reizi uzsāka cīņu ar krieviem pie Ērgemes, bet kauju zaudēja. Livonijā iestājās sabrukums. Meklējot glābiņu, Sāmsalas–Vikas bīskaps 1559. gadā pārdeva savu valstiņu Dānijai. Tās ķēniņš to nodeva savam brālim Magnusam. Ziemeļigaunijas muižnieki 1561. gada vasarā pārdevās Zviedrijai, bet ordeņa mestrs Gothards Ketlers 1561. gada 28. novembrī noslēdza līgumu ar Poliju, pēc kura Dienvidigaunija, Vidzeme un Latgale nonāca Polijas rokās, bet Ketlers kļuva par Kurzemes un Zemgales hercogu, paturot sev arī Vidzemes pārvaldīšanu. Ketlers jau 1559. gada augustā bija noslēdzis ar Poliju aizsardzības līgumu un kā drošību ieķīlājis vairākas pils, arī Koknesi. Poļi ieradās tā paša gada rudenī. Koknesē sākās poļu laiki.

Pēc Ērgemes kaujas Livonijā izcēlās jukas. Sakautā karaspēka kareivji siroja apkārt laupidami. Jaunie zemes valdnieki sāka plūkties savā starpā. Tīkmēr iesāktais karš, t.s. Livonijas karš (1558–1582) turpinājās. No karadarbības visvairāk cieta zemnieki. 1577. gadā Jānis Briesmīgais ar saviem krievu un tatāru karapulkiem nonāca līdz Daugavai, nodarot briesmīgu postu Vidzemei un Latgalei. 1577. gada 22. augustā Koknesi ieņēma. Pilsētu praktiski iznīcināja, pils garnizona karavīrus nogalināja. Pilsētas iedzīvotājus un apkārtnes ļaudis, kas pili bija meklējuši glābiņu, aizveda uz Krieviju, līdz ar viņiem arī mācītāju Nandelštetu. Neviens no viņiem neatgriezās. Koknesē palika nelieli krievu spēki, bet cars aizgāja tālāk. Jau nākamajā gadā poļu karaspēks krievus no Kokneses padzina. 1579. gada 27. jūlijā pie Kokneses pār Daugavu pārcēlās ap 20 000 tatāru un sāka laupīt Kurzemē, bet pēc dažām dienām atkāpās.

Pēc pilsētas atgūšanas no krieviem gadsimta pēdējā ceturksnī Koknesē valdīja miers. Taču iedzīvotāju skaits vairojās lēni, un nopostīto pilsētu bija grūti atjaunot. Zeme plašā apkārtnē bija izlaupīta un nopostīta, iedzīvotāji nogalināti. Pilsēta vairs neatplauka. 1582. gadā Polija noslēdza mieru ar Krieviju, gadu vēlāk to darīja arī Zviedrija.

1582. gadā kāds itāliešu diplomāts F. Taldučī šādi aprakstīja savu atgriešanos no Livonijas: "... mēs atgriezāmies pa tuksnešainu zemi.

Mēs devāmies pa ceļu uz Koknesi, kas bijusi Livonijas virsbīskapa vismīļākā vieta. Tur atrodas skaista pils, kas pat vēl tagad ir diezgan labā stavoklī, bet pilsētiņu, kas visa bija no mūra, ir nopostījuši nelieši maskavieši. Viņi ir sagrāvuši mūra mājas un to vietā sacēlušī koka mājeles pēc sava paraduma.”

Slēdzot vienošanos ar Poliju, muižnieki 1561. gadā izkaulēja sev plašas priekšrocības: pilnīgu rīcības brīvību pār savām lēņu muižām, atsvabināšanu no nodokļiem, augstāko tiesas varu pār zemniekiem, kurus atzina piederīgus pie muižnieka zemes. Šo līgumu mēdza saukt par Sigismunda Augusta privilēģiju. Dokumenta oriģināls nav saglabājies, tāpēc iespējams, ka pastāvējis tikai projekts, kuru ķēniņš nekad nav parakstījis. 1566. gada landtāgā Koknesē tika noslēgts līgums, kas visumā apstiprināja minētās priekšrocības muižniekiem, kā arī atzina ticības brīvību, vācu valodas lietošanu iestādēs u.c. Poļu Livonijas daļa tika nosaukta par Pārdaugavas hercogisti un sadalīta trīs apriņķos — Cēsu, Pērnavas un Tērbatas, kurus savukārt iedalīja stārastijās. Bīskapa īpašumi pārgāja valsts rokās. Ketlers bija spiests atteikties no Vidzemes pārvaldīšanas.

Poļu valdība tūlīt centās pārpoļot jaunus pavalstniekus, sevišķi muižniecību. Šai sakarībā tika veikta stingra muižu revīzija, kurā muižniekiem vajadzēja pierādīt savas tiesības uz īpašumu. Daudzi to nespēja, un viņu muižas nonāca poļu muižnieku rokās. Vāciešiem, pretēji solījumiem, neļāva ieņemt valsts ierēdņu vietas. Valsts centās atgriezt katoļticībā iedzīvotājus, kas bija luterāņi. Sevišķi rosīgs šai ziņā bija Jezuītu ordenis, kas lielu vērību piegriezta tieši latviešiem, kuros luterānisms vēl nebija īsti nostiprinājies. Jezuīti sāka izdot garīgus rakstus latviešu valodā. Pētera Kanīzija katķisma tulkojums ir vecākā iespiestā latviešu grāmata.

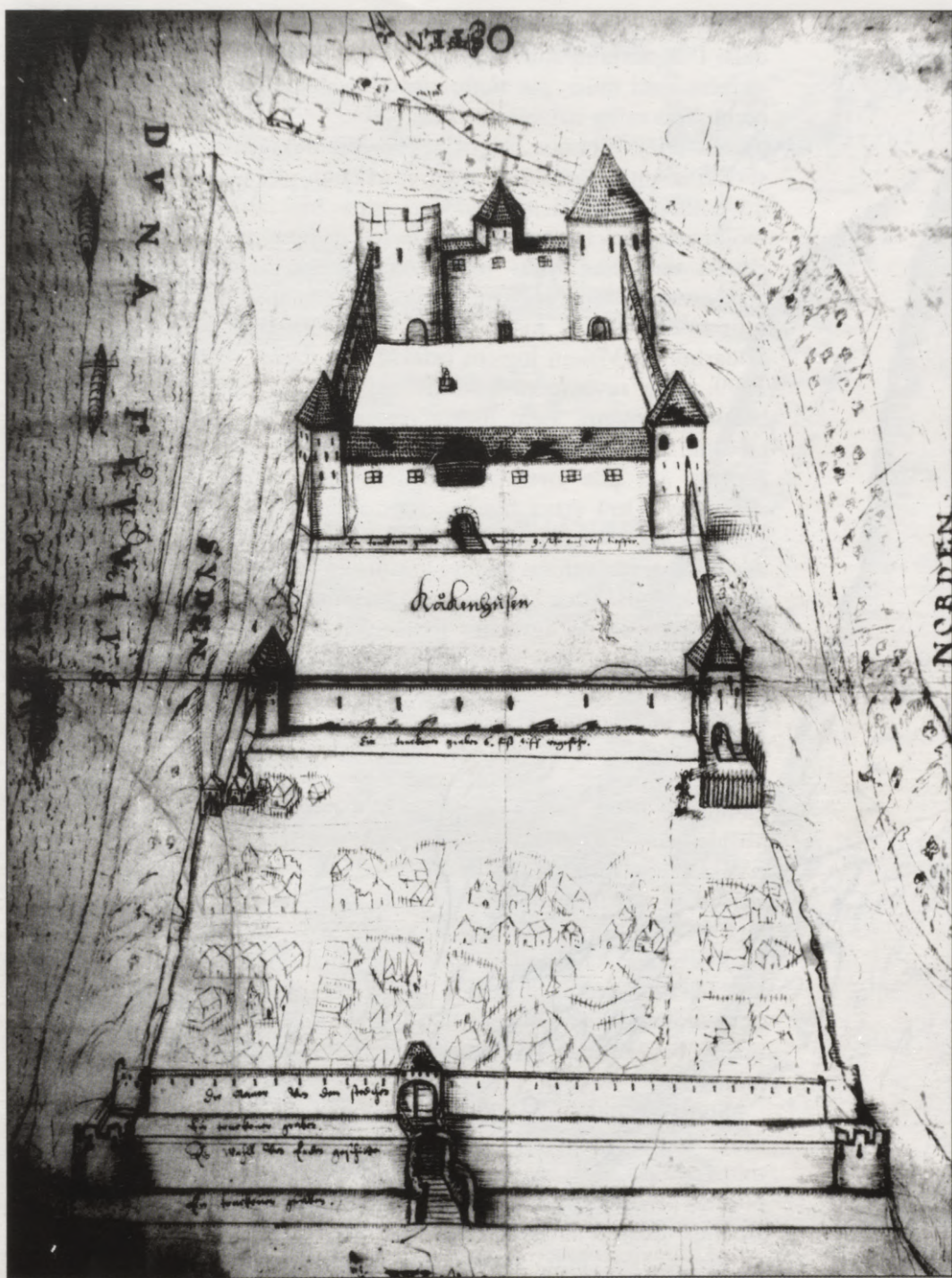
Zemnieku stāvoklis bija ļoti grūts — viss izpostīts, tīrumi aizauguši. Tai pašā laikā muižnieki gribēja atjaunot savas muižas, viņu prasības bija augstas, klaušas lielas, zemnieku tiesiskais stāvoklis ļoti slikts. Muižnieki brīvi rikojās ar zemniekiem un viņu mantu un par mazāko pretošanos necilvēcīgi sodīja.

Ķēniņš Stefans Batorijs domāja par iedzīvotāju materiālā stāvokļa uzlabošanu, tādēļ 1582. gada 31. decembrī izdeva t.s. privilēģiju, ar kuru katram Kokneses pilsonim piešķīra 1/2 arklu zemes, atļāva turēt kuģus, par kuriem nebija jāmaksā nodokļi pilsētai. Starp citu, poļu valdīšanas laikā pie Daugavas bija divas muitnīcas — Koknesē un Daugavpili. Muita bija samērā augsta: par strūgu pie Kokneses ņēma pa dālderim. Par vietējo malkas plostu ņēma vienu florīnu, bet par plostu no Krievijas — 12 grašus. 1599. gadā Kokneses muitnīca bija ieņēmusi 1720 florīnu un 28 grašus. Bīskapa ienākumi pirms kara bijuši ap 4000 dālderu labā gadā.

Poļu valdības piešķirtā privilēģija atļāva pilsētniekiem turēt savas laivas un pārceļamās ierīces, bet Kokneses unterhauptmanis Kazinovskis liedza iedzīvotājiem izmantot savus transporta līdzekļus, jo poļu ierēdņi bija ieinteresēti palielināt privileģēto pārceltuvju ienākumus, nerēķinoties ar zemes vispārējām saimnieciskajām interesēm. Lai palielinātu pilsētas ienākumus, visus krogus līdz pusjūdzei no pilsētas piešķīra pilsētai, mājas alus brūvēšanu noliedza. St. Batorijs bija pavēlējis izstrādāt projektu par zemnieku stāvokļa uzlabošanu, bet tas

netika pieņemts. 1586. gada landtāgā ķēniņš atkal pieprasīja muižniekiem atvieglot zemnieku stāvokli. Muižnieki prasību noraidīja. Tai pašā gadā ķēniņš nomira. 1596. gada 3. aprīlī nākamais ķēniņš Sigismunds III Kokneses privilēģijas apstiprināja vēlreiz.

KOKNESES PILS, PRIEKŠPILSĒTA UN PILSĒTA AP 1625. GADU

15. gs. beigās un 16. gs. sākumā viss apbūvētais Kokneses pilskalns sastāvēja no trim daļām. Vispirms no pašas trīsstūrveida pils uz augstās kraujas Pērses un Daugavas satekā, kura aizņēma 0,2 ha. Tālāk atradās

priekšpils — 0,4 ha un pilsēta — 3,6 ha platībā upju satekas austrumu daļā. Pils rietumu stūrī bija divi torņi. Ap pili bija biezi, no dolomīta radzēm celti mūri, pie tiem, vismaz pēdējos pils pastāvēšanas laikos, piebūvētas mūra dzīvojamās ēkas.

Sākotnēji biežajos mūros telpas bija aukstas, drēgnas un tumšas, sevišķi ziemā. Primitīvā apkure nekādu pastāvīgu siltumu nespēja nodrošināt, tāpēc ziemas laikā arī telpās bija jāstaigā kažokos. Apgaismojumam tika lietotas sveces, dažos gadījumos arī lāpas, sevišķi, ja cilvēki uzturējās ārpus telpām. Logi bija nelieli, senākajos laikos aizverami ar dēļu slēģiem, stikls parādījās tikai vēlāk. Logi biežajos mūros bija dziļās nišās, kurās tuvāk gaismai varēja ar kaut ko nodarboties. Visiem logiem priekšā bija dzelzs restes. 1590. gada un 1599. gada revīziju protokolos redzams, ka pils bijusi divstāvu ar pieciem torņiem. Zem diviem lielākajiem rietumu malā atradušies cietumi. Pērses puses masīva pirmajā stāvā bijis liels alus brūzis, maizes ceptuve un pils virtuve, Daugavas pusē — ar zirgu darbināmas dzirnavas. Otrā stāvā bijušas dzīvojamās telpas un sanāksmju zāles, Pērses pusē — ēdamtelpa. Šai laikā logos jau bijušas stikla rūtis un apsildīšanai izmantotas podiņu krāsnis un kamīni. Pils kapela atradusies Pērses korpusā tuvu Rietumu gala torņiem ar trim logiem uz pagalmu.

Pilī, sevišķi tās agrīnajos pastāvēšanas gados, parasti uzturējās arī kāds garīdznieks, kas veica dažādos nepieciešamos rakstu darbus, jo toreiz viņš varēja būt vienīgais, kas prata rakstīt un lasīt. Vescekes koka pilī tāds bija diakons Stēfāns.

Pils pagalma vidū bija aka, kas pieminēta vairākās pils revīzijās. Kā jau var iedomāties, akai bija ārkārtīgi svarīga nozīme pils aplenkuma gadījumā. 1590. gada revīzijā par aku teikts šādi: "Pils pagalma vidū atrodas aka — izmūrēta no klints un ar mūri apjozta. Tajā ir ķēde ūdens izvilkšanai ar ratu, un tā visa segta ar šķindeļu jumtu. Virsma apsista ar skārdu, ar vēja rādītāju galā. Uz to iet divas durvis katros sānos ar dzelzs virām un viru sloksnēm."

Jāpiezīmē, ka akai bija jābūt ļoti dziļai, vismaz līdz Pļaviņu svītas apakšējiem merģeļiem Pērses upes līmenī, ja ne vēl dziļākai, jo liekas neticami uzduroties kādai ūdens āderei šaurajā klinšu kauprē starp abām upēm. Tāpēc aka bija jāizmūrē tikai pašā augšdaļā, zemāk tā bija jāiekaļ klintī.

Starp pili un priekšpili bija sauss grāvis, kam abi gali bija noslēgti ar mūra sienu. Priekšpils no trim pusēm bija apjozta ar mūri, bet pret pili mūra nebija. Starp priekšpili un pilsētu bija otrs sausais grāvis. Ieeja no pilsētas priekšpilī bija caur stūra torni Pērses krastmalā. Grāvja gali arī šeit bija noslēgti ar mūri.

Pieejas gan pilij, gan priekšpilij bija aizsargātas ar paceļamiem tiltiem pār grāvjiem, torņa ieejas nodrošinātas ar nolaižamām restēm. Priekšpilī bija galvenokārt kalpotāju dzīvokļi, smēde, klētis, staļļi. Arī pilsētai visapkārt bija mūri, tikai daļai pret priekšpili — ne. Ar diviem mūriem un diviem sausiem grāvjiem bija aizsargāts pilsētas austrumu gals. Nav izslēgts, ka pilsētas grāvī vai vismaz tā ziemeļu galā varēja būt arī ūdens, jo kādreiz strauts no tagadējiem diķiem tecēja garām vēlākajai jaunajai pilij un ietecēja pilsētas aizsarggrāvī, kā liecina vietējais reljefs un it kā arī Georga Švengela 1629. gadā zīmētais plāns. Tagadējā

strausta gultne uz Helenas upīti ir izrakta vēlāk.

Pret Jāņa kapiem gar Pērses krastu zem tagadējā ūdens līmeņa agrāk gāja celiņš. Apmēram pret senās pilsētas grāvja galu krastā varēja redzēt tekošā ūdens izgrauztu nelielu gravu, kurai pāri veda mazs tiltiņš. Tā kā pēdējos gadu desmitos pirms appludināšanas tur nekādi ūdeņi netecēja, tad jādomā — grava radusies agrāk, kad te tecējis strauts.

GEORGA ŠVENGELA 1629. GADĀ ZĪMĒTAIS KOKNESĒS PILS, PRIEKŠPILS UN PILSĒTAS NOCIETINĀJUMU PLĀNS. ATZĪMĒTI KAPI JĀŅAKALNĀ. PĒRSĒS KREISAJĀ KRĀSTĀ ZEM PILS — DIE MÜHL. PĒRSĒS LABAJĀ KRĀSTĀ — DIE IST EIN STEYLLE; DRUSKU LEJĀK — HEIR HAT DER LAGER GELEGEN. ZEM PILS VAIRĀKAS ĒKAS DAUGAVMALĀ UN — DIE GARTEN UNTEN AM WASSER. GAR KAPIEM SASKATĀMA TĒRVETE, KAS IETEK PILSĒTAS GRĀVĪ

Pilsētas vārti, saukti par Zemes vārtiem, vēlāk par Bērzaunes vārtiem, atradās divkāršo mūru vidū. Pāri grāvim veda paceļams tilts. No vārtiem atgāja ceļi trīs virzienos. Tas labi redzams kādā 1641. gadā zīmētā plānā.

Viens ceļš no pilsētas vārtiem gāja gar pilsētas mūri un tālāk lejā uz Daugavu pie Helenas upītes grīvas un savienoja pilsētu ar ostu. Pa šo ceļu dzina arī lopus uz pilsētas ganībām Daugavmalā.

Otrs ceļš no pilsētas vārtiem veda uz tagadējo baznīcu, kur sadalījās ceļos uz Rātnīcēniem (Vēreni), Bebriem, Bērzauni un Sēlpili (Aiviekstes grīvu).

Trešais ceļš no pilsētas vārtiem veda pa vēlāko Bērzu aleju gar Jāņa kapiem uz Pērses tiltu pie Stapāniem un tālāk uz Lēdmani un Lielvārdi.

1692. gada kartē Daugavas malā iezīmēti divi Pils krogi, viens — pils pakājē, apmēram vēlāko "Zvejnieku" vietā, otrs — Helenas upītes krastā pie Krievkalna. 1698. gada kartē iezīmēts krogs kādreizējās pilsētas vietā, kuram no Pērses nākošais ceļš slaidā lokā aiziet garām uz pilsētas galvenajiem vārtiem. Jādomā, ka tāds tur būs bijis jau sen. 1699. gada kartē redzami *Stubre Krug* un *Zehle Krug*. 1699. gada revīzijas materiālos Kokneses draudzē atzīmēti trīspadsmit krogi.

Otri pilsētas vārti, t.s. Ūdens vārti, atradās Daugavas pusē gandrīz pie paša priekšpils grāvja. Šeit ienāca ceļš, kas veda no Rīgas pāri Pērsei un gar pilskalna malu uznāca pilsētā. Šis ceļš ir redzams gandrīz vai visos pils zīmējumos, tāpēc nav šaubu, ka tas ticis lietots kopš senseniem laikiem, protams, ar piezīmi, ka pavasara un rudens plūdus satiksme pār Pērsi varēja pārtrūkt. Turpat netālu no vārtiem bija baznīca. 1590. gada revīzijas materiālos ir atzīmēts: "Pirmā baznīca pilsētā pils priekšā ir no mūra." Tā bija neliela celtnē ar zemu tornīti. Turpat vajadzēja atrasties arī kapsētai. Otra baznīca ir kādreizējais bernardiešu klosteris, kas ticis nopostīts, trešā — agrākā krievu baznīca, ceturta — koka dievnams, maskaviešu celts pils priekšā, bet pamests un nav atjaunots, bet piektais — krievu celts dievnams no koka, atdāvināts luterāņu draudzei.

1641. gada Kokneses plānā, kā liekas, pirmo reizi ir skaidri iezīmēts ceļš gar Daugavas malu no Zīles kalna uz Pērses tiltu — *Wäg äthe Riga*. Ir zinātnieki, kas izsaka domas, ka daži galvenie ceļi, it sevišķi Daugavas ceļš, iezīmējas jau bronzas laikmetā, t.i., pirms apmēram 3000 gadiem.

Varētu pieņemt, ka ceļotājs, nākdams no Rīgas, ticis pāri Pērsei, devās augšā pilsētā un tad pa lielāko ielu gāja tai cauri pāri pilsētas laukumam, garām krogam tālāk uz Bērzauni vai Sēlpili, nevis apgāja pilsētu pa kādu citu ceļu. To zināmā mērā apstiprina 1597. gada sūdzībā teiktais par unterhauptmani Kazinovski, kas nelaižot pilsoņus ārā no pilsētas, tā ka pārtika esot jāpērk no caurceļotājiem. 1277. gadā pils pakājē bija pilsoņu dārzi. Arī 1689. gadā pēc pilsētas pārceļšanas uz Daugavmalu pie Helenas upītes grīvas pils pakāje un tāpat Krievkalna pakāje bija apbūvēta un apstrādāta.

Pagājušajā gadsimtā tik svarīgais ceļš pa Helenas upītes gravu vecākajos zīmējumos nekur nav parādīts. Rodas jautājums — pa kādu ceļu lietuviešu sirotāji 1213. gadā devās uz Igauniju, pārcēlušies pāri Daugavai pie Kokneses, — gar vēlāko pilsētu vai pa Helenas gravu. Gribētos domāt, ka ceļam pa Helenas gravu noteikti vajadzēja būt vismaz krievu valdīšanas laikā 1656.–1661. gadā, kad Daugavas malā,

Krievkalna pakājē notika būvdarbi. Tomēr ļoti rūpīgi zīmētajās vēlāko laiku kartēs šis ceļš nav parādīts. Tāpat būvdarbu laikā vajadzēja būt ceļam gar Daugavas malu pāri Helenas upītei uz Pasta muižu. Skaidri iezīmēts, tas parādās tikai 17. gs. beigās. 1699. gada ceļu kartē redzams ceļš, kas šķērso Pērsi un gar Stūra krogu ved tālāk pa Helenas upītes gravu uz augšu. No šī ceļa pie Pērses atzarojas ceļš uz augšu, uz Bilstiņu muižu, bet pie Stūra kroga — ceļš augšā krastā — vecais ceļš uz pilsētu. Pati pils nosaukta par veco Kokneses pili, un tai kartē nav veltīta sevišķa vērība. Nav atzīmēts arī kādreiz tik svarīgais ceļš no Pērses tilta gar pili uz bijušo pilsētu. Kādā 1692. gada kartē, kas sastādīta Daugavas ūdensceļa vajadzībām, atzīmējot upes dziļumus un krastmalu īpatnības, uzrādīti arī krastmalas ceļi. Redzams paliels ceļš, kas, šķērsojot Pērsi, uziet kalnā, bet mazāks ceļš turpat atdalās un aiziet gar Daugavas malu pāri Helenai uz Pasta muižu. Ceļš Helenas gravā nav parādīts.

Tātad pēc visiem šiem apsvērumiem jāspriež, ka ceļš no Rīgas gar Daugavu kopš seniem laikiem gājis caur Kokneses pilsētu un tikai pēc pilsētas pārcelšanas 17. gs. beigās sākts lietot ceļa posms gar pils pakāji un pa Helenas gravu, līdz beidzot pēc pils uzsprīdzināšanas tas palicis vienīgais.

1625. gadā A. Sapunova publicētajā plānā vēl atzīmēta neliela taciņa — noeja no pilsētas uz Pērsi netālu no priekšpils ieejas torņa Pērses malā. Tā tas varētu būt, jo 1629. gada Scengela plānā Pērses kreisajā krastā apmēram pret to vietu ir iezīmētas dzirnavas (*die Mühl*). Jādomā, tās bija darbināmas tikai vasarā, kad bijis normāls ūdens līmenis, un ierīkotas upes malā uz kāda steķa. Polijas ķēniņš Stefans Batorijs (pēc 1582. gada) atļāva mācītājam par brīvu lietot pils dzirnavas, bet tās varētu būt arī ar zirgu darbināmās dzirnavas pašā pilī.

Starp citu, 1590. gada revīzijā ir atzīmētas dzirnavas uz Pērses upes, bet 1689. gadā kartē ir iezīmētas vējdzirnavas tagadējo ciemata kapu vārtu rajonā. Pēc 1590. gada revīzijas aktiem jāsecina, ka pilsēta bija stipri panīkusī. Atzīmēti 22 mūra nami, 11 koka ēkas, 17 gruntsgabalos ēkas sagrautas vai arī neapdzīvotas. Galvenā iela 2,5 m plata, bruģēta ar laukakmeņiem, ar notekām malās. Šai laikā Pētera-Pāvila (vēlāk Marijas) vecā mūra baznīca cieši pie pilsētas Ūdens vārtiem nonāk atpakaļ katoļu īpašumā, protestantiem ir koka baznīca, vēl arī klosteris. Bijušas arī trīs kapsētas — divas draudžu, viena klostera. Pēc kāda 1552. gada testamenta var spriest, ka šai laikā klosteris tiešām ir pastāvējis, kāds 1532. gada dokuments liecina, ka Rīgas virsbīskaps Šēnings sniedzis aizsardzības rakstu Kokneses klostera baskāju brāļiem. Ir ziņas, ka klosteris dibināts 1490. gadā. Jādomā, ka 1558. gadā krievu iebrukums to pilnīgi iznīcināja. Jāatzīmē, ka Valmieras landtāgs 1543. gada 8. martā atrada par vajadzīgu nepieciešamības dēļ paturēt franciskāņu klosterus Limbažos un Koknesē. Laikam mūku žēlsirdības darbi nebija aizvietojami. Kādā no vēlākiem gruntsgabalu sarakstiem minēts arī agrākais franciskāņu klostera dārzs.

1592. gada revīzija min 45 gruntsgabalus, no tiem 12 neapbūvētus. 15 namnieki nedzīvoja pilsētā. Pēc uzvārdiem spriežot, 12 namnieki varēja būt poļi vai krievi. 6 gruntsgabali piederēja muižniekiem.

No 1597. gada saglabājušās dažas sūdzības, kuras iesnieguši Kokneses pilsoņi. Viņi sūdzas, ka katoļu priesteris Gerhards Kraniuss gan pilsētā, gan ārpus tās tur trīs krogus un tur vēl tirgojas, kas ir tikai pilsoņu privilēģija.

Pilsoņi sūdzas, ka pamazām sagraust pilsētas vaļņi un mūri. Pilsētas valdei trūkstot līdzekļu, lai kaut ko darītu. Esot samazinātas arī pilsētas robežas.

Ir sūdzības par unterhauptmaņa Johana Kazinovska patvaļībām. Viņš licis sacirst pilsoņu laivas, ar ko tie cēlušies pār Daugavu. Viņš atņēmis dažiem pilsoņiem zirgus, citiem pludināmos kokus, vēl citiem dažādas mantas, sadedzinājis kaļķu ceplī kāda pilsoņa māju, bez iemesla piekāvis, pēris un apcietinājis pilsoņus. Kazinovskis pilsētā būvējot māju, bet akmeņus ņemot no vaļņiem un kaimiņu īpašumiem. Poļiem piešķirot visatļautību un aizstāvēt blēžus, kuri apzogot pilsoņu mājas un klētis.

Pēc Stefana Batorija nāves 1587. gadā Polijas tronī nāk Zviedrijas karaļa Jāņa dēls Sigismunds. Pēc sava tēva nāves viņš kļūst arī par Zviedrijas karali. Kļuvis stingrs katolis, viņš nebija pieņemams luterticīgajiem zviedriem, un 1599. gadā viņi panāca karaļa atkāpšanos no troņa. Par valdnieku kļuva Sēdermanlandes hercogs Kārlis, Sigismunda tēvabrālis.

1600. gada septembrī viņš izcēlās malā Igaunijā un īsā laikā ieņēma gandrīz visu Vidzemi. Rīgu ieņemt viņam neizdevās. 1601. gada 23. martā viņš aplenca Koknesi, ieņēma pilsētu un priekšpili, nogalināja visus sagūstītos poļus, bet pili ieņemt tomēr nespēja. Galvenie zviedru spēki aizgāja tālāk uz Brižiem. 12. maijā ieradās karaspēks no Rīgas, atsteidzās poļu karavadoņi Radzivils, Hodkēvičs un Monvids, aplenca zviedru spēkus, sakāva tos un nogalināja visus, kas vēl bija palikuši dzīvi.

Kokneses pils atkarošana ir attēlota Dž. Lauro vara grebumā. Tur redzama poļu pārņemtā pils, zviedru iekarotā pilsēta un Radzivila, Monvida un Deinhofa noņemtas ap pilsētu. Starp citu, šī ir viena no pazīstamajām septiņām Livonijas gravīrām, kuras gravierim Džakomo Lauro bija pasūtījis lielkanclers Zamoiskis. Ir saglabājusies arī korespondence sakarā ar pasūtījumu.

Izmantojot zviedru ģenerāļu nolaidību, poļi dažās nedēļās atguva visus zviedru iekarojumus. Cīņas vēl turpinājās ar mainīgiem panākumiem, tā ka atkal smagi cieta vietējie iedzīvotāji — zemē izcēlās bads. 1601. gada slapjā vasara izpostīja visu ražu. Kas vēl bija saglabāts, to atņēma karavīri. Arī nākamie gadi bija neražas gadi. Zemē izcēlās šausmīgs bads. Tam vēl pievienojās mēris, kas tajos gados plosījās arī Zviedrijā, Polijā un Krievijā. 18. septembrī Koknesē ieradās poļu karavadonis Zamoiskis, mēneša beigās pats ķēniņš Sigismunds III, kurš izmantoja izdevību, lai nodarbotos ar medībām apkārtējos mežos. 1605. gadā Kārlis IX mēģināja ieņemt Rīgu, bet pie Salaspils tika smagi sakauts. Viņa rokās palika tikai Daugavgrīva un Pērnavā. Cīņas tomēr turpinājās. 1608. gada 5. augustā zviedru karaspēks atkal ieņēma Koknesi un apkāva poļu garnizonu. 28. oktobrī poļi atguva pilsētu un nogalināja visus zviedrus. 1609. gadā zviedri atstāja pēdējos atbalsta punktus un aizbrauca no Livonijas.

Jāpiezīmē, ka jau 1601. gadā, tikko ieņēmis Vidzemi, Kārlis IX piesūtīja Vidzemes muižniekiem savus priekšlikumus sakarā ar

padošanās sarunām, kuros ieteica sūtīt skolās arī zemnieku bērnus, likvidēt verdzību un zemniekiem piešķirt tiesu un taisnību pēc zviedru vai citām tiesībām. Protams, muižnieki neko tādu negribēja pat dzirdēt. 1611. gadā Kārlis IX nomira, atstājis šo nodomu piepildīšanu sava dēla Gustava Ādolfa ziņā.

Uzvarējis dāņus un krievus, Gustavs Ādolfs uzsāka karu ar Poliju. 1621. gada 11. augustā zviedru flote iebruca Daugavā un aplenca Rīgu. Daļa karaspēka devās uz Koknesi, kur sakāva poļu karavadoni Sapiehu. Pēc 16 dienu ilga aplenkuma pils garnizons padevās, iepriekš izkaulējis sev netraucētu atkāpšanos uz Daugavpili. Kopā ar karavīriem aizgāja arī katoļu garīdznieki. Zviedru karalim ieejot pilī, tās pagrabos tika atrastas 36 mucas pulvera ar tām pievienotu degošu degli. Brīdi vēlāk pils būtu uzsprāgusi. Pēc sešu nedēļu aplenkuma 1621. gada 16. septembrī Rīga padevās. Pēc tam tika ieņemta Jelgava. 1622. gada janvārī zviedri ieņēma Valmieru, bet zaudēja Jelgavu. Vasarā noslēdza pamieru, ko pagarināja līdz 1625. gadam, kad Gustavs Ādolfs atkal atgriezās Vidzemē un vienā vasarā ieņēma visu Austrumvidzemi no Tērbatas līdz Koknesei. Notika vēl karadarbība Kurzemē, beidzot poļi bija spiesti atkāpties aiz Aiviekstes. Cīņas nebeidzās arī nākamajos gados, un tikai 1629. gada 16. septembrī ar poļiem Altmarkā tika noslēgts pamiers uz sešiem gadiem, ko vēlāk

KOKNESES APLENKŠANA 1601. G. DŽAKOMO LAURO VARA GREBUMS. ATTĒLOTA PILS UN PILSĒTA AR DAUGAVU, PERSI UN HELENAS UPITI. ZĪMĒJUMS ĻOTI SHEMATISKS. MĀKSLINIEKS ZĪMĒJUMU RADĪJIS PĒC CITU SNIEGTĀJĀM ZIŅĀM. KAUT CIK PATIESĪBAI ATBILST PILS, PRIEKŠPILS UN PILSĒTAS IZVIETOJUMS. PILĪ IR POĻI, PILSĒTĀ UN PRIEKŠPILSĒTĀ ZVIEDRI. APLENCĒJI — POĻI. HELENAS UPITĒ ATZĪMĒTS TILTS, JĀDOMĀ, PIE VĒLĀKĀS BAZNĪCAS. AUGŠPUS TILTA REDZAMAS MŪRU DRŪPAS. IESPĒJAMS, KA TĀS IR NOPOSTĪTAIS KROGS

pagarināja līdz 1660. gada Olīvas mierlīgumam. Zviedrijai palika Vidzeme līdz Aiviekstei, Latgale palika Polijai. Vidzemē sākās zviedru laiki.

Zeme atkal bija briesmīgi cietusi. Puse no zemnieku mājām bija nopostītas, saimniekot varēja tikai kādā trešdaļā. Nebija ne zirgu, ne liellopu. Ļoti neskaidras bija karaļa un vietējo muižnieku attiecības, muižnieki pretojās jebkādam reformām. Tomēr pamazām karalis panāca savu nodomu izpildi. Visvairāk šai ziņā tika darījis Vidzemes ģenerālgubernators Jānis Bengtsons Šite (*Skytte*), jūtams tiesisks uzlabojums bija jaunā tiesu kārtība. Tā atbrīvoja zemniekus no muižnieku civilās un kriminālās jurisdikcijas, un 1630. gadā tika nodibinātas pirmās pagaidu zemes tiesas. Vidzemē tādas bija piecas: Rīgā, Cēsīs, Koknesē, Tērbatā un Pērnavā. Kāds Salaspils ķēniņu dzimtas pēcnācējs 1672. gadā Koknesē bijis par zemes tiesas priekšsēdētāju. Nākamā instance — pils tiesa — bija trīs pilsētās, līdz 1636. gadam arī Koknesē. Pēdējā instance — galma tiesa — bija Tērbatā. Zemes tiesai bija pakļauti it visi Vidzemes iedzīvotāji, visas kārtas. Diemžēl ilgajos pavaldonības gados arī tiesu lietās muižniecība ieguva lielāku ietekmi, Gustavs Ādolfs lielu vērību pievērsa luterānisma nostiprināšanai. Jau 1622. gadā viņš iecēla par superintendentu Hermani Samsonu. 1630. gadā tika dibinātas skolas un ģimnāzijas, kas bija domātas arī zemnieku bērniem. 1632. gadā Gustavs Ādolfs parakstīja Tērbatas universitātes dibināšanas aktu. Nav iespējams pieminēt visas pārmaiņas un uzlabojumus, kas radās šī karaļa ietekmē. 1636. gadā Koknese kļuva par vienu no četrām Vidzemes apriņķa pilsētām. Diemžēl jau 1632. gada 6. novembrī Gustavs Ādolfs krita kaujā pie Licenas.

Kokneses apriņķī ietilpa Kokneses, Lielvārdes, Aizkraukles, Liepkalnes, Ērgļu, Piebalgas, Jaunpils, Skujenes, Cēsu, Madlienas, Bērzaunes, Suntažu, Raunas, Vietalvas, Kalsnavas, Ļaudonas, Vestienas, Tirzas, Smiltenes un Dzērbenes draudzes. 1740. gadā krievu valdība sadalīja Kokneses apriņķi Cēsu un Kokneses apriņķos. 1783. gadā Kokneses apriņķi likvidēja.

Pēc Gustava Ādolda nāves Zviedrijas troni mantoja viņa meita Kristīne, bet līdz viņas pilngadībai — 1644. gadam — valsti pārvaldīja aizbildņi ar Akselu Ukenšernu priekšgalā. 1654. gadā Kristīne atteicās no troņa par labu savam brālēnam Kārlim Gustavam X. Kristīnes laikā valsts bija izsaimniekota, zeme izdāvināta mīluļiem un augstmaņiem. Vidzemē pastiprinājās muižnieku vara un paplašinājās viņu tiesības.

Kļuvis par karali, Kārlis X 1655. gadā iekaroja gandrīz visu Poliju. 1656. gadā Krievijas cars Aleksejs Mihailovičs iebruka Vidzemē un, nākdams no Smoļenskas gar Daugavu, iznīcināja visu, kas gadijās ceļā. 1656. gada 13. augustā viņš aplenca Koknesi. Kara materiāli un pārtika nāca lejup pa Daugavu 1400 strūgās un laivās. Krievi aizsniedza Rīgu, bet nespēja to ieņemt. Koknesi ieņēma, nogalināja visu garnizonu, kā arī visus pilī no apkārtnes sabēgušos iedzīvotājus. Tika nogalināts arī Kokneses mācītājs Knoblohs.

Tā kā caram neizdevās ieņemt Rīgu un līdz ar to iegūt izeju uz Baltijas jūru, tad Koknese likās izdevīgs centrs “krievu Livonijai”, kurai būtu jāklūst par krievu armiju galveno apgādes bāzi un svarīgu atbalsta punktu Baltijā. Tāpēc arī Rīgas ieņemšanai paredzētos lielgabalus cars

pavēlēja nogādāt pa Daugavu uz Koknesi. Jau tūlīt pēc Kokneses ieņemšanas oktobra sākumā krievu valdība par vaivadu Koknesē iecēla Ordinu–Naščokinu, spējīgu diplomātu un organizatoru, kas vispirms pārdēvēja Koknesi par Carēviču–Dmitrijevu. Neatmetis cerību iekarot Rīgu, Naščokins nolēma padarīt Koknesi par varenu karaspēka bāzi. Bija ļoti grūti nodrošināt armijas apgādi, tāpat grūtības bija ar armijas komplektēšanu. Naščokins sūdzējās caram, ka no Koknesē savervētajiem 700 karavīriem diez vai 100 būšot derīgi ierindas dienestam, jo muižnieki pūloties nodot armijai mazāk noderīgus, vājākus zemniekus, ko viņi panākot, vervētājus uzpērkot. Naščokins bija ļoti ieinteresēts Vidzemes labības ražošanā. Vidzeme tai laikā bija Zviedrijas labības klēts. Parasti visu Vidzemē savākto labību aizveda uz krievu pilsētām, bet bija vēl daudz preču, kuras Naščokins caur Ludzu un Rēzekni pūlējās novirzīt uz Koknesi. Viņš uzskatīja, ka Daugavas ūdensceļš varētu dot lielu peļņu. Tādēļ viņš Koknesē izvērta kuģu būvniecību. Daugavmalā, varbūt arī Krievkalnā, bija uzceltas noliktavas. Kad Koknese krieviem bija jāatstāj, nācās iznīcināt lielu upes flotī. Naščokina laikā Koknesē tika arī kalta nauda. 1660. gadā kaltuve saņēma pasūtījumu izkalt vara naudu par 900 000 rubļiem. Līdz gada beigām bija izkalta nauda par apmēram 100 000 rubļiem, jo darbu kavēja dažādas nebūšanas. Uzskats, ka šajos krievu valdīšanas gados Koknesē būtu bijis vērojams kāds uzplaukums, liekas, ir maldīgs, pilsēta bija sagrauta, cilvēki izkauti, muižas mēģināja atjaunot katrs savu izpostīto saimniecību, bet pili, kuģu būvētavā un noliktavās strādāja krievi.

1661. gadā cauri Kurzemei uz Maskavu pie cara Alekseja Mihailoviča devās Austrijas ķeizara Leopolda sūtnis barons Augusts Meijerbergs. Viņu pavadīja Austrijas ķeizara galma gleznotājs Šturns (*Storno*), kurš ceļojuma laikā uzzīmēja 131 apkārtnes zīmējumu. No tiem 16 attiecas uz Latviju. Ir saglabājies zīmējums, kurā redzama sūtņa svīta, kas, pārcēlusies pāri Daugavai, kāpj krastā pie pils. Ir nostādīta arī godasardze, un sūtni saņem cara pristavs Šeļabovskis. Redzams, ka pils rietumdaļā tiek labots jumts, un vērojami robi arī jumta austrumu daļā. Kalnā saskatāmas ēkas, domājams, priekšpili ar divslīpņu jumtiem, un baznīca ar nelielu tornīti ēkas vidū pie pilsētas vārtiem. Interesi izraisa fakts, ka Krievkalns tai laikā ir ļoti biezi apbūvēts — mākslinieks pūlējies attēlot kādas desmit ēkas. Tāpat pie Krievkalna Daugavmalā ir ēkas, dažas šķiet diezgan lielas.

1657. gadā krievus sakāva pie Valkas un Pērnavas. Vidzemē iebruka poļi, aplenca Rīgu, tad Raunu un Cēsis un ieņēma Valmieru. Karaspēkā izcēlās mēris. Poļi atkāpās uz Rīgu, bet ieņemt to nespēja. 1658. gadā poļi aizgāja uz Kurzemi. Zviedri tiem sekoja un Jelgavā saņēma gūstā hercogu Jēkabu. Tika izpostīta hercoga izveidotā rūpniecība. 1660. gadā Kārlis X nomira. Tūlīt pēc tam, 1660. gada 23. aprīlī Olivā pie Dancigas tika noslēgts miers ar Poliju un Brandenburgu, gadu vēlāk, 1661. gada 21. jūnijā Kardisā pie Tērbatas parakstīts miera līgums ar Krieviju, kura atteicās no tiesībām uz Vidzemi un Igauniju. Koknesi atkal atguva Zviedrija. Beidzot Vidzemē iestājās ilgstošs miers. Kārļa X pēcnācējs bija nepilngadīgs, tāpēc divpadsmit gadus valsti pārvaldīja karaļa māte ar pavaldoņiem. Šai laikā atkal sarosījās muižnieki un atkaroja daudz ko no zaudētās varas.

MASKAVIJAS PRISTAVS ŠEĻBOVSKIS
SAŅĒM AUSTRIJAS SŪTNI UN VIŅA
PAVADOŅUS. AUSTRIJAS SŪTŅA
MEIEBERGA CEĻOJUMA ATLANTS.
J.R. ŠTURNA ZĪMĒJUMS.
REDZAMA PILS AR BOJĀTIEM JUMTIEM. PIE
IEEJAS PILSĒTĀ REDZAMA BAZNĪCA.
DAUGAVMALĀ VAIRĀKAS ĒKAS — STŪRA
KROGA VIETĀ. TURPAT ARĪ LAIVAS UN
STRŪGAS. IZŠĶIRAMA HELENAS GRAVA.
KRIEVKALNS APBŪVĒTS. KALNĀ REDZAMI
LIELI DŪMI — IESPĒJAMS, NO KĀDAS
RŪPNĪCAS. ZEM KRIEVKALNA DAUGAVAS
MALĀ DAUDZ LIELĀKU UN MAZĀKU ĒKU

1629. gadā, atņēmusi Koknesi poļiem, zviedru valdība tūlīt pūlējās atjaunot pilsētā normālu dzīvi. Jau 1631. gadā Koknesē bija savs birģermeistars — pilsētas galva Johans Pflūghaupts. Tā kā pilsētā valdīja liela nabadzība un ienākumi bija niecīgi, jo iedzīvotāju bija palicis gaužām maz, tad birģermeistaram nodeva lietošanā Atradzi. Saglabājies Kokneses namnieku īpašumu saraksts. Šo dokumentu parakstījis Kornēlijs Billsteins, kuram pašam pilsētā piederēja trīs nami. Kopš 1632. gada

viņš bija Kokneses pils un kara pārtikas noliktavu grāmatvedis. Viņš piedalījās arī 1638. gada arklu revīzijas darbā. Sarakstā minēti 34 apbūvēti un 12 neapbūvēti gruntsgabali, vairums iegūti pēc 1625. gada. Viens gabals pieder baznīcai, kādā citā paredzēta skola. Ir arī agrākais franciskāņu klostera dārzs. 1625. gada plānā atzīmēta gan baznīca, gan rātsnams. Viduslaikos pilsētas skola atradies rātslaukumā iepretī Marijas baznīcai. Māju īpašnieki ir 9 zviedri, 2 poļi un 20 vācieši.

J. Pflūghaupts bija birģermeistara amatā līdz 1644. gadam, tad viņa vietā nāca Kaspars Sniperlings. Vidzemes ģenerālgubernators Šite, gribēdams uzlabot pilsētnieku stāvokli, 1633. gadā izdeva pilsoņiem atļauju brūvēt un pārdot alu. Piešķīra arī ganības. Diemžēl tas stāvokli daudz neuzlaboja. Vēlāk pilsoņiem piešķīra brīvas īpašuma pārdošanas un ieķīlāšanas tiesības. Karaliene Kristīne 1650. gadā vēlreiz apstiprināja pilsētas privilēģijas, lai veicinātu pilsētas atjaunošanu. Pēc 1633. gada, kad tika atļauts īpašumus ieķīlāt un pārdot, nedaudzos gados īpašumu lielākā daļa tika ieķīlāta baronam Krūnšernam (*Cronstierna*) vai mācītājam Knobloham. Šajos gados no dažādi iegūtiem zemes gabaliem izveidojās apkārtējās muižas.

No 1654. gada ir saglabājusies instrukcija strūgu skrīverim Koknesē. Darbojās muitnīca. 17. gs. sākumā (pirmajā pusē) muita bija 1 dālderis no strūgas un 1 zlots no plostā. 1653. gadā gar Koknesi nobrauca 1444 strūgas. Par plostu skaitu nav ziņu, bet ir ziņas, ka Rīgā 1691. gadā ir pienākuši plosti no Kokneses, Bilstiņu, Bebru un Aizkraukles muižām. Kokus uz Rīgu pludinājis arī Kokneses īpašnieks Krūnšerna. 1683. gadā Rīgas rātei tika iesniegta Lietuvas muižnieku un tirgotāju sūdzība, kurā tiek apsūdzēti Kokneses garnizona kareivji un vietējie iedzīvotāji, kas aplaupot uz sēkļa uzskrējušos plostus un piesavinoties kokus, ko vēlāk pārdodot Krūnšernam. Tas pats notiekot ar strūgām, ja tās piemeklējot kāda nelaime. Zemnieki piebraucot it kā palīdzēt, bet tad uzbrūkot un atņemot preces. Zviedru komandants Koknesē neko neesot darījis, lai šādu rīcību aizkavētu.

1661. gadā pēc noslēgtā miera līguma, krievi aizejot no Kokneses, pilsēta bija galīgi nopostīta. Mūra nami bija drupās. Piecos valdīšanas gados krievi šur tur pilsētā bija uzcēluši pa kādai koka būdīpai. Pilsētā atjaunojās miera laiki, bet pilsoņi vairs neatgriezās. Nelīdzēja nedz valdības aicinājumi, nedz atgādājumi par pilsētas brīvībām un privilēģijām. Gruntsgabalus pilsētā un zemes gabalus aiz Helenas un Pēses upes uzpirka barons Krūnšerna vai mācītājs Knoblohs. Jau ap 1640. gadu Krūnšerna bija nodibinājis muižu. Kādā 1641. gada plānā atzīmēta Krūnšernas muiža.

KOKNESĒS PILS PLĀNS AP 1694. GADU. PILS ATTĒLS NO TRIM PUSĒM UN PĒSES STRAUMES TECEJUMS GAR BILSTIŅU KRASTU, CEĻŠ NO RIGAS JOPROJĀM UZIET GAR PILSKALNA KRASTU PILSĒTAS VIETĀ

Ir saglabājušās atzīmes par pārdotajiem īpašumiem. 1638. gada 4. aprīlī ķirurgs (*wundarzt*) Hanss Reinkens pārdod Georgam Knobloham māju pilsētā kopā ar trīs šņorēm zemes, uz kurām dzīvo zemnieks, un mājai piederīgu dārzu pie Helenas par 30 valsts dālderiem.

1648. gada 31. jūlijā leitnants Zaharisons ar sievas Magdalēnas Stepelas piekrišanu pārdod māju un sētu Koknesē starp Heinriha Kreitera un Hansa Vasmunda mājām.

1651. gada 9. jūnijā bārdzinis Martins Frics ieķīlā trīs šņores baronam Krūnšernam par izsniegtiem 14 dālderiem ceļojumam uz Dancigu.

1651. gada 10. jūnijā Karls Nilsons Šite pārdod baronam Krūnšernam 3 šņores zemes un vienu māju par 80 dālderiem.

1653. gada 22. oktobrī artilērijas meistars Vilhelms Dulmans baronam Krūnšernam pārdod 6 šņores zemes, sauktas par Franka un Pētera Mādera zemi, kopā ar dārzu viņpus Helenai un dzīvojamo māju pilsētā.

1661. gada jūlijā kapteinis Konrāds Bilsteins ieķīlā 3 Kokneses pilsētā esošās mājvietas "... un trešo, kuru Vasmunda kungs apdzīvoja Garajā ielā (*in der langen Gasse*) ar klātpiederošiem dārziem un dārzu vietām, kā lielais dārzs uz Sv. Jāņa kalna un abi pārējie, kas atrodas pie Zemes vārtiem".

Šai dokumentā ievēribas cienīgi ir šādi fakti: pilsētā ir Garā iela, Bilsteinam pieder paliels zemes gabals virs Jāņa kapiem, tāpat arī divi gabali pilsētas Zemes vārtu priekšā, t.i., uz austrumiem no pilsētmūra.

1671. gada 4. februārī Filips Knoblohs visas viņam (t.i., tēvam — Georgam) piederošās zemes pārdod baronam Krūnšernam. Georga Knobloha dēls Jirgens 1673. gadā ir mācītājs Vecpiebalgā.

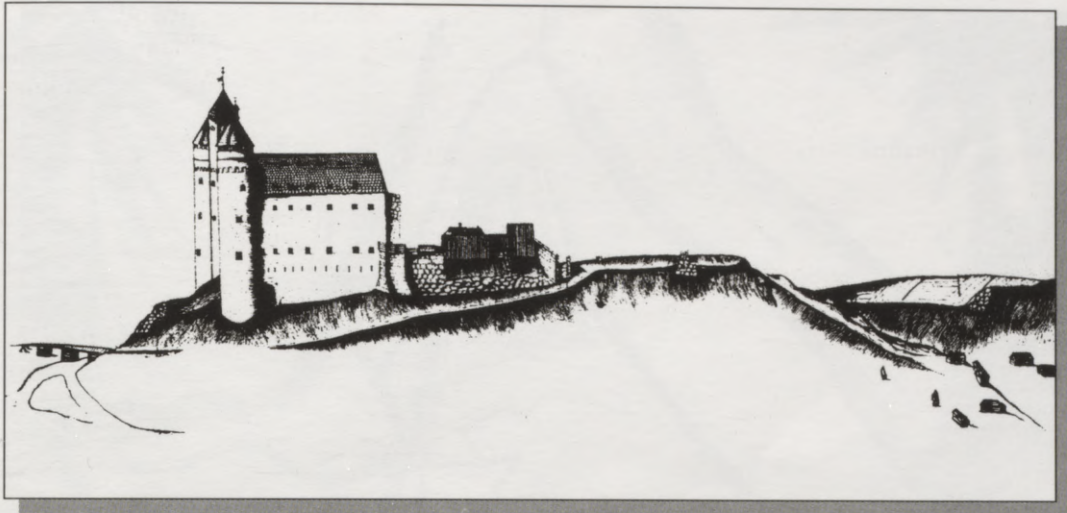
Tā kā pilsēta vairs neatplauka, tad 1684. gadā sakarā ar cietokšņa modernizēšanu atlikušās pilsētas ēkas un drupas nolīdzināja, lai pils aizstāvji varētu ērti izmantot artilēriju. Atlikušos pilsoņus pārcēla uz Daugavas malu pie Krievkalna, kur tie turpināja nīkuļot. 1688. gadā šeit bija vairs tikai 14 ģimeņu, 1692. gadā vēl mazāk — 11, kopā 41 cilvēks.

1689. gada kartē, kurā attēlotas Kokneses muižas zemes, ir iezīmētas arī uz Helenas upītes grīvu pārceltās pilsētnieku ēkas. Tās izvietojušās Daugavas krastā gan pie pils, gan pie Krievkalna, bet visvairāk tieši ap upītes grīvu. Neviena ēka nav redzama Krievkalnā. Visa māju virkne atzīmēta kā *Hackellwärrckare* (miestiņš), un mājas apzīmētas ar skaitļiem 1–14. Klātpieliktajā sarakstā dažiem māju īpašniekiem pie uzvārdiem pievienoti arī vārdi, citiem arī nodarbošanās apzīmējums.

Pilsoņu apstrādājamās zemes platības ir tik niecīgas, ka nav nemaz atzīmētas. Visvairāk zemes apstrādā Klanne Hermanis, kam ir tūrumi Bilstiņos gar Pērses krastu un arī upes krastā.

1692. gada kartē atzīmētas vienpadsmit ēkas. No iepriekšējiem īpašniekiem ir palikušas *Klans Wilhelm*, *Klans Hinrick* un *Remaren*. Vēl minēti *Glasaren* un *Robert Sloniakare*.

1672. gadā nākamais karalis Kārlis XI kļuva pilngadīgs un sāka valdīt. Viņa valdīšanas gadi nebija pārāk veiksmīgi — viņš piedzīvoja sakāves un zaudējumus, bet tad stāvoklis atkal normalizējās. Šī karaļa laikā daudz tika darīts zemnieku stāvokļa uzlabošanā. Ne velti viņš tika saukts par zemnieku ķēniņu. Viens no viņa pirmajiem pasākumiem bija muižu redukcija 1680.–1687. gadā, Muižniekiem vajadzēja pierādīt, ka muižas ir viņu īpašumi, ko tie nespēja, jo tās savā laikā tika dotas kā lēnis, tātad tikai pārvaldīšanā. Tā valsts īpašumā atgriezās ap 5/6 visu Vidzemes zemes īpašumu. Lielākā daļa muižnieku palika muižās par nomniekiem. Tika izveidots zemes kadastrs — noteikta zemes vērtība un līdz ar to attiecīgi nodevu lielums. Tika ieviestas vaku grāmatas. 1687. gadā iznāca noteikumi par draudžu skolu dibināšanu, 1694. gadā skolām piešķīra 1/4 arkla zemes. Ģenerālsuperintendants Johans Fišers dabūja līdzekļus Bībeles tulkošanai, ko veica mācītājs Ernests Gliks. 1696. gadā Vidzemē izveidoja pagasta tiesas, kas sastāvēja no pašiem

KOKNESES PILS UN
APKĀRTNE 1670. GADĀ

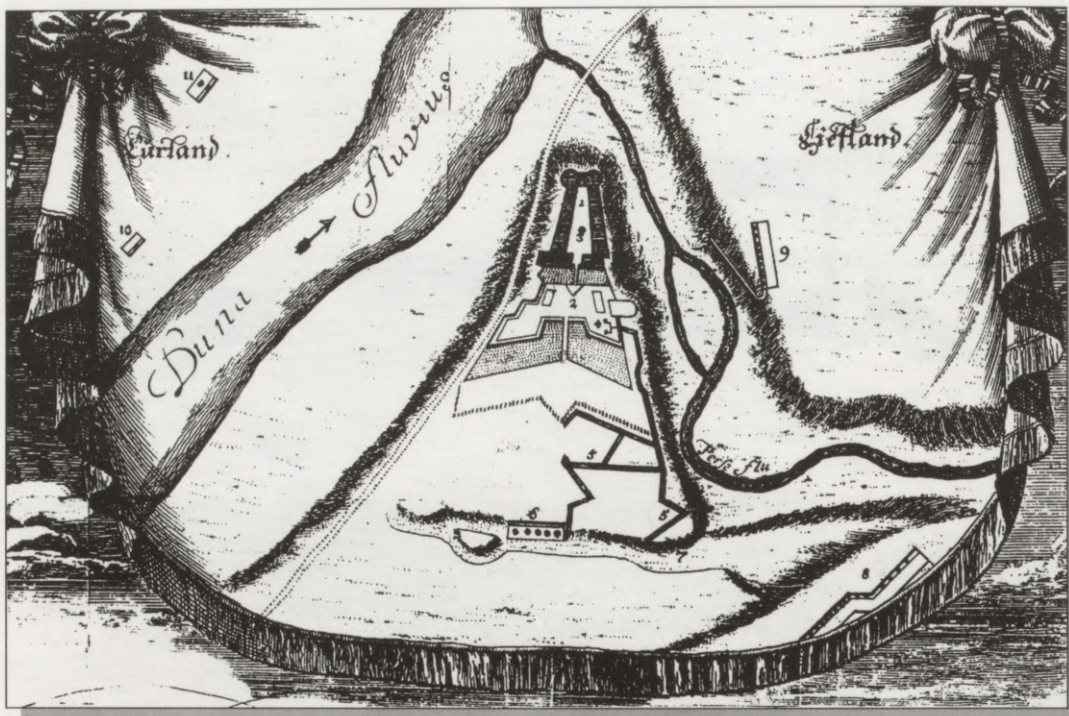
zemniekiem. Jau 1681. gada landtāgā Vidzemes karalis iesniedza priekšlikumu par dzimtbūšanas atcelšanu, bet to noraidīja. Ilgajos miera gados Vidzemes zemnieki bija atjaunojuši savas saimniecības un daudzi kļuvuši turīgi, tā ka kara laikā spēja aizdot naudu pat ķēniņam.

Kārlis XI nomira 1697. gadā, ieguvīš absolūtu varu un maksimāli ierobežojīš muižnieku patvaļu. Viņa pēcnācējam Kārlim XII tobrīd bija tikai 15 gadu.

1699. gadā Zviedrijas valsts ienākumi no metropoles teritorijas sastādīja 3,5 milj. dālderu, un latviešu un igauņu apgabali deva ap 3 milj. dālderu. Tikai Vidzeme vien ienesa ap 1 milj. dālderu.

Pretēji muižnieku cerībām, Kārlis XII turpināja sava tēva politiku. 1699. gadā nodibinājās savienība starp Dāniju, Krieviju un Poliju, un 1700. gadā sākās lielais Ziemeļu karš. Dānija cerēja atgūt kādreizējos īpašumus Dienvidzviedrijā, Augusts II kāroja apvienot Poliju ar Livoniju. Krievijas mērķis bija izlauzt sev ceļu uz Baltijas jūru. Liela loma šeit bija vācu baronam Johanam Patkulam, kas stipri veicināja šīs savienības rašanos, bet, kļuvis nevēlams Polijas valdniekam, 1706. gada februārī tika izdots Zviedrijai un sodīts ar nāvi. 1700. gadā sakši Augusta II vadībā aplenca Rīgu. Martā karā iesaistījās Dānija, bet to pēc sakāves 8. augustā piespieda slēgt mieru. 7. novembrī sakšu karaspēks ieņēma Koknesi, istenībā zviedri padevās pulvera trūkuma dēļ. Ieradās arī ķēniņš Augusts ar Patkulu un apmetās pie barona Šulca Aizkrauklē. Sakšu karaspēks izmitinājās apkārtējās muižās. Koknesē palika tikai viens bataljons pulkveža Bozes vadībā. Vēlāk tur ieradās vēl viens krievu bataljons. 1700. gada rudenī un 1701. gada pavasarī šīs karaspēks ap Koknesi izveidoja varenus zemes vaļņus — skanstis, kā arī segtu ceļu no pils uz Daugavu. Sakšu karaspēks ar vietējiem iedzīvotājiem daudz nerēķinājās un ņēma, ko gribēja. Tika nodedzināta Kokneses muižas ēka un zirgu stallis, paņemta labība un siens. Pavisam Koknesē tika nolaupti 76 zirgi, 338 govis, 296 aitas, 32 cūkas, arī labība, siens, drēbes, nauda, kā arī nodedzinātas un nopostītas ēkas.

Zviedru valdība organizēja pretestības spēkus no vietējiem iedzīvotājiem. Voldemāra Tīzenhauzena vadībā nodibinājās Kokneses bataljons ar 108 vīriem. Iedzīvotāji atbalstīja šo vienību ar naudu,

1700. GADĀ ZIMĒTAIS KOKNESES
PILS PLĀNS UN PĒRSES ATTĒLOJUMS

parasti dodot 1/2 dālderu, bet atzīmēts, ka Ratnīcēnu Iraids devis 15 dālderu.

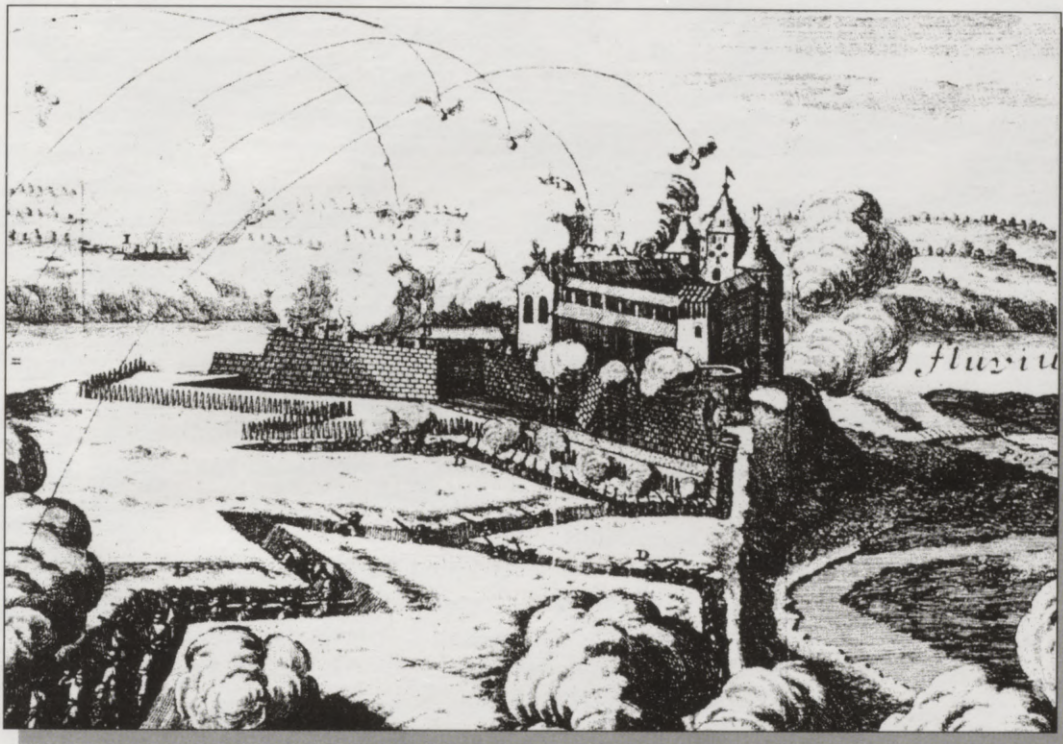
Šādu zemes miliciju pēc ģenerālgubernatora Dālberga ierosinājuma organizēja no latviešu zemniekiem — kalpiem. No katriem muižas 15 arkliem bija jādod 10 zemnieki. Katrā apriņķī izveidoja bataljonu, kurā ietilpa 300 zemnieku. Tos iedalīja 6 rotās pa 50 cilvēkiem katrā ar vietējo muižnieku kā virsnieku priekšgalā. Tajā laikā, kad zemessargs atradās mājās, saimnieka pienākums bija viņu uzturēt, bet pašam zemessargam pienācās strādāt. Kad 1703. gadā regulārās armijas lielākā daļa uzturējās ziemas mītnēs, milicijas uzturēšanai trūka līdzekļu un to atlaida mājās. Tomēr divreiz mēnesī zemessargiem vajadzēja ar ieročiem sanākt savās rotās kaujas apmācībām.

Daudz dokumentu ir saglabājušies par Vidzemes muižnieku nodevību sakšu uzbrukuma laikā 1700.–1701. gadā. Ir ziņas par apcietināšanām un kratišanām Vidzemes muižnieku ievērojamākās ģimenēs, kuras apvainoja par sakariem ar Patkulu. Lieta beidzās ar nāvessoda piespriešanu pulkvedim Klotam, kurš bija stipri sakompromitējies, sarakstoties ar sakšu komandantu Koknesē pulkvedi Bozi. Vidzemes muižnieku opozicionārā noskaņojuma sākumu var datēt ar muižu redukcijas laiku, kad viņi sāka sūroties par zviedru “jūgu” un bija ar mieru atdot Vidzemi krievu caram ar noteikumu, ka tas dos viņiem brīvību, lai viņi varētu turpināt savu ērto un patīkamo dzīvesveidu.

Reizē krievi uzsāka karadarbību arī citur, aplenca Narvu un mežonīgi postīja Igauniju. Sekoja iebrukumi Vidzemē, taču tos apturēja. Lielu cīņas spar pret krieviem parādīja vietējie iedzīvotāji. Kārlis XII izkāpa krastā Pērnavā, ātri sasniedza Narvu un 1700. gada 20. novembrī panāca uzvaru pār piecreiz lielākiem krievu spēkiem. 1701. gada 9. jūlijā zviedri pienāca pie Rīgas, pārcēlās pār Daugavu tieši

sakšu karaspēka acu priekšā un Spilves pļavās tos sakāva. Tad zviedri aizgāja uz Kurzemi, kur pavadīja ziemu.

Pēc Spilves kaujas varēja gaidīt, ka zviedri mēģinās atkarot Koknesi, tāpēc, apsvēris, ka pili neizdosies noturēt, pulkvedis Boze 1701. gada 25. jūlijā kopā ar karaspēku pa plostu tiltu pārgāja uz Kurzemes krastu, bet pili lika uzspridzināt. Reizē aizgāja bojā arī pilsētiņas atliekas Daugavmalā.

1702. gada vasarā krievu karaspēka vadonim Šeremetjevam izdevās sakaut zviedru spēkus Valkas tuvumā un briesmīgi nopostīt apkārtni. Nekad nevajadzētu aizmirst hronista Kelha vārdus: “Viņi izdarīja visādas varmācības pie iedzīvotājiem un nogalināja vīrus, sievas, bērnus bez atšķirības vai arī aizveda gūstā. Tā bija viena no lielākajām nelaimēm, ka daudz simtu vēl nepieaugušu bērnu kā zoslēnus sapakāja ratos un aizveda uz Tatāriju.” Tika ieņemta Alūksne, no kuras arī visi iedzīvotāji tika aizvesti uz Krieviju, ieskaitot Bībeles tulkotāju Ernestu Gliku un viņa audzumeitu Martu, kura vēlāk kļuva par Krievijas ķeizarieni Katrīnu I. Cita pēc citas krita pārējās pils un pilsētas. 1705. gadā Šeremetjevs ziņoja caram: “Visvarenais Dievs un Vissvētā Dievmāte Tavu vēlēšanos piepilda: ienaidnieku zemē nav vairs ko postīt. No Pleskavas līdz Tērbatai... 38 verstis šaipus Pērnavas un no Rīgas līdz Valkai viss ir izpostīts, visas pils ir sagrautas. Nekas nav atlicies, izņemot Pērnavu un Rēveli un šur tur pa muižai pie jūras.” Kā par brīnumu, neskarti saglabājās arī Limbaži.

Jau 1706. gadā zviedriem izdevās noslēgt mieru ar Poliju, un Kārlis XII aizgāja uz Ukrainu, kur pie Poltavas 1709. gadā zaudēja kauju un bija spiests bēgt uz Turciju. Krievi aplenca Rīgu, un 1710. gadā tā

JOHANA LITENA ZIMĒTĀ
KOKNESES PILS 1700. GADA
SEPTEMBRĪ

KOKNESES PILS UZSPRIDZINĀŠANA 1701. GADĀ. VARA GREBUMS PĒC J. LITENA ZĪMĒJUMA. SVARĪGI IEVĒROT SKANŠU IZVIETOJUMU VISAPKĀRT CIETOKSNIM. ATZĪMĒTS LIELAIS NOCIETINĀJUMS ZVAIGZNES VIETĀ. ATZĪMĒTA BAZNĪCA AR TORNI, KURA GAN TOREIZ NEBIJA. PIE TĀS VĒL KĀDA ĒKA. TĀLĀK VĒL ĒKAS, KAS VARĒTU BŪT DOMĀTAS KOKNESES MUIŽĀ

padevās. Drīz pēc tam krievi ieņēma arī Rēveli un Pērnavu. Visa Vidzeme atradās krievu rokās. Tīkmēr bija izcēlies mēris, kas iznīcināja lielāko daļu vēl pāri palikušo cilvēku. Tas plosījās arī Kurzemē un palicis atmiņā kā Lielais mēris. Karalis Kārlis XII krita kaujā Norvēģijā 1718. gada 11. decembrī. 1721. gadā Zviedrija Ništatē noslēdza ar Krieviju mieru. Vidzemē iesākās krievu valdīšanas laikmets.

Muižniekiem izdevās pielabināties Krievijas ķeizaram, un viņš tiem atkal piešķīra t.s. Augusta privilēģijas. Muižnieki atguva Zviedrijas valdības reducētās muižas. Zemnieks tiesību ziņā tika atsviests atpakaļ pagātnē vairāk nekā par gadu simteni. Vēl vairāk — viņš kļuva par dzimtcilvēku, par vergu. Sākās vistumsākie laiki, kādi jebkad latviešu dzīvē bijuši.

1711. gadā pēc lauku iedzīvotāju skaitīšanas datiem par upuri mērim bija krituši ap 120 000 latviešu un igauņu zemnieku. Bija atlikuši tikai ap 50 000 latviešu un ap 40 000 igauņu zemnieku. Dažos pagastos bija izmiruši gandrīz visi iedzīvotāji.

Ir ziņas par mēra postījumiem Kokneses draudzē no 1711. gada līdz 1713. gadam. Mācītājmuižā bez cilvēkiem arī vēl 1715. gadā. Bebru muižā dzīvi vēl 169, miruši 202. Stukmaņu muižā dzīvi 75, par mirušiem nav ziņu. Krapes muižā dzīvi 73, vēl 3 sveši, miruši 280. Kokneses muižā dzīvi 157 un 13 sveši, miruši 649. Pasta muižā dzīvi 23 un 1 svešs, miruši 123. Rīteru muižā dzīvi 5, miruši 49. Viskaļu muižā dzīvi 42, miruši 180. Bilstiņu muižā dzīvi 38, miruši 130. Radalkas muižā dzīvi 12, miruši 20. Veidmuižā dzīvi 3, miruši 11. Auliņos dzīvi 13, miruši 21.

Muižas un zemnieku mājas bija izpostītas, mazās pilsētas nolīdzinātas līdz ar zemi. Rīgas priekšpilsētas bija nodedzinātas, iekšpilsētā 9/10 namu pārvērsti drupu kaudzēs. Zemnieki bija izklīduši, mitinājās mežos vai būdās. Lauki bija pamesti. Gan muižnieki, gan valdība par vienīgo iespēju šādā stāvoklī uzskatīja dzimtcilvēku saistīšanu pie zemes un viņu lielāku izmantošanu.

Pēc Kokneses pils uzspriecināšanas 1701. gadā tā nekad vairs netika atjaunota. Tieši otrādi — lai to gadījumā neatjaunotu ienaidnieks, Kārlis XII pavēlēja pili galīgi iznīcināt. Tā paša gada oktobrī notika sagatavošanās darbi spridzināšanai, un 27. novembrī tika sagrauts ziemeļpuses austrumu gals. Darbu pameta novembra beigās.

Broce paskaidrojumā zem 1797. gada zīmējuma raksta, ka, uzspriecinot pili, vairāki lielgabali no pils tikuši aizmesti līdz Daugavas krastam netālu no Pērses ietekas. 1868. gada sausajā vasarā tos izvilka malā un uzstādīja kalnā pils rietumu galā, kā šķiet, uz dabīgas terases, kur tie stāvēja līdz appludināšanai. Viens no tiem jau pirms Pirmā pasaules kara bija nogāzts zemē, un ap 1950. gadu kāds lūžņu vācējs Rubenis aizveda to uz staciju. Tikai ar sabiedrības iejaukšanos tika panākts, ka lielgabalu atveda atpakaļ un nosvieda ceļmalā. Tād sākās spēkstacijas būve, lielgabalus savāca un aizveda pie Kokneses luterāņu baznīcas, kas tolaik bija tapusi par mākslas un vēstures muzeju. Kad vietējā draudze atguva savu īpašumu, lielgabali atkal bija jāpārvieta, un tos nokrāva Jāņkalnā pie vecajiem krustiem.

1862. gadā nobruka pils ziemeļu puses austrumu gals pret Pērsi. Kādus gadus pēc appludināšanas nobruka liels gabals turpat no rietumu gala.

1866. gadā izdotajā Stefenhāgena albumā ir redzamas mūru paliekas priekšpili gar Pērses malu, kuru tagad vairs nav. Var atzīmēt, ka gar Pērses malu redzami it kā jauni koki, jādōmā — tagadējie lielie ozoli. Tālumā vērojama aleja — liekas, Bērzu aleja no Daugavas uz Jāņkalnu.

1866. gadā pilsētas vieta tikusi arta. Zvejnieku mājām, kas atradās pie pilsdrupām, lielākā daļa zemes bijusi augšā pilsētas vietā. Tikai pēc agrārreformas zeme ierādīta citur. Šeit jāpiezīmē, ka līdz Pirmajam pasaules karam visas ēkas Daugavas malā saukušās Stūreslejas. Šteins-Akmens savām mājām izvēlējies Zvejnieku vārdu, bet Jostsons savām — Stūreslejas.

Jau Latvijas patstāvības laikā bija mēģinājumi paglābt pilsdrupas no sabrukšanas, cenšoties bīstamākajās vietās betonēt mūru virspusi.

Pilsdrupu pamatu nostiprināšana bija paredzēta sakarā ar spēkstacijas celšanu, bet vietējo varas iestāžu neizdarības dēļ šī iespēja palika neizmantota.

Gotiskās loga ailes pilsdrupu Daugavas puses austrumu galā esot uzmūrētas tikai barona Lēvenšterna laikā.

Kādreizējās pilsētas dienvidaustrumu stūrī pašā krastmalā baronu laikos bija uzcelts mūra paviljons, no kura, kā reiz teicis kāds vecs muižas kalps, baroniem skatīties ledus iešanu Daugavā. Daži to sauca par baronu tējas namiņu. Iespējams, ka tas bija celts uz kādas senlaiku celtnes pamatiem, jo vairākos senos zīmējumos tai vietā ir kāda celtnes vai vismaz tās atliekas. Ap 1950. gadu pēc izremontēšanas un piebūves uzcelšanas šeit izvietojās Jēkabpils novadpētniecības muzeja filiāle. Būvējot spēkstaciju, šo celtni nācās nojaukt. Paceltie Daugavas ūdeņi izskaloja krastu, un sāka atsegties seni apbedījumi ar rotaslietām — bija atklājies 11.–12. gs. kapulauks. Vēlāk, 80. gados, lai visu šo krastmalu pasargātu no tālākas izskalošanas, to nobēra ar dolomīta šķembām un bluķiem. Vadoties pēc atrastajām senlietām, turpat Gundegu apkārtnē 1986. un 1987. gadā atklāja un izpētīja 11.–12. gs. kapulauku — 68 skeletkapus un 5 ugunskapus. Mirušie bijuši latgaļi un sēļi, arī libieši.

Ap 1960. gadu tieši uz kādreizējā pilsētas grāvja uzcēla lielu estrādi. Turpat netālu kolhoza ābeļdārzā uzcēla Kokneses kanalizācijas attīrīšanas iekārtas. Gundegās ilgus gadus bija bērnudārzs. Māju 20. gadu beigās bija cēlusi Rīgas 1. pilsētas ģimnāzijas skolotāja Reščevska. Kara beigās, glābjoties no komunistiem, viņa devās bēgļu gaitās un vairs neatgriezās.

Pēc Latvijas neatkarības atgūšanas valstī tika izstrādāta vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzības programma. To veica Kultūras ministrijas pieminekļu aizsardzības inspekcija Jura Dambja vadībā. Arī Kokneses pilsdrupu avārijas stāvokļa novēršanai ar Kokneses pagasta vecākā Viestura Cīruļa aktīvu līdzdarbošanos izdevās iegūt naudu, un vasarās tika veikti mūru un logu aiļu nostiprināšanas darbi. Jāpiezīmē gan, ka nopietnai pamatu nostiprināšanai naudas ir bijis par maz.

T... 1277... 1911... 1912... 1913... 1914... 1915... 1916... 1917... 1918... 1919... 1920... 1921... 1922... 1923... 1924... 1925... 1926... 1927... 1928... 1929... 1930... 1931... 1932... 1933... 1934... 1935... 1936... 1937... 1938... 1939... 1940... 1941... 1942... 1943... 1944... 1945... 1946... 1947... 1948... 1949... 1950... 1951... 1952... 1953... 1954... 1955... 1956... 1957... 1958... 1959... 1960... 1961... 1962... 1963... 1964... 1965... 1966... 1967... 1968... 1969... 1970... 1971... 1972... 1973... 1974... 1975... 1976... 1977... 1978... 1979... 1980... 1981... 1982... 1983... 1984... 1985... 1986... 1987... 1988... 1989... 1990... 1991... 1992... 1993... 1994... 1995... 1996... 1997... 1998... 1999... 2000... 2001... 2002... 2003... 2004... 2005... 2006... 2007... 2008... 2009... 2010... 2011... 2012... 2013... 2014... 2015... 2016... 2017... 2018... 2019... 2020... 2021... 2022... 2023... 2024... 2025... 2026... 2027... 2028... 2029... 2030... 2031... 2032... 2033... 2034... 2035... 2036... 2037... 2038... 2039... 2040... 2041... 2042... 2043... 2044... 2045... 2046... 2047... 2048... 2049... 2050... 2051... 2052... 2053... 2054... 2055... 2056... 2057... 2058... 2059... 2060... 2061... 2062... 2063... 2064... 2065... 2066... 2067... 2068... 2069... 2070... 2071... 2072... 2073... 2074... 2075... 2076... 2077... 2078... 2079... 2080... 2081... 2082... 2083... 2084... 2085... 2086... 2087... 2088... 2089... 2090... 2091... 2092... 2093... 2094... 2095... 2096... 2097... 2098... 2099... 2100...

ĀTRADZE UN MĀCĪTĀJ MUIŽA

UN-TRADZ
MÄTTÄJMIŠÄ

Tūlīt aiz Pērses tilta uz Rīgas pusi no šosejas atdalās ceļi — pa kreisi uz Bilstiņiem, pa labi uz Atradzi. Kā jau minēts, šeit šoseja iet slīpi lejā uz tiltu pa tagad pārveidoto strautu gravu, kura 1277. gadā kalpojusi par robežu starp diviem īpašumiem. Ceļš no Daugavmalas caur Atradzi uz Stapānu tiltu ir vecs ceļš, pirmo reizi minēts tai pašā gadā. Tas pats ir sakāms par tiltu.

Dodoties pa ceļu uz Atradzes pusi, pa labi paliek komponista un diriģenta Kārļa Martinovska celtā māja Veldzes. K. Martinovskis dzimis 1886. gada 30. maijā Pļaviņu Poriesos muzikāli apdāvinātu zemnieku ģimenē. Beidzis Jēkabpils tirdzniecības skolu, 1913. gadā mācījies Rīgas Ķeizarkajā mūzikas skolā. Karam sākoties, aizbraucis uz Maskavu, kur strādājis par grāmatvedi un reizē mācījies. Atgriezies dzimtenē, turpinājis strādāt Rīgā par grāmatvedi, diriģentu un komponistu. Koknesē viņš vadīja korus, bija virsdiriģents Staburaga dziesmu svētkos, darbojās kā ērģelnieks. Viņš arī gleznoja, rakstīja stāstus un recenzijas par koncertiem. K. Martinovskis miris 1969. gada 23. jūnijā, atstājis bagātīgu arhīvu par mūzikas darbiniekiem. (Pseidonīms — Odiņš Vold.)

Dažus soļus tālāk ceļš noved Atradzes strauta gravas paplašinājumā. Pērses krasta akmeņu kaudzē var saskatīt kādreizējo Atradzes dzirnavu vietu, kuras nojauca sakarā ar Daugavas līmeņa pacelšanu. Kā jau minēts, pirms Pirmā pasaules kara vasarās Koknesē un Atradzē apmetās daudzi pilsētnieki. Toreiz vasarniekus uzņēma arī dzirnavu īpašnieks Porietis. Par dzīvošanu vasarā Atradzē savās atmiņās stāsta rakstnieks Antons Austriņš: “1904. gada septembrī, braukdams uz Rīgu, Blaumanis iegriezās Koknesē, kur toreiz Atradzes vasarnīcā uz Pērses krasta dzīvoja Akuraters, Vēsmiņu Kārlis (Krūza), Skalbe un šo rindiņu rakstītājs.” Tālāk ceļš šķērso Atradzes strautu, kas senrakstos arī pieminēts 1277. gadā. Tā krastā netālu no ceļa atrodas Atradzes muižas drupas.

Atradzes muiža, tāpat kā Bilstiņu muiža, ir izveidojusies no Kokneses pilsoņu “šnorēm”, kuras ķēniņš Stefans 1582. gadā un Sigismunds II 1596. gadā piešķīra pilsētai uz mūžīgiem laikiem. Zemnieka sēta ar šādu nosaukumu bijusi pils pārvaldnieka, tad priestera lietošanā. 1631. gadā Atradze dokumentos atzīmēta kā muiža, kas pieder kapt. Konrādam Bilšteīnam un tiek iekļāta Jākobam Stegmanim. Vēlāk tā kopā ar Bilstiņu muižu un Veidnmuižu nonāca Gerstenmeieru rokās. 1850. gadā tās īpašnieks bija Oskars Gerstenmeiers.

Ap muižas drupām saglabājusies daļa muižas ēku, kuras iekļautas jaunsaimniecībās. Ceļa malā ir Dambīši, Dreimaņa celti kādreizējā kroga vietā, kas 1900. gadā atzīmēts kā *Tabakelkrug*. Daži vecāki ļaudis atceras nostāstus, ka tā bijusi diezgan pieticīga dzertuve, tautā saukta par Tabiķēli. Dreimanis pēc agrārreformas nodarbojās ar gaļas tirdzniecību, un viņam bija skārnis pie Kokneses stacijas Tulpēs. Kāda cita ēka bijušās muižas tuvumā nonāca Apkalnu rokās. Vēl kādu pārbūvēja par kapliču, kad ierīkoja jaunos Atradzes kapus. Pirmie apbedījumi, patiesībā pārāpbedījumi, šajos kapos bija no Krievkalna kapiem, kad, ceļot spēkstaciju, tos nācās appludināt. Tagad šie pirmie apbedījumi ir ieauguši mežā. Apmēram trīsdesmit gados plašie kapi jau

ir gandrīz pilni, jo šeit tiek apglabāti daļa Aizkraukles pilsētas iedzīvotāju. Kapos gar galvenajiem ceļiem ir plānveida koku stādījumi.

Dzelzceļa malā ir saimniecība Oliši, arī kādreizējā muižas ēka. Visas šīs ēkas celtas no dolomīta.

Ceļš, turpinoties tālāk uz Stapānu tiltu, kādreiz veda pār dzelzceļa uzbērumu pie sarga mājas un tad atkal lejā uz Pērses krastu. Kad 50. gados likvidēja lielāko daļu pārbrauktuvju, tad ceļu šeit ierīkoja pa apakšu tiltam, gar pašu upes malu. Tūlīt aiz dzelzceļa tilta ceļš šķērso Taurupīti. Taurupītes vārds kartē nav atrodams. Tas droši vien cēlies no 1925. gadā armijas štāba kartē atzīmētās mežsarga mājas Tāureskalni. 1690. gada kartē upīte atzīmēta kā *Lehle Attris upp*. Arī vietējie to pazīst kā Lielo Atradzi, atšķirībā no Atradzītes, kura tek gar bijušo Atradzes muižu. Upītes augšgals pārvērsts meliorācijas grāvjos un atūdeņo Viskāļu purva austrumu nomali, t.s. Bada kaktu, kur savā laikā bija Andreja Tīlhena mājas Viļņi. Netālu ir lopu ferma Mauriņi, turpat arī Skribļa mājas. Meža gabals starp dzelzceļu un Taurupīti saucas Mācītāja mežs, jo kādreiz piederējis Mācītājmuižai.

Pēc pēdējā kara vairākus gadu desmitus tiltu apsargāja bruņoti sargi. Lai drošība būtu lielāka, apsargātājiem piedeva vēl suņus. Sargi ar suņiem dzīvoja blakus dzelzceļa sarga mājai — Atradzē. Lejpus dzelzceļa tilta bija kādreizējais Atradzes dzirnavu aizsprosta uzstādījums. No tā ūdens pa upes labo krastu pa kanālu plūda uz dzirnavām. Aizdambējums tagad ir zem ūdens, bet ūdens līmenis ir nedaudz augstāks par kādreizējo aizsprosta līmeni. Kā liekas, tieši lejpus dzelzceļa tiltam upe šķērso augšdevona Salaspils svītas un Daugavas svītas robežu.

Vēlreiz pieminot Atradzes ceļu, jāatceras, ka 1277. gada privilēģijā pilsētniekiem tiek ierādītas pļavas abās pusēs ceļam. Var piezīmēt, ka dokumenta tekstā ir ieviesusies kļūda. Tas varētu būt noticis, jau dokumentu sastādot vai arī vēlāk to pārrakstot. Katrā ziņā, virzoties no tilta uz Atradzes strauta pusi, Pērse paliek pa kreisi, bet minētā Knipa zeme — pa labi.

Kā jau teikts, pār Stapānu tiltu Pērsi šķērsoja ceļš, kas veda no Lielvārdes caur Krapu un tālāk uz Aiviekstes grīvu vai Krustpili, kā nu kurā dokumentā teikts. Kilometrus piecus uz Rīgas pusi, kur tagad ir lopu ferma ar nosaukumu Austrumi, atrodas kādreizējās Viskāļu muižas (*Ramdan*, arī *Randan* jeb *Wischkalla* muiža) vieta. No tās vēl pēc pēdējā kara bija saglabājusies kāda saimniecības ēka, šķūnis vai rija — māla kleķa būve, laikam vienīgā plašā apkārtnē, kura tika sagrauta, ceļot jaunās ķieģeļu ēkas. Pēc Pirmā pasaules kara Viskāļu pagasta centrs pārcēlās pie Lobes ezera, kur turpmāk atradās pagasta valde un skola. Padomju laikā kādreizējās muižas vieta un vārds pilnīgi izzuda no ļaužu atmiņas un palika vārds Austrumi un Austrumu ferma, bet Viskāļu vārds kartēs tagad pienācās vietai pie ezera, kur drīz vairs nebija ne skolas, nedz arī kā cita.

1868. gadā valdība Viskāļu skolas ierīkošanai piešķīra Dzeņu krogu netālu no Lobes ezera kopā ar krogus zemi. Krogu pārbūvēja par skolu un pagasta namu un atvēra 1869. gadā. 1917. gada augustā, krievu karaspēkam atkāpjoties, skolu nodedzināja. Pēc tam skola kādu laiku atradās Viskāļu muižā. 1923. gadā skolas un pagasta nama ēku atjaunoja vecajā vietā un skolu pārveidoja par sešklasīgu pamatskolu. Kopš

1869. gada pirmais skolotājs bijis pagasta rakstvedis J. Purgailis, vēlāk P. Vegelijs, K. Rudzītis, A. Preiss, K. Reinholds un A. Polianskis. Abus pēdējos kā jaunlatviešus vajāja vācu skolu valde. Savu neapmierinātību par viņiem izteica arī mācītājs Ports un baznīcas priekšnieks fon Brimmers. No viņiem abiem nācās ciest arī nākamajam ilggadīgajam skolotājam M. Augustam, kurš atceras arī dažu humānu un bezpartijisku izņēmumu, piemēram, Krapes muižas īpašnieku fon Fītinghofu. Ne mazākas grūtības atkal sākās t.s. pārkrievošanas laikā. Pēc M. Augusta sāka darboties B. Liepiņš, J. Daņilovs un J. Kalniņš. Skolu savā laikā beidzis dažs labs, kura vārdu vēl atceras vecie koknesieši, piemēram, Ašmanis, Mežsēts, Brensons, Piegāzs un daudzi citi.

Kā Viskāļu pagasta Dzeņu māju saimnieks atzīmēts A. Lasis, dzimis 1894. gadā Koknesē. 1. Latvijas neatkarības rotas virsleitnants. Lāčplēša Kara ordenis par 1919. gada 12. marta kauju pie Aunu kroga Kurzemē. 1920.–1922. gadā viņš bija LKO Domes sekretārs.

Nepievēršoties tuvāk apvidum pie Lobes ezera, var tikai atzīmēt, ka jau 1497. gada dokumentos ir runa par lībiešu pagastiem Koknesē.

Preī Atradzei Pērses kreisajā krastā atrodas Kokneses Mācītājmuiža. 1636. gadā tajā dzīvoja mācītājs J. G. Rehehūzens. Pēc tam — tikai 1820. gadā atzīmēts, ka tajā mitinājies mācītājs G. F. Līnigs. Kad 1636. gadā uz Koknesi atnāca mācītājs G. Knoblohs, Mācītājmuiža vairs nebija apdzīvojama, un viņš apmetās Pasta muižā līdz 1656. gadam, kad viņu nogalināja kareivji, ieņemot pili. Līdz miera noslēgšanai 1661. gadā Mācītājmuižas un arī mācītāja, protams, nebija. Kopš 1663. gada Pasta muiža piederēja pastmeistaram Bekeram. Dokumenti liecina, ka Knobloha laikā arklu revīzijā kā Mācītājmuižai piederīgi minēti Bļodiņi, Pļupiņi u.c., kopā astoņi zemnieki, arī Griska — acīmredzot Kriškāns — un vēl divi zemnieki, kā arī viens arkls *Wüstelande Pidaglandt*, kas varetu būt Padegas uz ziemeļiem no tagadējās Mācītājmuižas. Tātad toreiz mācītājs apsaimniekoja gan zemi pie Pasta muižas, gan veco Mācītājmuižas zemi.

Pēc briesmīgā bada 1695.–1697. gadā prāvests Gliks 1697. gada baznīcas revīzijā apskatījis arī Mācītājmuižu, acīmredzot jau tagadējā vietā. Viņš noskaidroja, ka ēka celta pirms astoņiem gadiem (tātad ap 1688. gadu). 1697. gadā Koknesē mācītājs bija Pauls Heins, sācis strādāt no 1697. gada. Viņš mira mēra epidēmijā 1710. gadā Rīgā. Ēka nebija īsti pabeigta. Tajā bija divas istabas, viena no tām nelietojama. Ēkas apakšējie baļķi bija sapuvuši, daži satrunējuši arī augstāk. Logi bojāti, dažu pat pilnīgi trūka. Jumts nekam nederīgs, griesti caurumaini. Durvīm nebija ne atslēgu, ne krampju. Rija nelietojama — būvēta pirms 16–17 gadiem (tātad 1680. gadā, mācītāja G. Pinkēna (*Pinkeehn*) laikā, kurš acīmredzot te arī dzīvojis). Vēl bija viena jauna klēts, otra sabrukusi. Nebija ne zirgu staļļa, ne lopu kūts. Lopi stāvēja vecā šķūnī. Nebija ne pirts, ne brūža, ne arī žogu. Astoņus gadus vēlāk, 1705. gadā, mācītājs ziņoja konsistorijai, ka mācītāja māja taisās sabrukt. 1697. gadā, pārlūkojot arī skolu, Gliks konstatēja, ka tā celta ap 1692. gadu, tātad četrus gadus pēc mācītāja nedzīvojamās ēkas, un logi tai ņemti no vecās mācītāja mājas. Iznāk, ka Mācītājmuiža te bijusi jau pirms 1688. gada. Tātad var diezgan droši apgalvot, ka pēc krievu aiziešanas no Kokneses 1661. gadā Mācītājmuiža celta Pērses malā savā

tagadējā vietā. 1681.–1684. gadā izdarītajā kartēšanā Mācītājmuižai ir piederīgi šādi zemnieki: Kriškāns, Rācenis, Asmuss un Vēršmels.

1690. gadā Mācītājmuižas zemju plānā muižas robežas iet no Pērses pa Lielo Atradzes upi uz Bada kaktu. Kādā citā tā paša laika kartē t.s. Bada kakts atzīmēts kā atsevišķs Mācītājmuižai piederīgs zemes gabals. Mācītājmuižai pieder arī zemes Pērses labajā krastā. Robeža ar Absānu iet no ziemeļiem uz dienvidiem gar draudzes skolu pāri Pērsei, atstājot skolu Kokneses muižas pusē, tad gar Pērses kreiso krastu līdz Asmiem un no tiem uz Bilstiņu dzirnavām. Robeža turpinās gar Pērses kreiso krastu atpakaļ uz Mācītājmuižu.

Kā jau minēts, Mācītājmuižai savā laikā piederēja vēl Padegu zeme. 1690. gadā kā mācītāja zemnieki uzskaitīti *Christian Brentz*, *Rassing Thom* un *Schlaweschen Brentz*.

Mācītājmuižai piederējušas arī zemes platības Bilstiņu pusē, kuras it kā aizņēmušas trīs šnores. Jau minētajā plānā atzīmēts *Apsenas krogh* (kāda citā kartē *Appenas Krug*, kā liekas, vēlākais Poļu krogs) un zemnieki *Jesck Christopher*, *Dobles Bertull* un *Swille Albrecht*.

Sākoties Ziemeļu karam, kā pierakstījis mācītājs Mercs 1714. gadā, Koknesē latviešu pērminderis *Stradsebek*'s kaut kur noslēpis baznīcas zvanu, bet pēc mēra epidēmijas 1710. gadā nebija palicis dzīvs neviens, kas par to kaut ko zinātu. Atzīmēts, ka Mācītājmuiža mēri pilnīgi izmirusi. Tikai 1748. gada 31. maijā, trešajos Vasarsvētkos, zvanu atrada Pērsē kādā bedrē pret Mācītājmuižas riju. Tā baznīcas grāmatā atzīmējis mācītājs Rīmans.

Līdzīgi gadījumi atzīmēti arī citur Latvijā. Kara laikos zvani norakti, aizvesti uz pilsētām, kur nodoti glabāšanā vai nogremdēti. Ziemeļu karam sākoties, zvani noslēpti Koknesē, Vietalvā, Limbažos, Lielstraupē. Vecpiebalgas, Limbažu, Rūjienas un Vietalvas zvani vēl nav atrasti. Tāpat kā Koknesē, gluži nejauši atrasts arī zvans Lielstraupes ezerā.

Pēc Ziemeļu kara pamazām iestājās miera laiki, kaut arī latviešu zemnieki nonāca visdziļākajā verdzībā. Pēc Pirmā pasaules kara Mācītājmuiža atkal bija nopostīta, bet toreiz tās bija solīdas mūra ēkas kuplā skaitā. Pirmais mācītājs te bija Oļģerts Kraulis, pēc viņa Pauls Rozenbergs. Ienākot komunistiem, Mācītājmuižu nacionalizēja, un gandrīz četrdesmit gadu garajos valdīšanas gados daļa ēku pilnīgi sabruka, bet dzīvojamā ēka tika galīgi nolaista.

Ap muižu bija izveidojies neliels parks, kas aizņēma arī upes malu un krasta stāvo nogāzi. Nogāzē joprojām aug vairāki resni ozoli, no tiem viens, tuvu nogāzes augšmalai, pieskaitāms dižkokiem. Dārzā ir veca liepa, kuras zaros mācītājs kādreiz bija ierīkojis platformu, kur varējis netraucēti strādāt. Iebraukšana muižā ir no Viskāļu ceļa, turpat, kur iebrauc uz klēšu kompleksu. Ceļmalā vēl ir saglabājušās vairākas vecas apses, jādūmā, stādītas vienā laikā ar apsēm, kas kādreiz stādītas gar 1905. gada ielas malām. Vēl ap 1930. gadu vairākas apses bija saglabājušās Viskāļu ceļa malā starp tagadējo šoseju un ozolu stādījumiem. Toreiz stāstīja, ka pie tām nošauts kāds Piektā gada revolucionārs. Literatūrā tiešām atzīmēts, ka 1906. gada februāra sākumā Mācītājmuižas gatvē nošauts P. Peņģerots, Mācītājmuižas rentnieka puisis. Starp šoseju un Mācītājmuižas iebraucamo ceļu

Viskāļu ceļu šķērso gandrīz nemanāms bezvārda strautiņš, kurš ietek Pērsē netālu no šosejas tilta. Tālāk uz Kokneses pusi gar Viskāļu ceļu apses nav stādītas. Tās ir stādītas gar vēlāko 1905. gada ielu un gar Blaumaņa ielu līdz mežniecībai, drusku vēlāk vēl līdz Vistu krogam. Tagadējie ozoli stādīti ap 1900. gadu reizē ar 1905. gada ielas ozoliem.

No Mācītājmuižas ceļa gala ap 1980. gadu ierīkoja ceļu paralēli dzelzceļam uz Lazdiņa ielas galu. Starp to un dzelzceļu izveidoja diezgan plašu ģimenes dārziņu koloniju. Lazdiņš 1940./41. gadā bija Koknesē komsorgs. Pēc vāciešu ienākšanas viņš tika apcietināts, vēlāk nogalināts. Bojā aizgāja arī viņa tēvs. Māte ar diviem dēliem un meitu pārdzīvoja karu. Vecākais dēls — agronoms — strādāja kolhozā. Jaunākais beidza Bioloģijas fakultāti, bet pāragri aizgāja bojā. Netālu no Mācītājmuižas dzelzceļa malā bija kādreizējā virsleitnanta Drukas saimniecība Mežrijas. Kā bijušais strēlnieks viņš reizēm atgādināja paziņām, ka esot palīdzējis komunistiem tikt pie varas, viņš cerot arī palīdzēt tiem galu dabūt. Viņš diezgan drīz nomira, cerēto tā arī nepiepildījās. Viņam bija divas meitas, viņas mājas pārdeva. Nedaudz tālāk aiz dzelzceļa ceļa malā ir Rāceņi. Rācenim bija brālis skolotājs — dabas zinātnieks, dažu mācību grāmatu autors. Starp citu, J. Rācenim ir ļoti skaists apraksts par Koknesi, iespiests 1905. gadā J. Rītiņa izdotajā "Avotā". Viņa dēls, arī biologs, aizrāvās ar ornitoloģiju un pēc kara nokļuva Venecuēlā, kur vēlāk kļuva par ievērojamu zinātnieku. Pērses līcī aiz Rāceņiem bija māja dziedātājam Zelmenei.

Pavisam tuvu dzelzceļa pārbrauktuvei pienāk viens Pērses likums, kur pār upi vienmēr ir bijušas laipas, jo otrā pusē ilgu gadu atradās Kokneses draudzes skola. Šo Pērses likumu virzienā no ziemeļiem uz dienvidiem šķēla Kokneses un Mācītājmuižas robežas. Oficiāli skola sāka darboties 1688. gadā, un tur lieli nopelni pienākas prāvestam Glikam. Ar karaļa rīkojumu skolai piešķīra 1/4 arkla zemes no Slaviešiem (1690. gada kartē — *Schlawischen*), vēlāk sauktas arī par Mazslaviešiem. Pirmais zināmais skolotājs bijis Gustavs Vīze. 1697. gada 8. februārī prāvests Gliks izdarīja skolas revīziju. Skola bija būvēta pirms četriem vai pieciem gadiem, diezgan plaša, tāpat arī liela istaba, bet tai nebija grīdu un visa apakša bija vaļā, tā ka iekšā nāca sniegs. Jumts pa daļai bija segts ar lubām, vienā stūrī ar salmiem, bet caurs, tā ka bija paredzams — pavasarim nākot, ūdens brīvi tecēs iekšā un visu sabojās. Logi bija ņemti no vecās mācītāja mājas, galīgi veci un atspiesti ar kokiem. Durvīm nebija eņģu, tās turējās, iesietas striķos. Bija vēl rīja un piederbs tur, kur skola bijusi agrāk, kā arī sabrukusi kūts un nelietojama pirts. Skola pārtrauca darbu 1697. gadā karu un mēra dēļ.

No 1710. gada krievu valdība skolu lietās neiejaucās, bet ļāva pilnīgu vaļu vietējiem muižniekiem, kuri, protams, pūlējās neko nedarīt to labā.

1726. gadā mācītājs Skodeiskis min skolu Koknesē, bet gadu vēlāk ir ziņas, ka Koknesē nav nevienas skolas, jo skolas zeme ir tik slikta, ka te neviens negrib par skolotāju strādāt. Līdz 1731. gadam skolas ēkas nebija. Tad to uzcēla trīsdesmit bērniem. 1735. gadā vispārējā skolu vizitācijā atzīts, ka Koknesē skolas nams ir labā kārtībā. Skolmeistars Gustavs Vīze (*Wiese*) māca trīs bērnus. Sūdzas par sliktu pārtikšanu.

Bērniem bija jāiet skolā no Mārtiņiem līdz Lieldienām. Tomēr skolā gāja samērā maz bērnu, pārējie mācījās mājās, un tos katru pavasari

pārbaudīja mācītājs. Tai laikā skolotājs saņēmis šādu atlīdzību: no Kokneses pienākušies 10 pūri rudzu un miežu, no Bebriem 3 pūri rudzu, 3 pūri miežu un 2,5 pūri auzu. No pārējām muižām pienācies nenoteikts daudzums, un skolotājam pašam bijis jābrauc pakal, lai vismaz kaut ko dabūtu. Pie skolas bija zeme, ļoti purvainā, bet nebija strādnieku. Bija arī pļavas, no tām skolotājs sagādāja sev arī malku. No skolēniem skolotājs saņēma tikai pusmucu alus. Vēl skolotājam bija iespēja saņemt 1 marku par kristīšanu un 2 markas par apglabāšanu.

1768. gada vizitācijā konstatēts, ka skolā ir viena istaba ar diviem kambariem. Ēka celta 1763. gadā. Pie skolas joprojām ir viena ceturtdaļa arklā zemes. Skolmeistars ir Kristiāns Kitels (*Küttel*), bijis kurpnieks. Skolā nāk četri bērni, pārējie mācās mājās. Šajā vizitācijas reizē muižniekiem tiek stingri pieteikts celt t.s. muižas skolas, pretējā gadījumā paredzēts sods 50 dālderu apmērā. Pēc pieciem gadiem — 1775. gadā — skolu vizitācijā konstatēja, ka muižas skola uzcelta tikai Stukmaņos. Kādā mācītāja Kvedenava 1775. gada ziņojumā lasāms, ka Kokneses novadā ir 159 skolas vecuma bērni, no tiem mācās 111. Kristīgās ticības saprašana dažkārt esot vāja. Iemesli tam esot — sliktās skolas, lielā verdzība un lielā nabadzība un posts, kas valdot Vidzemes zemnieku vidū.

1780. gadā Kokneses draudzē bija:

lasītpratēji bērni:	438 zēni	358 meitenes
pieaugušie:	480 vīrieši	221 sieviete
kopā:	1487	
lasītnepratēji bērni:	731 zēns	519 meitenes
pieaugušie:	465 vīrieši	781 sieviete
kopā:	2496	

Divdesmit gadu vēlāk — 1800. gadā:

lasītpratēji:	2518
lasītnepratēji:	1295

Pagājušā gadu simteņa vidū skolotājs bija V. Krēnbergs, no 1883. gada — A. Konstants. Viņa laikā skolas darbs paplašinājās un bija arī vēl citi skolotāji: G. Vitenbergs — 1885.–87. g., Valdis Zālītis — 1888. g., Pēteris Malta — 1889. g. un J. Vulfs — 1890.–1910. g. 1910. gada decembrī vecais skolas nams nodega. Skolu pārcēla uz Lejas Asmiem, kur tā darbojās līdz 1915. gadam. Pēc tam to vairs neatjaunoja.

Kādreizējās skolas vietā ir ēka, kas pieder Priedišiem, bet ieobraucamā ceļa pretējā pusē jau vairākās paudzēs Upes Slaviešos dzīvo Klaucēni. Vietējo māju iedzīvotāji zina parādīt, kurā vietā kādreiz bijusi atkritumu kaudze, kur lielā skaitā varēts atrast tāfelīšu un grifelišu atliekas. Tālāk uz austrumiem ceļmalā jau no tāienes redzami lieli skābbarības torņi. 1970. gados šeit uzcēla t.s. Apaļo fermu. Tā tika celta kā izmēģinājums, un celtniecības izmaksas sedza valsts. Tā kā toreizējai kolhoza vadībai tādi neparasti gājieni patika, viņi šādam plānam piekrita. Mehānismi bija smalki, bet personāls neprasmīgs, tāpēc precīzās iekārtas bieži atteicās darboties. Galu galā ferma tika pamesta. Tuvumā uzcēla parastā tipa lopu kūtis. Pirms dažiem gadiem turpat tika nodedzināts moderns lopbarības šķūnis.

Apmēram iepretī fermai Pērses malā dažās vietās vēl ir atrodami retie augi — augstie zilauši.

Ceļam, kas nāk no Stapāniem, satiekoties ar Vērenes ceļu, labajā pusē redzamas daudzas jaunas, nesen celtas ģimenes mājas, bet vēl tālāk uz Kokneses pusi — plašās kolhoza mehāniskās darbnīcas.

Atgriezoties nedaudz atpakaļ, kur Vērenes ceļš iegriežas Garajā purvā, kreisajā pusē paliek Krātiņi, kur dzīvo mežu kopējs Gaidis. Viņa tēvs, Krievijas latvietis, pēdējā karā krita vācu gūstā un nonāca par strādnieku Ratnīcēnu pusē kādās mājās. Tur strādādams, bija ieskatījis vienu no Sviļa meitām, bet kara beigās kopā ar vāciešiem atkāpās un pēc tam krita krievu gūstā. Pārdzīvojis lēģerus, viņš tomēr pēc gadiem atgriezās un iecerēto apprecēja. Ilgus gadus viņš nodzīvoja Krātiņos, strādādams par mežsargu. Tagad tur dzīvo viņa dēls. Kādi gan nav cilvēku likteņi!

Aiz Garā purva Spruļos kādreiz bija maza kolhoza "Varonis" centrs. Turpat netālu ir Ūzēni — selekcionāra Arvīda Viksnes (1900–1976) mājas. Viņš visu savu mūžu veltīja jaunu ērkšķogu šķirņu veidošanai. Kā zināms, Eiropas ērkšķogas pie mums slimoja un praktiski nebija kultivējamas. Krustošanas rezultātā viņš ieguva ērkšķogas, kas neslimoja, bija lielas un ar labu garšu. Pirmos krustojumus ar ogulājiem viņš veica jau pirms Pirmā pasaules kara. Sistemātisks darbs tika uzsākts 1924. gadā, kad iegūti pirmie jāņogu — upeņu hibrīdi. Ar ērkšķogu selekciju viņš sistemātiski nodarbojies kopš 1927. gada. No 1924. gada līdz 1930. gadam A. Viksne studēja LU Dabaszinātņu fakultātē. Plašāk ar selekciju viņš sāka nodarboties pēc Otrā pasaules kara, sevišķi pēc 1952. gada, kad sāka strādāt Ogres dārzkopības izmēģinājumu stacijā. 1958. gadā valsts pārbaudei tika nodotas trīs ērkšķogulāju šķirnes, no kurām rajonēta šķirne 'Koknese'. 1969. gadā valsts šķirņu pārbaudei tika nodotas 'Veldze' un 'Viksnes ražīgā'. Pēdējos gados A. Viksne strādāja, lai panāktu ērkšķogulāju mazāku ērkšķainību. Tika izveidota šķirne 'Mazērkšķotā'. Pēc viņa nāves krustojumu lauki aizauga un beidzot bija jāizar, bet viņa šķirnes izplatījās tālu apkārtņē un ir pazīstamas visā Latvijā. Padomju laikā, spiests sekot modei, viņš radīja arī zema auguma kukurūzas šķirni. No Viksnes dzimtas cēlusies arī prof. K. Dišlera sieva rakstniece Minna Dišlere. Diemžēl neviens no Viksnu dzimtas Ūzēnos vairs nedzīvo.

Vēl tālāk uz Vērenes pusi ir Ratnīcēni. Vecākos tekstos rakstīts — *Ratniceem* — tātad Ratnīciems, kas, tāpat kā Auliciems, varētu norādīt uz lībisku izcelšanos. Tā kā Lībiju pagasts Lobes ezera tuvumā minēts jau 1497. gadā, tad tā tas tiešām varētu būt. Ratnīcēni kopā ar Spruļiem, Aņēniem un Pieņēniem jau senlaikos ir veidojuši atsevišķu, norobežotu apdzīvotu masīvu. Kādreiz senatnē jau pieminētās mājas kopā ar Birznieku, vēlāko Bormaņu un Pērses krastu saimniecībām līdz Upes Slaviešiem piederēja pie Absanu pagasta (*Absanpagast*). Vēl agrākos rakstos ir pieminēts *Ratnizen Marting aus der Wacke Suttan* — tātad piederīgs Zutanu jeb Zutmaņu pagastam.

Turpinot ceļu uz Vērenes pusi, pēc kāda kilometra nākas šķērsot Galdupīti, tagad vairs tikai grāvi. Kalniņā vēl pirms gadiem bija vecas mājas Galdupes. Pa labi atdalās ceļš uz mežsarga mājām — Meža Galdupēm, kur 1882. gada 4. jūnijā dzimis komponists un mūzikas

pedagogs Jānis Reinholds. Viņš bija beidzis Valkas skolotāju semināru un Rīgas Ķeizarkājā mūzikas skolā mācījies vijoļspēli un kompozīcijas teoriju, bijis latviešu strēlnieku pulku simfoniskā orķestra vadītājs. Pēc kara viņš strādāja Rīgas 4. ģimnāzijā par dziedāšanas skolotāju. Kā komponists J. Reinholds kļuva pazīstams no 1906. gada. Miris 1938. gada 5. oktobrī un guldīts Raiņa kapos. Reinholds nāca no ģimenes, kur jau sešās paaudzēs vienmēr bija sastopams kāds mūziķis. Viņa tēvabrālis Kārlis (1852–1901) ap 1880. gadu bija Viskāļu skolas skolotājs, vēlāk mūzikas skolotājs un kordiriģents Rīgā. Arī Jāņa Reinholda meita Lauma Reinholde (1906–1986) bija komponiste un pianiste, komponējusi galvenokārt solodziesmas, simfonijas un mūziku teātriem.

Atgriezoties atpakaļ pa Vērenes ceļu uz Koknesi, nedrīkst paiet garām divām kapu vietām pie Krātiņiem, kur guļ 1905. gada cīnītāji J. Āboliņš un K. Balodis. Turpinot gājieni, kreisajā pusē paliek putnu fermas ēka, bet tad ceļš šķērso nelielu strautu Ežupīti.

Reiņu pusmuiža pēc agrārreformas tika sadalīta jaunsaimniecībās. Pie paša tilta jaunsaimniecība tika piešķirta Stemkam. Ap 1970. gadu kolhozs Stemkas mājvietā uzcēla ēdnīcu, bet nedaudz tālāk Pērses malā — plašas mehāniskās darbnīcas. Ceļa otrā pusē saimniecību ieguva Jānis Filipsons (1893–1966), Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris, Kurzemes artilērijas pulka seržants. Šo apbalvojumu viņš bija saņēmis par kauju pie Smārdes 1919. gada 22. novembrī. Savas mājas viņš nosauca par Ordeņiem. Pērses labajā krastā līcis pa upi uz augšu ir cieši apbūvēts. Pie Aizpērsēm pār veco kooperatīva dzirnavu dambi ir neliels gājēju tilts. Dzirnavas kopš daudziem gadu desmitiem nedarbojas, ēka pārbūvēta dzīvokļos. Tālāk pa upi augšup, starp Pērsi un mežu ir rinda jaunsaimniecību. No pēdējām mājām — Gravām pa tīrumiem iebraukts ceļš pie Klušiem iziet uz Kokneses — Bebru šoseju.

KOKNESES
MUIŽA

KOKNESSES
MUSA

Ar Daugavas ūdeni pieplūdušās Helenas upītes gravas malā, kur kādreiz tai pāri gājis Lielvārdes — Krapes — Pļaviņu ceļš, paceļas Kokneses ev. lut. baznīca. Kokneses draudzes pirmais, 1326. gadā pieminētais dievnams ir Sv. Pāvila baznīca, kas atradās Kokneses pilsētas dienvidaustrumu stūrī tuvu grāvim, kas atdalīja priekšpili no pilsētas, un tuvu uzejai no Pērses ietekas gar Daugavas krasta nogāzi — t.s. Ūdens vārtiem. Iespējams, ka pareizticīgo baznīca Kokneses pili bijusi jau agrāk, jo arheoloģiskajos izrakumos 11. gs. slāņos ir atrasts zvana fragments. Kā zināms, katoļticību uz tagadējo Latvijas teritoriju 13. gs. atnesa vācu krusta karotāji. Kopš tā laika baznīcas lietu vadība atradās vāciešu, īpaši vācu muižnieku rokās, kas no zemes iedzīvotājiem sastādīja nospiedošu mazākumu. Tāpēc pagāja gadu simteņi, līdz kristīgā ticība iesakņojās latviešu tautā. Tikai 18. gs. notika pakāpeniska atteikšanās no pagāniskā pasaules uzskata un parašām un vairāk vai mazāk apzinīga pievēršanās kristietismam. Bet arī pēc tam latvieši netika pielaidīti pie aktīvas darbības baznīcas dzīvē, tāpēc liela tautas daļa palika pasīva un pat vienaldzīga pret baznīcu.

Reformācijas kustība Livonijā sākās 16. gs. sākumā, galvenokārt lielajās pilsētās — Rīgā, Tērbatā, Limbažos, Valmierā. Zemes iedzīvotāju vairumu tā neskāra. 1524. gadā Koknesē parādījās pirmie luterānisma sludinātāji Brigmans un Bloshāgens, bet virsbīskaps Blankenfelds tos padzina. Tūmēr reformācija gāja savu gaitu, un 1554. gadā Valmieras landtāgs izdeva likumu par ticības brīvību. Poļu un zviedru karos pilsētas baznīca tika nopostīta un vairs netika atjaunota. Baznīcas pagrabu lietoja kā cietumu. Dievkalpojumi notika kapelā pie Jāņa kapsētas.

Pāreja uz jauno — luterisko — kārtību un dievkalpojumu vadīšanu latviešu valodā nemaz nebija tik viegla, jo nebija ne latviešu baznīcas valodas, ne literatūras. Sākumā vēl dažas dievkalpojuma daļas notika latīņu valodā, tika lietoti katoļu garīdznieku amata tērpi, tāpat arī dažādās ceremonijas.

Daudzi mācītāji ļoti vāji zināja latviešu valodu, tāpēc bija spiesti lasīt nemākulīgos tulkojumus no rokasgrāmatām. Bieži vien draudze maz ko saprata no sacītā, sevišķi jau no sprediķa. Tāpēc zemnieks pēc dievkalpojuma varēja teikt, kā atstāsta Mancelis: "Kas zin, ko tas Vāczemes kaķis saka."

Vēl daudz lielākas grūtības bija ar dziedāšanu. Neritmisko un nedzejisko tekstu, kuru jau tāpat bija grūti iemācīties, vajadzēja kaut kā iekļaut melodijā. Tā kā ērģeļu nebija, tad visa dziedāšana bija atkarīga no viena priekšdziedātāja, kamēr pārējie kaut ko dūca līdzī. Nav brīnums, ka vācieši apgalvoja — latvieši neesot spējīgi nodziedāt nevienu baznīcas dziesmu.

Baznīca raudzījās, lai tiktu ievērota noliktā kārtība. Par atraušanos no dievkalpojumiem bija paredzēts naudassods. Īpaši dievbijīgi vīri pēc dievkalpojuma pārbaudīja, kas ieradušies. Dievvardi sākās ap sešiem rītā un vilkās ilgi. Arī darba dienās bija paredzēti dievvardi. Trīs reizes dienā tika zvanīts baznīcā, lai atgādinātu lūgšanu laikus.

Par latviešu toreizējām attiecībām ar baznīcu ļoti plašu faktu materiālu ir atstājis superintendants Pauls Einhorns (1636–1655). Viņš uzskata, ka latvieši tai laikā bijuši tikai pa pusei kristīti, jo savā mājas

dzīvē turējušies pie pagānu kultiem un māņiem. Viņš norāda, ka bērni netiekot kristīti baznīcā, bet vārdus tiem dodot pašu vecāki. Laulības noslēdzot pēc senām paražām, turklāt sievas bieži vien ņemot ar varu un viltu. Mirušos apglabājot senču kapsētās un dievainēs mīlojot senču dvēseles. Mājas dzīvē viņi turoties pie pagānu kultiem — godinot Laimu, dažādas mātes, svinot Jāņus un Bluķu vakaru, nesot ziedojumus. Notiekot pareģošana, zīlēšana, pūšļošana un buršanās ar svētiem vārdiem slimību gadījumos.

Varētu teikt, ka vēl ilgus gadus pēc reformācijas baznīcas dzīvē nekas nemainījās, ņemot vēl vērā, ka poļu valdīšanas laikā katoļu baznīca darbojās pret protestantismu.

Kad 1622. gadā Gustavs Ādolfs iecēla par Vidzemes superintendentu toreizējo Rīgas Pētera baznīcas virsmācītāju Hermani Samsonu (1579–1643), stingru luterisma pārstāvi un niknu katoļu ienaidnieku, Vidzeme atradās bēdīgā stāvoklī — lielākā daļa baznīcu bija nopostītas, mācītāju pa visu Vidzemi bija tikai septiņi, no tiem divi tai pašā gadā nomira. Daudz rūpju sagādāja muižnieku patvarības un netikumiskā izturēšanās. Arī no mācītājiem sākumā varēja daudz ko vēlēties. Kristīgās ticības atjaunošana un nostiprināšana plašākās tautas masās nenotika tik ātri. 1663. gadā un 1664. gadā Kokneses un Vietalvas robežstrīdā no pieaicinātajiem deviņpadsmit lieciniekiem četrpadsmit nekad nebija bijuši pie dievgalda.

No mācītājiem pieminēsim tikai dažus. Ap 1550. gadu Koknesē bija mācītājs A. Štrīmanis, kam sekoja Nandelštets. Tajos laikos arī mācītāji nebija pasargāti no kara briesmām. Nandelštetu Jānis Briesmīgais kopā ar visiem pili sabēgušajiem ļaudīm 1577. gada 22. augustā aizdzina uz Krieviju. Līdzīgs liktenis bija mācītājam Knobloham, kuru Kokneses pili līdz ar visiem bēgļiem un aizstāvjiem 1656. gada 13. augustā nogalināja krievi.

Zviedru valdīšanas laikos Koknesē bija divas draudzes — viena garnizona un otra pilsētas un lauku draudze.

Jāpiemin arī Aizkraukles mācītājs Johans Georgs Rēhehūzens, Knobloha laikabiedrs, kas brīžiem darbojās arī Koknesē. Viņš ir sarakstījis latviešu valodas mācību — pirmo latviešu gramatiku, kura pēc trīspadsmit gadu lietošanas rokrakstā tika iespiesta Rīgā 1644. gadā — "*Manuductio ad linguam Lettonicam*", domāta galvenokārt mācītājiem, kas valodu neprata.

1648. gada 26. jūlijā Stokholmā ticis iesniegts Aizkraukles mācītāja un Kokneses konsistorijas asesora J. G. Rēhehūzena "Ziņojums par baznīcas stāvokli nabaga nevācu Vidzemē, un kā to varētu labot". Stāvoklis attēlots kā ļoti bēdīgs. Lielākā daļa zemnieku tikko protot atskaitīt tēvreizi, nezināšana esot šausmīga. Rēhehūzens spriež, ka pastarā dienā Dievs no simta nevāciem dabūšot labi ja piecus. Vainu viņš saskata gan muižnieku kūtrībā un skopumā, gan arī mācītāju latviešu valodas neprāšanā. Viņš bezcerīgi uzskata zemniekus par tādiem, kas nemūžam nedomās kaut ko mācīties.

No zviedru laika mācītājiem gribētos atzīmēt vēl divus: latvieti Jāni Reiteru un zviedru Svanti Gustavu Dīcu.

Pirmais, dzimis ap 1632. gadu Rīgā, vēlāk būdams mācītājs, medicīnas doktors un tiesību profesors, tomēr savas pārlicības un nacionālās

nostājas dēļ tika vajāts un bija spiests kļīst pa pasauli. 1658. gadā viņš kļuva par mācītāju Raunas draudzē. Būdams humānists, viņš saskatīja gan katoļu, gan luterāņu mācības vajākās vietas un nebaidījās tās arī kritizēt. Tā kā viņš centās aizstāvēt zemniekus pret muižnieku patvarībām, tad zināmā mērā uzskatīja sevi par latviešu zemnieku vadoni. Nonācis asā konfliktā ar muižas pārvaldnieku un apsūdzēts pārkāpumos pret luterānisma mācību, viņš 1664. gadā no mācītāja amata tika atlaists.

Vietējo katoļu aprindu pamudināts, viņš devās uz Romu un 1666. gadā pārgāja katoļticībā. Kādu brīdi strādājis Viļņas universitātē, viņš aizbrauca uz Franciju, pēc tam līdz 1670. gadam veica garnizona luterāņu mācītāja pienākumus Maskavā. 1671. gadā viņš atgriezās Rīgā un nākamo gadu laikā pūlējās atgūt luterāņu mācītāja tiesības, tāpēc bija spiests doties uz ārzemēm studēt no jauna. 1675. gadā viņš ieguva vēl arī medicīnas doktora grādu.

1676. gada 3. maijā Kokneses cietokšņa komandants Johans Stefens pieņēma Reiteru par Kokneses un Aiviekstes skanstes garnizona draudzes mācītāju. Šķiet, ka Reitera lielākais gandarījums bija darboties savā dzimtenē tautasbrāļu labā. Garnizona draudzē bija dažādu tautību piederīgie: latvieši, vācieši, zviedri, somi. Reiters regulāri noturēja latviešu dievkalpojumus, kuri kļuva tik populāri, ka uz tiem plūda ļaudis no plašas apkārtnes. Ir zināms, ka Reiters turpat arī izskaidroja Zviedrijas karaļa lēmumus un rīkojumus, kas muižniekiem acīmredzot nepatika, un tāpēc tie aizliedza zemniekiem apmeklēt Reitera dievkalpojumus. Saasinājās Reitera attiecības ar muižniekiem un mācītājiem, kuri iesniedza sūdzības gubernatoram. Sūdzējās arī Kokneses lauku draudzes mācītājs Pinkēns.

1677. gadā, kad Reiters ieobrauca Rīgā, izcēlās ļoti liels ugunsgrēks, kurā aizgāja bojā viņa grāmatas un rokraksti. Viņu pašu apcietināja kā Rīgas dedzinātāju. Kaut arī viņu vēlāk atbrīvoja, darbu Koknesē viņš zaudēja. Turpmākos gadus viņš pavadīja Vācijā un Zviedrijā. 1681. gadā Reiteru iecēla par mācītāju Narvas apkārtnē, bet 1685. gadā pārcēla uz tagadējo Pēterburgas apvidu, kur viņš 1695. vai 1697. gadā nomira.

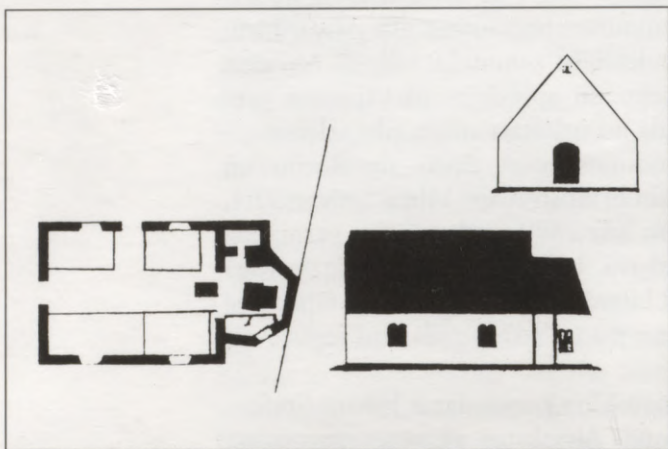
1664. gadā tika iespiests Reitera Mateja evaņģēlija tulkojums latviešu valodā. Viņš saņēma arī atļauju Bībeles tulkošanai un 1675. gadā izdeva tulkojumu paraugus. Jau 1662. gadā viņš Rīgā izdeva tēvreižu krājumu 40 valodās.

Otrs mācītājs Svante Gustavs Dīcs (1670–1723), garīgu dziesmu sacerētājs un tulkotājs, bija mācītājs Smiltēnē, kādu laiku darbojies arī Koknesē. Ziemeļu kara laikā, slēpdamies no kara briesmām, uzturējies visdažādākās vietās: stāsta, ka daudzas savas dziesmas viņš sacerējis, patvēries mežā zem egles. Viņa sacerēto un tulkoto dziesmu skaits sasniedz apmēram 170.

Dīcs izdevis J. Kundīziusa grāmatu "Garīga pārļu rota", kas ir pirmā grāmata latviešu valodā, kura domāta tieši sievietēm. Viņš izdevis arī rokasgrāmatu dievkalpojumiem.

Pēc 1661. gada Koknesē iestājās ilgāki miera laiki, un zviedru valdība sāka ievērot jau agrāk izdoto rīkojumu par draudžu pārlūkošanas kārtību. Notika t.s. draudžu vizitācija. 1679. gadā vizitācijas komisija konstatēja, ka Koknesē joprojām nav baznīcas, un meklēja atsaucību pie muižas īpašnieka. Krūnšerna kundze arī apsoliņās

sākt baznīcas celšanu, diemžēl muiža tika reducēta — pārgāja valsts īpašumā. Krūnšerni kļuva par muižas nomniekiem un atteicās no

KOKNESĒS
BAZNĪCA
1692. GADĀ

baznīcas celšanas. Dažus gadus vēlāk, 1687. gadā, Krūnšerni baznīcu tomēr uzcēla. Būvei vajadzīgos akmeņus bija atļauts ņemt no vecās baznīcas pilsētā, kuru jau 1684. gadā sāka nojaukt, jo, pili pārvēršot par cietoksni, pilsētu pārcēla uz Krievkalna pakāji un atlikušās ēkas nolīdzināja. Baznīcu cēla krietnā attālumā no pils, lai tā neciestu iespējamā kara gadījumā. Baznīcai nebija torņa, to piebūvēja 1819. gadā. Ir saglabāties Kokneses

baznīcas plāns un zīmējums no 1692. gada. Mirušo apglabāšanai altāra telpā bija izmūrēts pagrabs, kurā gan varēja guldīt tikai mācītājus un muižniekus. Kad iznāca rīkojums pārtraukt apbedīšanu baznīcās, pagrabu aizmūrēja. Pirmā pasaules kara laikā krievu kareivji pagrabu uzlauza un visu izpostīja. Ievērojamas pārmaiņas Kokneses draudzē notika līdz ar mācītāja Ernesta Glika (1652–1705) kļūšanu par Kokneses apriņķa prāvestu. Sevišķi viņa rūpes izpaudās skolu dibināšanā. Jau 1683. gadā Glikš nodibināja skolas Alūksnē, Apukalnā un Zeltīšos. 1686. gadā iznāca superintendanta J. Fišera cirkulārs par skolu dibināšanu katrā draudzē, un 1688. gadā skola sāka darboties arī Koknesē. Būdams vācietis un latviešu valodu iemācījies tikai pēc ierašanās Vidzemē 1673. gadā, Glikš astoņu gadu laikā (1685–1694) pārtulkoja latviešiem Bībeli. Saglabājušies prāvesta Glika 1697. gada februārī izdarītās draudzes un baznīcas revīzijas protokoli, kuros viņš atzīmē baznīcas nožēlojamo stāvokli. Notika arī skolas revīzija, tās stāvoklis bija ļoti bēdīgs. 1702. gadā krieviem ieņemot Alūksni, Glikš krita gūstā un kopā ar ģimeni nonāca Maskavā, kur 1705. gadā nomira.

Pēc Kokneses pils nopostīšanas un apkārtnes izlaupīšanas 1701. gadā dzīve bija stipri traucēta. 1709. un 1710. gadā Vidzemē plosījās mēris. No 806 iedzīvotājiem Koknesē dzīvi palika 157.

Pēc Ziemeļu kara izpostīto baznīcu pamazām atjaunoja. Runājot par diviem turpmākajiem gadsimtiem, gribētos atzīmēt dažus mācītājus, kuri zināmu iemeslu pēc palikuši ļaužu atmiņā. Mācītājs G. F. Līnings vecākais (1745–1822) atstājis baznīcas grāmatās daudz interesantu piezīmju par Kokneses apkārtni, par ievērojamiem notikumiem, par Napoleona karagājienu 1812. gadā, par zemestrīci Koknesē u.c. 1881. gadā uz mācītāja amatu pieteicās trīs mācītāji, to vidū arī latvietis Jānis Steiks (1855–1932). Pateiksim dažus vārdus par šo īpatnējo vīru. Dzimis Umurgā, beidzis Cimzes skolotāju semināru, 1885. gadā beidzis Teoloģijas fakultāti Tērbatā, mācītājs dažādās vietās. No 1905. gada mācītājs Bostonā. No 1923. gada līdz 1925. gadam — mācītājs Limbažos. Dzejnieks, visiem pazīstamas viņa rindas — “Šie kauli, šī miesa...”. Mūža nogalē sniedzis priekšlasījumus, kuros ar kurioziem

pierādījumiem mēģinājis pamatot latviešu kultūras senumu un izplatību pasaulē.

Steiks likās tuvs zemniekiem, bet ne muižas īpašniekam. Kokneses pagasta pārstāvis J. Stučka iesniedza konsistorijai sūdzību un, kad tam nebija panākumu, iesniedza sūdzību Iekšlietu ministrijā. Beidzot notika

vienošanās par labu mācītājam Hilneram. Tas bija centīgs un darbīgs vīrs, bet lielākas simpātijas latviešu vidū neieguva. Viņš piedzīvoja 1905. gada revolūciju un bija spiests no Kokneses aiziet. Praktiskam darbam pie viņa ir sagatavojušies vairāki pazīstami latviešu mācītāji: Andrievs Niedra, Edgars Bergs, Kārlis Freidenfelds u.c. Hilners nodarbojās arī ar rakstniecību, sniedzams vairākus apcerējumus par mācītājiem. 1897. gadā barona Lēvenšterna kundze dāvināja baznīcai E. Gebharda darināto altārgleznu. 1915. gadā, vācu karaspēkam pienākot pie Daugavas, krievu karavīri baznīcu izdemolēja. Altāra gleznu kareivji bija aiznesuši pie Rīteru kapsētas un izlietojuši kādas zemnīcas griestu noseģšanai. Laimīgā kārtā to bija pamanījis Jānis Martinovskis un par pieciem rubļiem atpircis gleznu no zaldātiem.

KOKNESES LUTERĀŅU BAZNĪCA.
KREISAJĀ STŪRĪ BIJUŠAIS MASKAVAS
KROGS, VĒLĀKĀ "SAULES MĀJA"

Pēc Pirmā pasaules kara tikai 1927. gadā draudze varēja uzaicināt par mācītāju Oļģertu Krauli. 1931. gadā, viņam aizejot uz Jelgavu, viņa vietā nāca Pauls Rozenbergs (1906–1950), Straupes mācītāja dēls. Viņa māte bija Bernharda Dīriķa meita. Pirmā krievu iebrukuma laikā viņš palika neskarts. Vācu laikā viņš pat no kanceles aizstāvēja cilvēka tiesības un bija pret žīdu vajāšanām. Krieviem ienākot otrreiz,

Rozenbergs pēc kāda laika tika arestēts, notiesāts un izsūtīts uz Ziemeļiem. Pēc soda izciešanas, īsi pirms mājupbraukšanas viņš tika noslepkavots laupīšanas nolūkā. Rozenberga ģimeni — sievu, meitu un dēlu — izsūtīja 1949. gada 25. martā. Ģimene izdzīvoja un atgriezās.

Pēc Rozenberga apcietināšanas draudzi apkalpoja dažādi mācītāji. Draudze gan bija spiesta trūkuma dēļ atteikties no baznīcas ēkas. Ilgāku laiku par mācītāju darbojās J. Kakars. Laimīgā kārtā baznīca tika pasludināta par arhitektūras pieminekli, kas to pasargāja no galīgas nopostīšanas un sabrukšanas. 1968. gadā sākās baznīcas pārbūve Jēkabpils Novadpētniecības muzeja filiāles vajadzībām. 1973. gadā tur iekārtojās Stučkas rajona Mākslas un vēstures muzejs, kas šai vietā pastāvēja līdz 1983. gadam, kad ēku atguva draudze.

Tieši pretī baznīcai Viskāļu ceļa otrā pusē atradās Baznīcas krogs. Tā kā šeit jau no seniem laikiem bija nozīmīgs ceļu krustojums, bet baznīca celta tikai 1687. gadā, tad jādoma, šis krogs kādreiz varējis saukties arī citādi. 1601. gadā Dž. Lauro vara grebumā ir atzīmētas kādas mūru drupas krietnu gabalu no pilsētas, kas varbūt varētu būt kroga atliekas ceļu krustojumā. Kas gan tā būtu varējusi būt par mūra celtni tik tālu no pilsētas? Attiecībā uz drupām zīmējumā ir atzīme: *Ruinae murorum in tumulto ultra quem equitum turna ad custodias et ariendas excursiones suecorum collocabatur*. Kroga vietā vēl šodien ir vērojamas pamatu atliekas un koku stādījumi, kas gan ir krietni jaunāki. Šeit bija izveidojies ceļu mezgls, no kura atgāja visi galvenie ceļi, tikai jāpiezīmē, ka dažādos laikos tie savu gaitu tika mainījuši, citi aizmirsti, citi no jauna klāt nākuši.

Pils un pilsēta atradās, ja tā var teikt, nostūrī, tā ka, beidzot pastāvēt pilsētai un pilij, arī visi ceļi, kas tās savienoja ar apkārtni, iznīka un izveidojās kaut kur sāpus.

Vissenākajos laikos — vismaz 12. gs. un dažos turpmākajos gadsimtos — ceļu izejas punkts bija pilsētas vārti. Dažkārt pie pilsētas vārtiem ir bijis krogs — iespējams, Pils krogs. No šejienes atdalījās trīs ceļi — ceļš uz Daugavmalu gar pilsētas mūri, ceļš uz vēlāko Baznīcas krogu, kas pēc pils nopostīšanas kļuva par galveno ceļu mezglu, un ceļš uz Stapānu tiltu (kā to sauķi senos laikos, nav zināms). Ceļš, kas veda gar pilsētas mūri lejā uz Daugavas malu, bija nozīmīgs satiksmē starp ostu un pilsētu, tāpat tam bija nozīme, dzenot lopus uz ganībām Daugavas malā. Krustojums pie Baznīcas kroga bija visizdevīgākā vieta noejā no stāvā krasta Helenas upītes lejā, sevišķi virzienā uz Bērzauni. Ceļš uz Stapānu tiltu jau senatnē bijis ļoti svarīgs, par ko liecina 1277. gadā minētais tilts. No Kokneses līdz Lielvārdei tas tikai divas reizes iet pāri Lobei un ir samērā līdzens, bez stāviem kāpumiem un dziļām gravām, ko nevar teikt par Daugavmalas ceļu, kurš turklāt vairākās vietās vienmēr bijis plūdu apdraudēts. Gadījumos, kad tikt pār Pērsi nebija iespējams, pār Stapānu tiltu virzījās arī Daugavmalas ceļa satiksme. Var labi saskatīt, ka no tagadējās šosejas krustojuma ar šo ceļu, kas reizēm tiek saukts apr Lēdmanes ceļu (*Lymmonen*), tas gājis tieši pāri uz parka malu, vietā, kur ceļš no senās pilsētas pa gravu garām kapu vārtiem uznāk parka malā. Var pieņemt, ka no minētā šosejas krustojuma iebrauktais jaunais ceļš pa tagadējo ceļa vietu — ozoliem apstādīto aleju uz baznīcu — ir jaunāks. Šo pēkšņo likumu var labi

saskatīt — šai vietā pāri ceļam līdz pat Pērses krastam savā laikā stiepās lielais skanst valnis, ko nolīdzināja kolhozs. Šeit palicis tikai viens stūra nocietinājums.

Lai, braucot no Ratnīcēniem uz pili vai vēlāk uz muižu, nebūtu jāmet likums gar Baznīcas krogu, kaut kad tika iebraukts ceļš no Reinu tilta uz Vistu krogu. Ļoti vilinoši būtu domāt, ka kādreiz no Vistu kroga ceļš gājis tieši uz veco kapu stūri, kur uznāca ceļš no pilsētas un pagriezās uz Stapāniem. Diemžēl tādas ziņas nekur neparādās.

Vēlākos gadsimtos, kad nodibinājās Kokneses muiža, no tās pašas vietas parka malā pie kapiem atdalījās ceļš, kas gāja uz muižu, tai garām, pāri upītei — vēlākai diķu notecei — uz Baznīcas krogu. Jāatzīmē, ka muižai varēja piekļūt tikai pa šo ceļu no viena vai otra gala, jo no ziemeļiem pieeju traucēja senā strauta grava, kurai pāri tikai ap 1900. gadu uzbēra kārtīgu ceļu no jaunās pils. Arī gar muižas dienvidu pusi apliecās tā pati diķu upīte, kura savā laikā ietecēja pilsētas grāvī pie pašas Pērses.

Trešais ceļš no pilsētas vārtiem veda uz vēlāko Baznīcas krogu, no kurienes savukārt atgāja ceļi uz Aiviekstes grīvu, Bērzauni, Bebriem un Vēreni. Jāpiezīmē, ka ceļš, kas gāja lejā gar baznīcu uz Maskavas krogu, vēl pēc Otrā pasaules kara nebija tā iedziļināts un pielīdzināts vienmērīgi slīps kā vēlāk. Toreiz pāreja no baznīcas uz Baznīcas krogu ceļa pretējā pusē bija daudz vieglāka un droši vien vēl vieglāka bijusi pirms vairākiem simtiem gadu.

Ceļš uz Vēreni un Bebriem no Baznīcas kroga gāja taisni uz kādreizējo autoostu, tagadējo benzīntanku šosejas un 1905. gada ielas krustojumā un tālāk uz ceļa likumu 1905. gada ielā. Vēl tagad ir saskatāmas paaugstinātas ceļa uzbērums atliekas starp bijušo autoostu (tagadējo benzīntanku) un bijušo Volbedahta māju 1905. gada ielā. Ceļa paaugstinājums pamanāms arī otrā pusē šosejai ģimenes dārziņos, bet tālāk pazūd kādreizējā strautiņa, tagadējā grāvja malā. Arī tālākais ceļa tecējums ir pazudis zem vēlāk būvētām muižas ēkam, Jagara celtās dzīvojamās ēkas un vācu laika tanku grāvja, kas vēl tagad nav aizbērts. Pēc krustošanās ar 1905. gada ielu ceļš gāja uz Vērenes ceļa galu aiz krautuves, kur tad tika pārtraukts, būvējot dzelzceļa stīgu. Šai vietā ceļš, tagadējā Vērenes iela, asā leņķī tika pagriezts paralēli dzelzceļam. No 1905. gada ielas likuma virzienā uz Vizbulītēm nogriezās ceļš uz Bebriem.

No Baznīcas kroga virzienā gar kapsētu ceļš pa lēzenu slīpumu nogāja Helenas upītes lejā, šķērsojot Ādu gravu (*Ade grawe*) un Siena gravu (*Seene grawe*), lai pēc brīža kāptu kalnā un dotos gar Alainēm pāri šosejai uz t.s. Paugu ceļu un tālāk uz Bērzauni. Šis ir ļoti vecs ceļš — pēc V. Urtāna atzinuma ceļa posms Bērzaune–Cesvaine pastāvējis jau vēlajā dzelzs laikmetā. Acīmredzot to pašu varētu teikt arī par ceļa posmu Koknese–Bērzaune. Šis ceļš arī vēlākos laikos ticis vairāk kopts un labots, jo lietots satiksmei starp Tīzenhauzenu īpašumiem. No šī paša Bērzaunes ceļa, grūti pateikt, kad īsti, pie tagadējās peldvietas pa gravu augšā uzgāja ceļš, kas arī vedis uz Bebriem un tālāk uz Ērgļiem. Tas veda garām tagadējam pagasta namam un bij. Mežmuižai pa Melioratoru ielu, tad pagriezās uz Veineriem jeb Veckrieviņiem, kāds bija šis saimniecības nosaukums vismaz līdz 1900. gadam, un pagāja tiem garām, pēc kartēm spriežot, gar austrumu pusi. Šo veco ceļu var

saskatīt līdz vietai, kur to pārtrauc dzelzceļa stiga. Ceļš pēc tam novirzīts gar dzelzceļu uz pārbrauktuves pusi Kokneses centrā. Liekas, tad tas savu nozīmi zaudējis un ticis pamests.

Šis ceļš ir atzīmēts vēl 1925. gadā izdotajā Armijas štāba kartē. Jāpiezīmē, ka 1689. gada kartē ir ievilkts šī ceļa turpinājums no pagrieziena aiz Mežmuižas pāri vēlākajam dzelzceļam uz Līdacēm.

Tagadējā pārbrauktuve ir ierīkota visslapjākajā vietā, kurai senos laikos visi ceļi gājuši apkārt.

Jādomā, ka 1905. gada iela ir visjaunākā no biežāk lietotajiem ceļiem, kas iebraukti muižas laikos, kad tās nozīme bija pieaugusi, virzienā uz Bebriem, lai apietu Baznīcas krogu. Iznācis no muižas, ceļš pa tagadējo 1905. gada ielu gājis līdz krustojumam ar Vērenes ceļu un tad tādā pašā virzienā taisni devies uz veco Bebru ceļu, apmēram uz to pusi, kur to pārtrauc dzelzceļš. Bebru ceļš, senatnē saukts par Dausēnu ceļu (*Dowsesschen wech*), arī ir vecs ceļš. Kādreiz viss apgabals ap tagadējiem Bormaņiem saukts par Dausēnu vaku, vēlāk arī par Absan vai Apsan pagastu (1638). Jādomā, ka Dausēnu vārdam ir sakars ar māju vārdiem — Daudziešāni un varbūt arī ar Dauģiem un Daugēm.

1905. gada ielas turpinājums no krustojuma ar kādreizējo Vērenes ceļu uz tagadējo dzelzceļa pārbrauktuvi ir visjaunākais un ierīkots, kā liekas, tikai pēc dzelzceļa būves vai tai pašā laikā. Ja ņem vērā, ka apses gar 1905. gada ielu stādītas, gaidot Krievijas ķeizara Aleksandra I apmeklējumu 1862. gadā, tad nav neiespējams, ka arī pats ceļš galīgi izveidots tikai ap šo laiku.

No Baznīcas kroga gāja tālāk arī ceļš uz Aiviekstes grīvu, saukts dažreiz arī par ceļu uz poļu Vidzemi. Dažos gadījumos, jau izejot pa pilsētas vārtiem, tas saukts gan par Bērzaunes, gan par Sēlpils ceļu.

Pārbrauktuves vieta pār upīti bija saprātīgi izvēlēta, jo te beidzās upītes lēnā, dūņainā daļa un sākās klinšainā un krācainā daļa. Gribētos apgalvot, ka tieši šis ceļa posms pāri Helenas zemei (*Ellensche Land*, 1772) ir saukts par Elenas ceļu, nevis tas gar upītes malu no Daugavas. Ja arī kāds ceļš gar upīti bijis agrāk, tad tam bijusi stipri vietēja nozīme, jo ceļu no Pērses gar pils pakāji un tālāk gar Helenas upīti sāka intensīvāk izmantot tikai pēc pilsētas nopostīšanas. Tikai tad tika celts Lielais krogs, atstājot Baznīcas krogu nost no lielā ceļa. Varbūt lielāka nozīme tam varēja būt Alekseja Mihailoviča valdīšanas laikā Koknesē, kad Daugavmalā pie Krievkalna bija noliktavas un upju kuģu būvētavas. Tad arī, jādomā, tika lietots ceļš gar Daugavmalu uz Pasta muižu, kas, lai gan vietām bija avotains, tomēr pamatos izveidojies uz dolomīta gruvešiem. Turklāt jāpiezīmē, ka uzbraukšana uz lielceļa pie Pasta muižas te arī bija lēzena un bez grūtībām.

1692. gada kartē, kurā iezīmēta tikai Daugava un tās krastmalas, ir ceļš gar Daugavas malu, kas pirms Pasta muižas uziet krastā. Tā saucamais Helenas ceļš te nemaz nav iezīmēts.

Atgriežoties vēlreiz pie t.s. Baznīcas kroga, daži vārdi par krogiem senajos laikos. Pirmie lauku krogi Vidzemē minēti 14. gs., un tie atradās zemes īpašnieka pils tuvumā, kur ar laiku nereti radās biežāk apdzīvota vieta — miestņš.

15. gs. atzīmēti krogi arī pie baznīcām. Krogi izveidojās arī lielāku ceļu krustojumos. Sākumā alus darišana bija atļauta katram, bet jau

1412. gadā Rīgā visiem nevāciem noliedza darīt un pārdot alu. 1570. gadā landtāgs atļāva turēt krogu tikai muižniekiem.

Zviedru valdība 1630. gadā uzdeva Vidzemes krogos turēt pasta zirgus, lopbarību un pārtiku karaļa kurjeriem. Trīs gadus vēlāk ģenerālgubernators pavēlēja, lai pie zemes ceļiem ik pēc 1,5–2 jūdzēm būtu krogs, kur par atlīdzību varētu dabūt uzturu un naktsmājas. Krogā bija liela kroga istaba, divas mazākas un stadula. Ēkas bija celtas no guļbaļķiem, klātas ar salmu vai lubu jumtiem. Lielajā istabā bija liela krāsns, divi vai trīs logi, māla klons, sienas apšūtas ar dēļiem. 1697. gadā ģenerālgubernators pavēlēja ierīkot krogos kambari jeb vācu istabu un noteica stadulas izmērus: garums 5–15 asis, platums 4–7 asis.

No 1688. gada revīzijā minētā 251 krodzinieka 18 bija vācieši, 4 poļi, 1 soms un 70 dzimtcilvēku. Pārējie 153 bija brīvzemnieki. Daļai krodzinieku bija vēl blakus amati. Krogos patērēja alu. Degvīnu sāka lietot 16. gs., bet vēl gadsimta beigās to lietoja maz. No 1688. gadā minētā 251 kroga tikai 14 pārdeva degvīnu. Krogi bija domāti galvenokārt ceļinieku atpūtai, bet zemnieki tos izmantoja kā sapulcēšanās vietas svētdienās, deramās dienās un godos. Tautas nemiers (Kauguros, Bebras) krogi bija zemnieku sapulces vietas. Krogos bija arī izdevība iegūt no ceļavīriem ziņas par notikumiem ārpus sava pagasta.

Nav skaidru ziņu, no kura laika Koknesē ceļu krustojumā pastāvējis krogs. Jādomā, ka jau ļoti sen. Kartēs atzīmēts, tas parādās tikai 17. gs. beigās otrpus ceļa, kas nāk no Viskāļiem pretī baznīcai. 1689. gada kartē skaidri iezīmēts krogs pretī baznīcai Helenas upītes labajā krastā. Gan ceļš uz Bebriem, gan ceļš uz Bērzauni pāiet gar krogu ziemeļos no tā. Ceļš pa Helenas upītes gravu uz Daugavu nemaz nav parādīts. 1699. gada kartē kroga pretī baznīcai vairs nav. Krogs ir pārcēlies lejā, upītes kreisajā krastā tieši pretī ceļam, kas uznāk pa Helenas upītes gravu no Daugavas un tad nogriežas uz Stukmaņiem. Tagad tas saucas Lielais krogs (*Leble Krug*). Vēlākā Maskavas kroga vietā uz stūra ir sardzes ēka (*Wachhaus*), acīmredzot domāta robežsargiem, jo Kurzeme toreiz bija Kurzemes hercoga valsts.

Lielajā zviedru kadastra kartē 1681.–1710. gadā krogs ceļu krustojumā atzīmēts kā *Slawodtz Krug*, 1699. gada kartē atzīmētās sardzes ēkas vietā. Tikai krietni vēlāk tas ieguva Maskavas kroga nosaukumu. Bet vēl Stefenhāgena albumā 1866. gadā tas dēvēts par Lielo krogu (*Grossen Krug*). Kādus simt metrus no kroga vietas augšā kalnā ir t.s. Kokneses ciemata kapi, no 1923. gada tie saucās Baznīcas kapi, bet pirms tam bija kādreizējās Kokneses muižas īpašnieka Lēvenšterna dzimtas kapi, ierīkoti 1896. gadā, pirmais apbedījums 1895. gadā. Kapi ierīkoti 1701. gadā celtās skansts vismākslīgāk izbūvētā stūra nocietinājumā. Kādā grebumā pēc J. Litēna zīmējuma, kurā attēlota Kokneses pils uzspridzināšana 1701. gadā, šis nocietinājums zīmēts piecstūra zvaigznes veidā. Liekas gan, ka tas drīzāk atgādinājis gari stieptu trīsstūri ar vairākiem sānu izvīrējumiem.

Jāpiezīmē gan, ka Litēna zīmējumam nevar uzticēties pilnīgi, jo šai pašā zīmējumā ir attēlota baznīca ar torni, kaut gan torni uzcēla tikai 1819. gadā. Skanšu turpinājumu var izsekot no kapu ziemeļu stūra virzienā uz šoseju un tai pāri uz jau pieminēto veikalu. Tālāk to atliekas saskatāmas Vilsonu mājas dārzā, pie Rožkalnu un Balceru mājām, un

tālāk cauri ģimenes dārziem tās stiepjas uz šosejas un Viskāļu ceļa krustojumu. Tālākā daļa gandrīz līdz Pērsei kolhoza laikā nolīdzināta. Uz otru pusi — no kapiem uz pilsdrupām — skansts vaļņi dažā vietā vēl ir saskatāmi tagadējā krasta malā. Kapu ziemeļu stūrī ir vecu mūru atliekas — kādreizējais muižas labības šķūnis. Kapu rietumu nogāzē ir Jagara jaunsaimniecībai — Ērgļiem — piederoša kādreizējā muižas klēts, kuru kolhozs pārbūvēja par noliktavu. Vēl tālāk uz rietumiem, iekļauts daudzo mežrūpniecības uzņēmuma ēku vidū, stāv muižas lielais šķūnis, ko pēc agrārreformas bija ieguvis R. Bangerskis. Līdz ar mežrūpniecības teritorijas apbūvi izmainījās vietējie ceļi, kas gāja no šķūņa uz klēti un tālāk uz Mežmuižu. Gar Ērgļiem tek neliela tērcīte, kas kādreiz laikam bijusi aizsprostota un izveidojusi nelielu diķi. Domājams, ka tieši šeit botāniķis K. R. Kupfers atradis ļoti reto glīveni *Potamogeton carinatus* K. R. Kupfer, kura pēdējos piecdesmit gados tur vairs nav atrasta. Nav konstatētas arī citas atradnes, tāpēc jādomā, ka šī suga ir izmirusi.

Tieši zem kapiem Helenas upītes malā pirms applūdināšanas bija veca ēka, kurā dzīvoja kalējs Rubenis. Blakus bija arī smēde. 1887. gada tūristu vadonī tā minēta kā muižas skola — *Hofes-schule*. Šo ēku bija cēlis barons O. Lēvenšterns un savas sievas vārdā nosaucis par Elizabetes skolu. Pirms tam, kopš 1854. gada, skola darbojusies muižas iesalnīcā, kas, jādomā, atradusies tagadējās Baltās mājas vietā pie stacijas. Pirmais skolotājs bijis Zariņš, tad Mārtiņš Dambis, kurš 1868. gadā kopā ar Jāni Stučku, Mārtiņu Žagatu un Valdemāru Krēnbergu nodibināja Kokneses Dziedāšanas biedrību. 1879. gadā skolotāja Dambja vietā no Vecpiebalgas atnāca Jēkabs Pilsātnieks, diemžēl pēc gada viņš nomira. Sekoja Jēkabs Olte, kurš darbojās līdz 1883. gadam, kad sāka strādāt Kārlis Grobiņš. No 1890. līdz 1905. gadam skolotājs bija Mārtiņš Sigāts. Tād skolu slēdza. Ļoti rosīgs sabiedrisks darbinieks bija Kārlis Grobiņš, dzimis 1857. gada 1. decembrī Pļaviņu pagastā. Viņš bija beidzis Kokneses draudzes skolu un Tērauda skolotāju semināru Valkā, bijis skolotājs Pļaviņu pagasta skolā, Vecbebros un Kokneses Elizabetes skolā no 1883. līdz 1890. gadam. Viņš piedzīvoja arī R. Blaumaņa uzturēšanos Koknesē. 1891. gadā viņš pārņēma Kokneses Dziedāšanas biedrības vadību. Tai pašā laikā viņš sāka darboties kā būvuzņēmējs. 1901.–1902. gadā viņa vadībā tika uzcelta divstāvu koka biedrības ēka blakus pagasta namam. Pēc Pirmā pasaules kara viņš bija Viļķēnu Lauksaimniecības biedrības priekšnieks.

Plašo terasi starp Helenas upītes pieplūdušo gravu un Jauno pili pēc kolektīvizācijas piešķīra kolhozam dārzniecības ierīkošanai. 50. gadu sākumā daļu platības gar Bērzu aleju apstādīja ar ābelēm un bumbierēm. Stādus piegādāja Bebru dārzkopības un biškopības skola, un stādīšanu veica skolēni skolotāja Mellupa vadībā. Laika gaitā bumbieres aizgāja bojā, un arī ābeles, kas netika koptas, stipri panīka. Pārējā daļā ierīkoja plēvju siltumnīcas un plašus dārzeņu sējumus. Lejpus vecajiem diķiem 80. gados uzcēla modernas siltumnīcas. Var atzīmēt, ka šajās platībās, zemi apstrādājot, nācās uzdurties senienu ēku pamatiem un cilvēku kauliem. Ēka zem diķiem pēc agrārreformas piederēja profesoram Pēterim Kulitānam, kuram arī bija plaši augļu

KOKNESĒS MUIŽKUNGA MĀJA,
VĒLĀK KOKNESĒS VIRSMEŽNICĪBA

koku stādījumi, kas aizgāja bojā 1940./41. gada bargajā ziemā. P. Kulitāns dzimis 1878. gada 13. aprīlī Gārsenē, beidzis Subates elementārskolu, Gorķu zemkopības vidusskolu un Rīgas Politehnikuma Ķīmijas nodaļu. No 1919. gada viņš bija Latvijas Universitātes docents. Miris 1951. gadā Rīgā. Turpat tuvumā ēkas sacēla arī citi jaunsaimnieki — Bērziņi, Vītoli, Asari. Ceļu krustojumā, 1905. gada ielas sākumā, māju 30. gados uzcēla Feldmanis, kurš kala akmeņus, raka akas, lēja betona stabus un aku grodus. Pēc kara tur ilgu gadu nodzīvoja milicijas pilnvarotais pārstāvis Citko.

Blaumaņa ielas jeb kādreizējā Viskāļu ceļa malā koku aizsegā stāv Kokneses mežrūpniecības ēka, kādreizējā muižkunga māja. Pirms kara tā bija Kokneses virsmežniecība. Virsmežzinis bija Staune, kuru 1941. gada jūnijā kopā ar ģimeni izsūtīja. Ēka ir veca, būvēta no radzēm. Lielā muižas klēts palika mežniecībai. Muižkunga mājā kādu laiku dzīvoja rakstnieks Rūdolfs Blaumanis (no 1885. gada rudens līdz 1887. gada vasarai), mācīdamies pie vietējā muižkunga Krastinga par muižas pārvaldnieku. Šeit dzīvodams, viņš iepazinās ar dažādiem ļaudīm, kas vēlāk noderēja par prototipiem daudzos viņa vēlākajos darbos. 1933. gada 3. septembrī sakarā ar R. Blaumaņa 25 gadu nāves dienas atceri pie šīs ēkas atklāja piemiņas plāksni.

Kad 1976. gadā Kokneses mežrūpniecību apvienoja ar Jaunjelgavas mežrūpniecību, ēka tika pamesta un beidzot nodega. Kad pēc pieciem gadiem mežrūpniecības atkal atdalījās, ēku atjaunoja.

Tieši pretī, ceļa otrā pusē, ir kāda tagad pārbūvēta, veca muižas laika ēka, kuru pēc agrārreformas ieguva Jānis Peņģerots, kurš uz savas zemes ierīkoja dārzniecību. J. Peņģerots dzimis 1863. gada 13. jūlijā Koknesē, mācījies Kokneses muižas skolā un Kokneses draudzes skolā. 1879. gadā viņš mācījies pie muižas dārznieka Vickopfta, tad Rīgā, Šoha

dārzniecībā. Strādājis dažādās vietās Valmierā, Rīgā, Saratovā, no 1921. gada Latvijā. J. Peņģerots daudz rakstījis par dārzkopības jautājumiem. Koknesē viņš kopā ar grāmatu tirgotāju J. Sproģi kā pirmais izdevis mēnešrakstu "Latvju dārzkopis" (no 1930. gada marta līdz 1933. gada martam). Pirmos sešus numurus rediģējis pats J. Peņģerots. Šo žurnālu var uzskatīt par tagadējā "Dārzs un Drava" priekšteci. Viņš pazīstams arī daiļliteratūrā kā Peņģerots-Svešais. Lietojis arī pseidonīmus Pērses Līcis, Zaigonis Ilgvars. Miris Koknesē 1932. gada 25. novembrī. Apglabāts Ūsiņu kapos. Viņa dēls inženieris ķīmiķis V. Peņģerots vairāk pazīstams kā mākslas vēsturnieks.

Sabiedrībā plašāk pazīstama V. Peņģerota sieva Made Svile-Peņģerote (1864–1953), kura, pēc J. Grestes domām, bijusi R. Blaumaņa darbu "Uguni" un "Purva bridējs" galvenās varones prototips un varbūt arī Blaumaņa lielā mīlestība. Šis J. Grestes radītais pieņēmums vēlāk plaši izplatījās. Par to gan ir radušās dibinātas šaubas. Daži ir pārliecināti, ka īstā Kristīne bijusi muižas klētnieka meita Made Kapmale. Viņa 1889. gadā salaulājusies ar Pēteri Girgensonu — Edgara prototipu, bet drīz pēc tam 24 gadu vecumā mirusi ar tuberkulozi. Ar to pašu slimību kādu laiku vēlāk miris arī viņas vīrs.

Pēc agrārreformas vairāki zemes gabali ap muižu tika iedalīti dārzsaimniecībām. Tādi bija vēl Ūsiņam, Šmitam un Lazdiņam. Savā laikā šie latviešu dārznieki bija ļoti iecienīti plašajā Krievijā, un daudzi tur arī nostrādāja ilgu gadus. Lazdiņš, kura māja tagad atrodas šosejas malā, savā laikā bijis dārznieks Bahčisarajā Krimā. Viskāļu ceļa malā, pretī vidusskolas sporta laukumam ir veca ēka — Vistu krogs, kas piederēja dārzniekam Ūsiņam. Netālu starp daudzdzīvokļu mājām redzama dārznieka Šmita māja. Tieši uz šo dārznieku zemes ir uzceltas Kokneses jaunās daudzstāvu ēkas. Tās iesāka celt īsi pirms Daugavas ielejas applūdināšanas, lai tajās izvietotu bez dzīvokļiem palikušos ļaudis. Vēlāk dažas ēkas uzcēla arī mežrūpniecības uzņēmums, Ceļu daļa, Kokneses kolhozs, bet gandrīz visas pārējās uzcēla meliorācijas uzņēmums — PMK.

Pavisam tuvu bijušajai muižkunga mājai pašā diķa malā ir vēl viena kādreizējās muižas ēka, kas pēc nostāstiem bijusi muižas veļas mazgātava, bet pēc agrārreformas tika piešķirta Asaru ģimenei. Pēc kolhozu nodibināšanas Asare, kas bija palikusi viena, kļuva diezgan aktīva un vēlāk kļuva par izpildkomitejas priekšsēdētāju. Toreiz vēl ļaudis pūlējās kaut kā paši uzlabot savu diezgan pieticīgo dzīves līmeni — centās stādīt kartupeļus un turēt govīs. Jāatzīmē, ka toreizējie priekšnieki visiem spēkiem pūlējās, lai katram lūdzējam zemes gabaliņu iemērītu pēc iespējas mazāku un lai govju īpašniekiem ganības un pļavas tiktu iedalītas pēc iespējas minimāli un katrā ziņā kaut kur ļoti tālu. Savā laikā skolotājiem pļavas bija iedalītas gan pie Lobes ezera, gan aiz Aizpurvēm pie Bebriem, gan pie Pelves netālu no Apaliem. Tāpat māju īpašniekiem, kuri neiestājās kolhozos, zemes platību apgriezta līdz minimumam, izara ābeļdārzus, izara ceļus, tā ka mājās nemaz nevarēja iebraukt. Tas gan šādos gadījumos bija ļoti atkarīgs no kolhozu priekšniekiem, cik nu katrs bija "asinskārīgs". Kad vēlāk Asares vietā nāca Parole, tad ne vairs bija tāds ganību, ne piemāju dārziņu trūkums.

Starp mežrūpniecības ēku un Jaunās pils vārtiem pašā ceļa malā pēc spēkstacijas uzbūvēšanas uzcēla aptieku un ambulanci, aiz tās bija pirts, ko vēlāk pārbūvēja par sarīkojumu telpu.

Kādreizējās muižas ēkas no divām pusēm apņēma trīs diķi, kas minēti jau 1590. gadā. Ilgu laiku tie nebija tīrīti, pieauguši dūņām, piekrituši kokiem. Ap 1970. gadu tos tomēr izbagarēja un sakopa. Diķus baro divi strauti — viens nāk no dzelzceļa puses perpendikulāri šosejai, tecēja starp kurtuvi un “garo māju”, vēlāk tika ieslēgts caurulēs un aizbērts. Otrs ir perpendikulārs iepriekšējam un tek gar skolu un stadionu. Pirmajā diķī kurtuves neapdomīgas konstrukcijas dēļ ieplūda naftas produkti, kas diķos iznīcināja katru dzīvību. Agrāk tur vismaz mājoja karūsas. 1987. gada 28. oktobrī kurtuve uzsprāga. Aizgāja bojā kurinātājs Avotiņš. Kurtuvi nekavējoties uzcēla no jauna.

No diķiem ūdens aiztek cauri dārzniecībai uz Helenas upītes gravu. Liekas, šis posms no diķiem līdz Daugavai ir rakts mākslīgi, tikai pagaidām nav skaidrs, kad. Strauta pirmatnējais dabīgais tecējums ir gājis gar Jaunās pils kāpnēm, kur vēl tagad reljefā vērojams padziļinājums virzienā uz pilsētas aizsarggrāvja galu pie Jāņa kapiem, atstājot tos labajā pusē. Par šāda strauta pastāvēšanu it kā liecina atzīmes dažos senrakstos, arī vecāku ļaužu atmiņas par it kā straumes izveidotu gultni stāvajā krastā no aizsarggrāvja gala uz Pērsi, un beidzot 1629. gada Georga Scengela plānā saskatāmā tērcīte tai pašā vietā. Tāda tā atzīmēta arī 1790. gada zīmējumā F. Kerbera plānā.

Atgriežoties uz Viskāļu ceļa, resp., Blaumaņa ielas un Parka ielas krustojumā, nonākam pie Jaunās pils vārtiem un akmens stabiem norobežotā ceļa, kas ved uz pili. Ceļa uzbērums ir samērā jauns, taisīts tikai ap gadsimtu miju, jo akmens stabus gar ceļa malu savās vietās ir nostiprinājis mūrnieks Šteins–Akmens, ko atceras viņa meita skolotāja Mūrniece. Tagad gan vārti, gan ceļš pārgājuši Kokneses vidusskolas piederībā.

Kokneses vidusskola nodibinājās vēl Krievkalnā un pārnāca uz šeit jaunuzcelto ēku 1965. gada rudenī, kad Daugavā jau pacēla ūdens līmeni. Gan skolas ēkas tipa izvēlē — toreiz tā likās stipri par lielu —, gan lielās sporta zāles izcīnīšanā, tāpat arī vēlāk iekšējā un ārējā noformēšanā neapšaubāmi nopelni bija skolas direktoram Ilmāram Gaišam (1931–1985), kas savā divdesmit piecu darbības gadu laikā paguva iesākt arī skolas otra korpusa celtniecību.

Modernu, plašu sporta laukumu skola un reizē arī visa Koknese ieguva, pateicoties E. Cīruļa nenogurstošajām pūlēm. Viņš vēlākos gados pilnīgi nodevās rajona sporta dzīves veidošanai. Gadu gaitā ap skolu izveidojās apstādījumi ar ievērojamu dažādu sugu koku un krūmu skaitu. Pirmo eksotu stādījumus te izdarīja Pēteris Dindonis, tad skolas bioloģijas skolotāji.

Turpinot ceļu pa granīta stabu iežogoto ceļu garām skolai un diķiem, sasniedzam Jaunās pils atliekas.

Kokneses muiža kā saimniecisks centrs laikam pastāvējusi jau ļoti sen. Skaidras ziņas par to ir no Polijas valdīšanas laikiem, kad Koknese bija stārstija, — tās viens gals bija pie Lobes upes grīvas, bet otrs gandrīz pie Ērgļiem. Kokneses pilsnovada 1591. gada revīzijā un 1599. gada Livonijas revīzijā atzīmēts, ka Kokneses pilij pieder pavisam trīs muižas (*Folwark*): Koknese, Krape un Ozolmuiža.

Par Kokneses muižu teikts, ka tā pieslienas pilij un atrodas tūlīt aiz pilsētas vārtiem ar smailu koku stāvžogu apjotā četrstūrī. Uzskaitītas visas tur esošās ēkas līdz ar iekārtām. Muižas galvenās ēkas bija apjūmtas ar "koka dakstiņiem", pārējās ar salmiem. Zem dzīvojamās istabas bija pagrabs. Atzīmētas kūtis, klētis un arī sakņu dārzs. Aiz muižas bija trīs diķi, aiz tiem četras rijas. Atsevišķi bija klēts un stallis, kas iežogots ar pītu četrstūra žogu no kokiem ar asiem galiem. Ierobežojumam bija trīs vārti.

Pie šīs muižas piederēja trīs tūrumi. Pirmais atradās pie Krapes muižas ceļa, otrs aiz muižas, bet trešais, vislielākais, ko sauc par *Helyn*, — Daugavas krastā.

Muižai bija trīs stārasti: Mārtiņš Radušs, kam pakļauti Liepiņu (*Lipin*) un Dausēnu (*Dauzen*) pagasti, Jēkabs Ratnieks, kam pakļauts Harmaņas (*Chamanski*, saukts arī par *Janczinski*) pagasts, un Jurgens Ruķens, kam pakļauts Baltavas pagasts. Par pagastu atrašanās vietām var aptuveni spriest pēc māju vārdiem. Liepiņu pagasta zemnieku sarakstos minēti saimnieki Grotans, Sermols, Gierslavis. Dausēnu pagastā — Ruduši, Brencēni, Klaucēni, bet Hamaņas pagastā — Ratnīcēni, Tupiešāni, Domēni, Aņēni, Birznieki.

1640. gadā un 1643. gadā karaliene Kristīna lielāko daļu Kokneses uzdāvināja Henriham Strūbergam, vēlākam Krūnšernam (*Cronstiern*), kurš dibina muižu. Kādā 1641. gada plānā, domājams, vēlākās jaunās pils vietā jau ir atzīme — Krūnšerna muiža. 1682. gadā Krūnšerna dēliem tā tika reducēta. Muižas ēku puduris ir saskatāms arī grafikā, kurā attēlota Kokneses pils uzspridzināšana 1701. gadā. 1744. gadā ķeizariene Elizabete uzdāvināja Koknesi grāfam Šuvalovam, kurš 1751. gadā to pārdeva Gerstenmeieram, bet tas 1772. gadā — A. fon Baijeram (*Bayer*). 1780. gadā Koknesi nopērk K. O. fon Lēvenšterns un 1810. gadā nodod savam dēlam. Lēvenšternu ipašumā muiža paliek līdz pat agrārreformai.

Lēvenšterniem piederēja vēl viena no lielākajām Vidzemes muižām — Valmiermuiža. To 1773. gadā ieguva K. fon Lēvenšterns. Pēc agrārreformas muižas neatsavināmā daļa Lēvenšterniem pienācās no Valmiermuižas, bet no Kokneses vajadzēja atteikties.

Jaunā pils ir celta uz Daugavas senkrasta paugura, kuru no ziemeļiem apņēma strautiņa grava, pār kuru vēlāk, ap 1900. gadu, tika uzbērts ar granīta stabiem norobežots ceļš, tālāk tagadējie diķi un aiz tiem kādreizējā strautiņa turpinājums gar pils dienvidu fasādi, kas vēlāk ticis aizbērts. Rietumu pusē ir grava starp pili un Jāņkalnu, pa kuru senatnē augšā nāca ceļš no pilsētas. Īsti līdzena pieeja muižai palika tikai pašā ziemeļrietumu stūrī. Rietumu pusē ir bijis kāds dārzs, kura žoga paliekas vērojamas kā bērzu alejas turpinājums. Stefenhāgena albumā 1886. gadā Jaunās pils vietā redzama vismaz divu stāvu mūra celtne pāri koku galiem. Paskaidrojumā teikts: "Redzām augļu koku un lapu koku mežā daudzas Jaunās pils ēkas..."

Pēdējās Jaunās pils celtniecība notikusi ap gadsimtu miju. Projektu izstrādājis K. Neiburgers (1842–1897). Tai laikā tā bija ļoti moderna celtne. Pret dienvidiem vērstajā pusē bija terase ar plašām kāpnēm, kā liekas, būvētām no travertīna, kuras drīz pēc Otrā pasaules kara izlauza un sabūvēja mežrūpniecības garāžās. Lejāk viss līdzenums esot bijis

atstāts zālējā, kur ganītas govīs, — baronam tāds skats ļoti patīcis. Zem pils kāpnēm kādu laiku mājējuši divi pieradināti lāči, kuri šad tad devušies arī tālākos klejojumos un baidījuši ļaudis. Atmiņu stāstos dzirdēts, ka lāči apturējuši maiznieka izsūtāmo, kas nesis svaigi ceptu baltmaizi uz Bilstiņu muižu *Schweizerhaus*, tāpat arī, ka lāči apēduši brokastis aizsargmūra celtniekiem Pērses gravā pie Bilstiņu krasta.

KOKNESĒS JAUNĀ PILS PIRMS
1915. GADA

Pils pirmajā stāvā bija plaša halle ar kamīnu, liela zāle, dažādi saloni un citas telpas. Pils austrumu galā atradās plašs ziemas dārzs. Vēl pirmajā stāvā bija virtuve un tai piederošas telpas. Otrajā un trešajā stāvā bija guļamistabas, viesu un kalpotāju istabas. Pils rietumu galā bija sešstāvu tornis.

Pirmā pasaules kara laikā pili sašāva vācu artilērija no otra Daugavas krasta. Turpat pie pils ziemeļaustrumu stūra bija saglabājusies daudz maz lietojama muižas pārvaldnieka ēka — *Verwaltershaus*. Pils pagrabos pēc kara ļoti nožēlojamos apstākļos mitinājās daži bijušie muižas kalpotāji. Starp citu, tur līdz 1935. gadam nodzīvoja kāda no baronu bijušajām bērnu audzinātājām jeb guvernantēm, pēc tautības francūziete. Pils atjaunošana izmaksāja tik dārgi, ka 1935. gadā, gatavojoties pļaujas svētkiem Koknesē, to nolēma nojaukt. Reizē nojauc blakusesošo pārvaldnieka māju.

Kokneses vārds ir stabili ierakstīts 1905. gada notikumos. Pirmās demonstrācijas un mītiņi notika 1905. gada rudenī, kad demonstranti ar sarkaniem karogiem no Krievkalna skolas devās uz pagasta namu iesniegt savas prasības. Kokneses Kultūras biedrības namā blakus pagasta namam notika mītiņš, kurā uzstājās skolotājs Malta, skolotājs Austrums un citi.

26. novembrī, kad Koknesē uzzināja par karastāvokļa izsludināšanu un Rīgas strādnieku ģenerālstreiku, tika sasaukta sapulce, kurā nodibi-

KOKNESĒS JAUNĀS PILS
DRUPAS

nāja tautas miliciju. Par priekšnieku ievēlēja Eduardu Zariņu. Tai laikā Koknesē ieradās grupa muižnieku, kuri bēga uz Rīgu un apmetās Mācītājmuižā. Miliči muižu aplenca, un pēc apšaudes muižnieki padevās.

Nākamajā dienā — 27. novembrī — Kokneses miliči devās uz Skrīveriem, kur aplenca Skrīveru pili, kurā bija apmetušies daļa muižnieku un dragūnu. 28. novembrī ielenktie izbēga un devās uz Rīgu. Revolucionāri nodedzināja Skrīveru pili un ar vilcienu devās uz Rembati, lai aizsteigtos bēgošajiem priekšā. Pie Lielvārdes kroga notika sadursme. Bija kritušie un ievainotie. Daļa dragūnu izlauzās, bet otra daļa un baroni ar ģimenēm atkāpās uz Lielvārdes pili, kur padevās. Sagūstītos pārveda uz Koknesi un ieslodzīja Jaunās pils pagrabos, bet tad atbrīvoja. No Daugavpils ar vilcienu tuvojās karaspēks, ko 30. novembrī apturēja, izņemot sliedes. Koknesē ievēlēja rīcības komiteju. No Pēterburgas sūtītā soda ekspedīcija Pļaviņās ieradās 5. decembrī. Tai revolucionāri vairs nespēja pretoties. Sākās revolucionāru nogalināšana un māju dedzināšana. Pēc tam darbojās kara tiesa. Koknesē aizgāja bojā vairāk nekā 30 revolūcijas dalībnieku.

Stap Jauno pili un Pērsi atrodas Jāņa kalns. Tas ir gravas augšmalas izvirzīts stūris Pērses krastā. Valdošais uzskats ir, ka te pilsētas kapos bijusi Sv. Jāņa kapela, no kuras arī cēlies kapu nosaukums — Jāņa kapi. Vēsturnieks K. Lēviss (*K. Lowis of Menar*) izsakās, ka Jāņa kalns ir veca pilsētas kapsēta, kādreiz ar Sv. Jāņa kapsētas koka kapelu. B. Liepiņš norāda, ka vēl 1768. gada vizitācijā šī kapsēta minēta kā vienīgā Kokneses draudzes kapsēta. Izbrīnu rada fakts, ka ap kapiem nav pierastā kapu vaļņa. 1700. gada plānā šī vieta atzīmēta kā *Johans Barget*. 1661. gadā kapteinis Konrads Bilsteins ieķīlāja lielo dārzu uz Jāņa kalna (*auf St. Johannisberg*). L. Adamovičs pamatoti uzsver, ka aiz šīm kapelām varēja slēpties kāda veca senlatviešu svētnīca. Šai varbūtībai par labu

runā arī fakts, ka Vidzemē Jāņa vārdā nosauktie objekti parasti ir senas kulta vietas. Tagad Jāņa kapi ir iesaukti par Zviedru kapiem. Nogāzes apakšējā daļā vēl ir saglabājušies trīs akmens krusti — viens riņķa krusts un divi parastie. Ceturto — riņķa krustu — ap 1965. gadu aizveda uz Valsts Vēstures muzeju. Jāpiezīmē, ka zem aizvestā riņķa krusta apbedījuma nebija. 1790. gada Kerbera zīmējums Broces krājumā liecina, ka kapos ir četri krusti, tā ka nav pamatotas runas, ka agrāk, ne pārāk senā pagātnē, krustu bijis vairāk. Tiek uzskatīts, ka šādi riņķa krusti bijuši parasti līdz pat 17. gs. beigām. Ejot no krustiem uz augšu pa gravu, pa kuru senos laikos acīmredzot gājis ceļš, kreisajā pusē redzam kapu vārtus, kurus ap 1970. gadu sagāza skolnieki, bet kurus 1993. gadā atjaunoja. Iespējams, ka tie tiešām varētu būt saglabājušies vēl no tiem laikiem. Pilsētas laikos kapi bija pilsētas vaļņu iekšpusē pie baznīcas. Tātad par nepārprotamu apbedīšanas sākumu varētu uzskatīt pilsētas nolīdzināšanu 1684. gadā.

Varētu būt, ka apbedījumi te notikuši jau agrāk, iespējams, sakarā ar vairākkārtēju pilsētas izpostīšanu un dažādo varu maiņām. 12. gs. kapi te nav bijuši, tie atradās Daugavas malā pie Gundegām un satiksmes līdzekļu stāvvietas.

Tomēr, pilsētu nolīdzinot, šis tas tika atstāts. 1689. gada Kokneses muižas zemju plānā ir atzīmēta pils (cietokšņa) mācītāja māja (*Slott Pastorat*) Pērses malā pie Jāņa kapiem. Tāpat ir saglabājies krogs pilsētas teritorijā netālu no galvenajiem vārtiem.

1773. gadā tika aizliegts glabāt mirušos baznīcās. Viena no pirmajām tiek minēta kapsēta Rīteros. 1802. gadā mācītājs G. F. Linīgs par jaunu iesvēti jau pastāvošo kapsētu pie Sviļiem — Ūsiņu kapsētu.

Iespējams, ka tieši Jāņa kalna augstākajā daļā virs kapiem Pērses malā 1862. gada vasarā, kad, caurbraucot pa nesen atklāto dzelzceļu, Koknesē apmetās Krievijas ķeizars Aleksandrs I ar kundzi, speciāli tika uzcelta koka ēka *Palais* — pils tieši ķeizarienei, lai viņa, kā izteikušies daži autori, pa logiem varētu redzēt reizē Pērses gravu un Daugavas ieleju. Pēc dažu vecu ļaužu nostāstiem, kas šķiet visticamāk, ēka celta drusku uz leju no riņķa krustiem Pērses malā. Ir tiesa, ka šai vietā notikuši lielāki zemes darbi, — ir aizbērta un nolīdzināta senās pilsētas grāvja gals, kas izbeidzās Pērses krastā. Pēc tam ēka tikusi nojaukta un grīdu parkets ieklāts Vidzemes bruņniecības namā Rīgā, vēlākajā Saeimas namā. Tas toreiz bija liels notikums visai Vidzemes aristokrātijai un attiecīgi tika arī atzīmēts. Divas ievērojamākās dāmas — Kokneses Lēvenšterna un Cēsu Zīversa kundzes — bijušas tieši nozīmētas ķeizara sagaidīšanai. Starp citu, baronese Lēvenšterna bijusi ļoti skaista un pēc tautības žīdiete. Šis fakts vēlāk, pēc 1940. gada, sakarā ar vāciešu repatriāciju it kā atsaucies arī uz viņas pēcnācējiem.

No Jaunās pils gar Pērses krastu uz augšu turpinājās parks. Tās bija veidojies dabīgi, gandrīz bez kādiem stādījumiem, tikai pašā gravas dziļumā ap avotu auga dažas Vāczemes egles. Tur atradās fauna galva, ko 30. gados veidojis mākslinieks Jēkabsons. Pirms Pirmā pasaules kara ūdens tecēja no lauvas galvas.

No dolomīta plāksnēm veidotās kāpnes, kas no celiņu krustojumiem veda zemāk uz avotu un vēl lejāk uz Pērses malu, bija taisītas jau pirms 1900. gada. Šīm trepēm bija 121 pakāpiens. Otrā krastā, Bilstiņu pusē

trepēm pie ūdenskrituma bija 76 pakāpieni. Tas viss gāja bojā sakarā ar spēkstacijas celšanu. Arī ozolu audze virs kādreizējā ūdenskrituma un ozolu stādījumi Jāņa kapos ir vēlāku laiku darbs. Ozoli pilsētas vietā ir sēti ap 1927. gadu. Var uzskatīt, ka pēc pils uzspridzināšanas, mēra un citām briesmām vairāk vai mazāk kailie krasti apauga ar kokiem un vēlāk to pārvērta par parku. Celiņa mala, kas iet no Jaunās pils gar parka robežu uz ūdenskritumu, kādreiz bija apstādīta ar eglēm, acīmredzot veidojot dzīvžogu. Gadu gaitā egles sasniedza lielu vecumu un ievērojamu augstumu. 1940. gada bargajā ziemā, gluži neticami, tās gandrīz visas nosala un bija jānocērt. Atlikušas vairs tikai dažas. Tai gadā nosala arī visas lazdas Pērses gravā, bet tās atauga no saknēm. Tai gadā apkārtņē aizgāja bojā gandrīz visi augļu koki. Pēdējos gadu desmitos platība starp Pērsi un Viskāļu ceļu ir apbūvēta ar ģimenes mājām. Vienu brīdi te it kā bija plānots kolhoza strādnieku ciemats, bet, kā jau parasts, neko nevarēja paveikt līdz galam. Ap 1940. gadu parka malā bija tikai dažas mājas: Biķerniekam, Pūpolam, Kricmanim, Upem un varbūt vēl kādam.

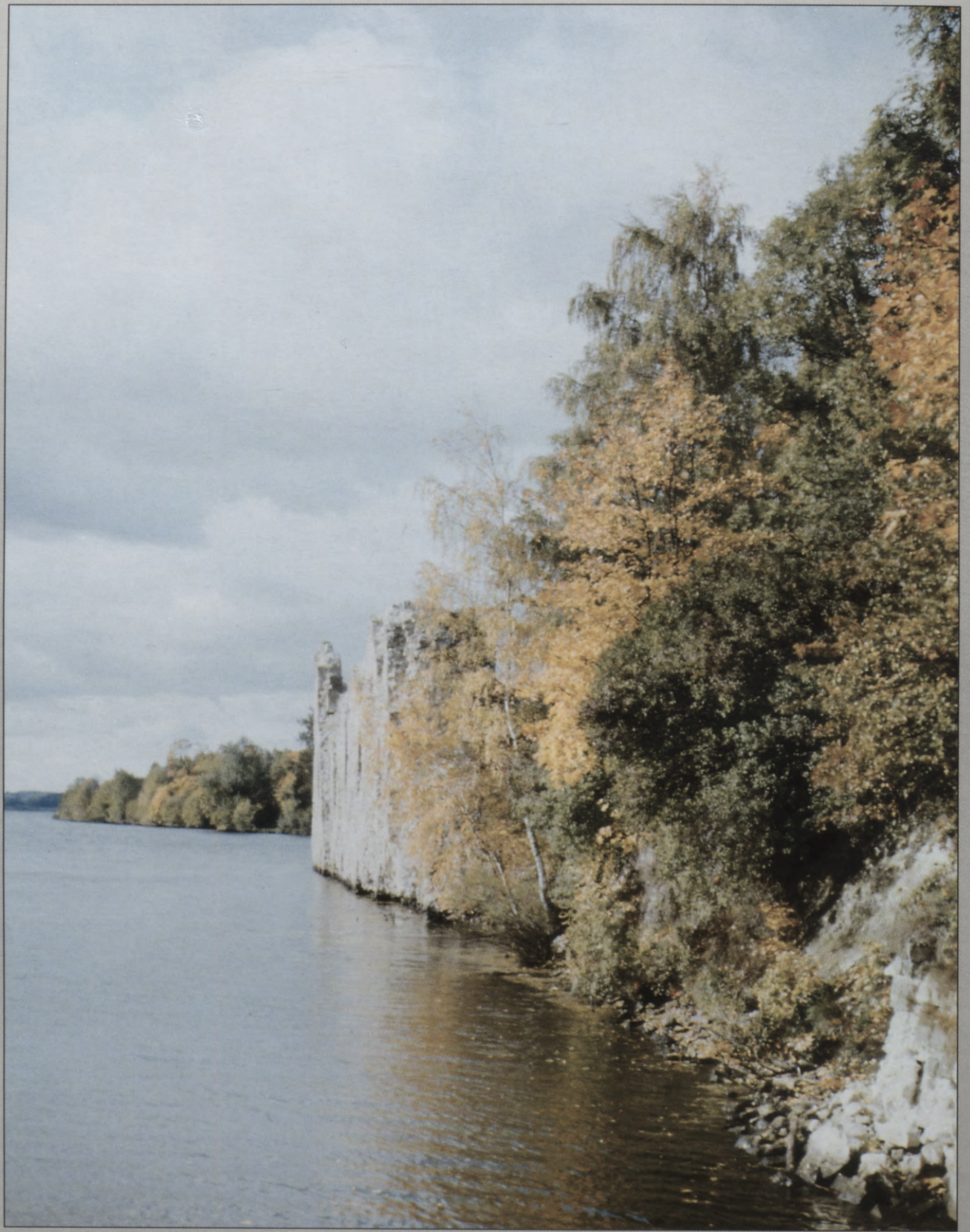
Turpat netālu no Pērses krasta krūmos paslēpusies liela, piegrūzota kritene.

Vēl tālāk krasta augšmalā ir kādreizējās Latvijas armijas kapteiņa Zemiša mājas Pērsejas. Pēc leģiona un gūsta atgriezies Koknesē, viņš nekādi nevarēja pierādīt tiesības uz savu īpašumu, jo arhīvi dīvainā kārtā neizdeva nekādas izziņas, visas iestādes atteicās ar viņu runāt, un lieciniekus neviens neuzklausīja. Tā viņš arī nomira, neko nepanācis.

Ir saglabājušās ziņas par seniem apkārtējo zemju nosaukumiem. Kādā 1689. gada plānā platība, sākot no vecajiem Zviedru kapiem gar Pērses krastu uz augšu, kas tagad apbūvēta, saukusies par Pērses tīrumu (*Perss Tirum*). Tās stiepies līdz Mācītājmuižas robežām, kuras pienāca pie Pērses kādu gabalu aiz Pērsejām, apmēram pret bijušajām Bilstiņu dzirnavām. Var atzīmēt arī, ka vienam no pilsētniekiem, Clane Hermanim, tai laikā bijuši lietošanā vairāki nelieli zemes gabaliņi abās pusēs Pērsei, cik var spriest, sliktāk pieejamās un grūtāk apstrādājamās krasta nogāzes.

Arī vairākiem citiem zemes gabaliem toreiz ir bijuši savi nosaukumi. Liels zemes gabals stūrī starp Viskāļu ceļu un ceļu, kas iet no Vistu kroga un Reiņiem virzienā uz Mācītājmuižu, saucas Vilkādes kalna (*Wilkades Kalna*) tīrums, bet platība, kurā tagad ir meliorācijas uzņēmuma plašās darbnīcas un garāžas, saukusies *Schenu Tirum*. Var būt, ka nosaukums jāizprot tāpat kā blakus esošā Siena grava (*Seene Grawe*). Vēl šai plānā ir minēti Daugavas tīrums — tagadējā sala (*Duna Tirum*) — un Helenas tīrums (*Ellend Tirum*) salas applūdinātājā daļā.

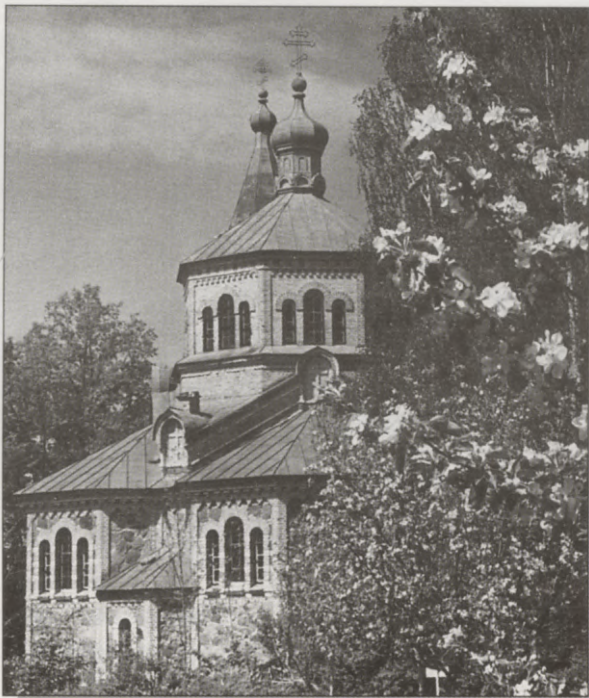
KRIEVKALNS,
ELENAS ZEME UN
PASTA MUIŽA

КРИВКАЛІН
ТАСІМЕН
ТАСТАМУТА

Par Krievkalnu savā laikā sauca trīsstūri starp Daugavu un Helenas upītes kreiso krastu. Tagad no tā ir palikusi neapplūdināta tikai pati augstākā daļa — vecie kapi un kādu kilometru gara strēmele uz Pļaviņu pusi, kas izveido prāvu salu. Salas pret dienvidiem vērtais krasts kā dolomīta krauja paceļas kādus pāris metrus virs Daugavas līmeņa. Virzienā uz ziemeļiem pamatieži — Pļaviņu svītas augšējie dolomīti — slīpi nolaižas un paiet zem ūdens, kas piepildījis visu kādreizējo Helenas upītes gravu. Salu ar cietzemi savieno uzbērums pie salas austrumu gala. Starp Krievkalna vecajiem kapiem un Helenas upītes gravas stāvo krastu pirms applūdināšanas atradās 20. gs. sākumā pievienotie jaunie kapi, Krievkalna pareizticīgo baznīca un pareizticīgo draudzes skola. Pareizticība Kokneses novadā, ja neskaita senos laikus 12. gs. (Kokneses pilsdrupu vecākos slāņos atrasts baznīcas zvana fragments), ienāca 19. gs. sākumā. 1841. gada pavasarī pēc vairākiem neražas gadiem daudzos Vidzemes pagastos sākās bads. Šajā laikā izplatījās ziņas, ka Dienvidkrievijā varot dabūt zemi pilnīgi par brīvu. Sākās zemnieku aizplūšana uz Rīgu, lai dabūtu izceļošanas atļauju. Iestādes sākumā mēģināja pārliecināt zemniekus par viņu maldiem, bet vēlāk sāka lietot represijas. Iejaucās pareizticīgās baznīcas pārstāvji, kuri lika saprast, ka, pārejot “ķeizarticībā”, zemnieku cerības varētu arī piepildīties. Tā neilgā laikā vairāki desmiti tūkstoši latviešu pārgāja pareizticībā. To visu vēl veicināja drakoniskā izrēķināšanās ar kartupeļu dumpja dalībniekiem Jaunbebros 1841. gada 4. decembrī. Pirmie pareizticībā pārgāja ļaudis Viskāļu muižā. Arī Koknesē daļa iedzīvotāju kļuva pareizticīgie, un 1847. gadā Krievkalnā uzcēla pirmo pareizticīgo baznīcu, bet 1877. gadā — lielu mūra baznīcu. 1882.–1887. gadā Rīgas pareizticīgo eparhijā iekļāvās 15 652 latviešu un igauņu zemnieki.

Kokneses pareizticīgo baznīca bija viena no pirmajām Latvijā. Pirmais priesteris bija Gumiļevskis. Pēc tam ap 1850. gadu uz Koknesi atnāca Vasilis Oknovs, kas te nokalpoja līdz mūža galam 1894. gadā. Ar viņa pūlēm tika uzceltas arī abas baznīcas. Viņa dēls — bīskaps Pītirims — Pirmā pasaules kara laikā bija Pēterpils metropolīts un tika organizējis vairākus dievkalpojumus arī latviski. Oknova pēcnācēji vēl tagad dzīvo Koknesē. Var atzīmēt, ka Oknovs kopā ar Meņģeles mācītāju Līci un ierēdni un valodnieku Kuzņecovu palīdzēja Jānim Sproģim (1883–1918) savākt un izdot 1868. gadā latviešu tautas dziesmu krājumu (1857 dziesmas), iespiestu krievu burtiem. Sproģis dzimis Stukmaņu Silajučos. Ģimene pārgāja pareizticībā, tāpēc Sproģis mācījās Kokneses

KRIEVKALNA
PAREIZTICĪGO
BAZNĪCA

pareizticīgo draudzes skolā, vēlāk seminārā Rīgā. Pie baznīcas atradās pareizticīgo draudzes skola. Sproģis strādājis par arhīva direktoru Viļņā.

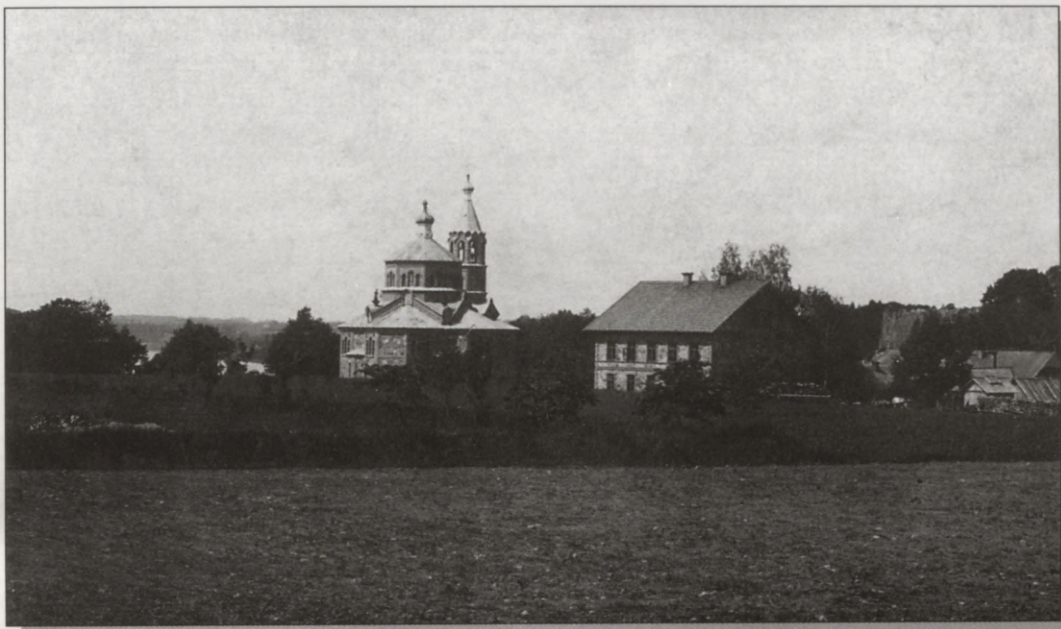

KRIEVKALNA
SKOLA NO
AUSTRUMIEM

Kokneses pareizticīgo draudzes skolā savā laikā mācījušies daudzi pazīstami ļaudis, starp citiem arī "Staburaga bērnu" autors V. Zālītis (1865–1930). Pēc Baltijas skolotāju semināra beigšanas 1886. gadā viņš sāka strādāt Kokneses draudzes skolā par palīgskolotāju un dzīvoja pie brāļa Kokneses Jaunkalniešos. Nākamajā gadā viņš iestājās Viļņas Skolotāju institūtā, vēlāk bija skolas pārzinis Rīgā.

1848. gadā Vidzemē bija 16 pareizticīgo draudzes skolu. Par brīvu varēja mācīties arī Rīgas pareizticīgo garīgajā seminārā (dib. 1851. g.). Beidzēji varēja strādāt par priesteriem, skolotājiem un arī valsts dienestā vai turpināt izglītību augstskolās. Šo garīgo institūtu ir beiguši daudzi vēlāk pazīstami rakstnieki un sabiedriskie darbinieki: rakstnieks Pāvils Gruzna, dziedātājs Pauls Sakss, pirmais Latvijas kara ministrs J. Zālītis, Igaunijas Valsts prezidents Konstantīns Petss u.c., tā iegūdami izglītību, kas toreiz bija grūti sasniedzama. Draudzes skola Latvijas neatkarības laikā kļuva par Krievkalna sešklasīgo pamatskolu. Kādu laiku tur par skolotāju strādāja arī J. Karps, bijušo skolnieku atmiņās saukts par Karpīti. Vēlāk viņš tika apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni un beidzot kļuva par Jelgavas bīskapu. No varenajiem, plēštajiem laukakmeņiem celtā baznīca un skola tika saspridzinātas, ceļot Aizkraukles spēkstaciju. Galviņš (dz. 1897. g.) atceras tēva stāstīto, ka akmeņi vesti arī no "Kurzemes" puses ziemā pāri aizsalušajai Daugavai. Viņš atceras stāstu par gadījumu, kad, sākoties ledus iešanai, pajūgi vēl atradušies uz ledus un tikai pēdējā brīdī tikuši malā. Lielam akmeņu daudzumam vajadzēja būt arī tuvējās grantsbedrēs, kur vēl applūdināšanas laikā to bija ļoti daudz. Tās atradās starp Krievkalnu un Maskavas krogu, vēlākajām Saulēm. Uz dienvidaustrumiem no skolas

bija pareizticīgo kapi, augstāk, kas, no skolas atskatoties, likās it kā kalnā, atradās vecie, lejāk, tuvāk skolai — jaunie, ierīkoti tikai pēc Pirmā pasaules kara. Savā laikā triece no Helenas upītes dzina ūdeni augšā kapos. Pēc Otrā pasaules kara skola kļuva par Krievkalna septiņgadīgo pamatskolu un no 1951. gada pakāpeniski par Kokneses

KRIEVKALNA
BAZNĪCA UN
SKOLA NO
ZIEMEĻIEM

vidusskolu. Latvijas laikā un sevišķi pēdējos gados sakarā ar Draudzīgā aicinājuma dāvinājumiem skolai bija izveidojusies vērtīga bibliotēka, kuru visu iznīcināja padomju laika izglītības sistēmas vadītāji. Tūlīt pēc kara no bibliotēkas lika izņemt grāmatas, kurās varēja atrast vārdus — Dievs, svēts, saimnieks u.c. Pēc tam visas pārējās. Starp tām — Brēma “Dzīvnieku valsti”, Šekspīra darbus, Rusova hroniku utt. Ap 1950. gadu viss bija iznīcināts. Grāmatu inventāra saraksti ir saglabājušies.

Krievkalnā braukšus varēja nokļūt tikai pa ceļu, kas uznāca augšā no Helenas upītes gravas labu gabalu no Daugavas, vai arī braucot gar grantsbedrēm un kapiem no lielceļa, kas gāja gar Maskavas krogu uz Pļaviņām. Skolēni, kas nāca no Pērses puses, kāpa Krievkalnā pa zemes stūri, kas veidojās Daugavas un Helenas upītes satekā. Šis celiņš nekad nebija ticis uzlabots, kaut arī vienmēr lietots. Pa upīti uz augšu līdz uzbraucamam ceļam tās kreisais krasts bija stāvs, un tajā vietām atsedzās pamatieži.

Ceļa pretējā pusē vēl līdz applūdināšanai vietām bija saglabājušies veci, resni sudrabvītoli, daži pilnīgi izpuvušiem vidiem. Interesanti atzīmēt, ka kādā 1866. gada zīmējumā Stefenhāgena albumā ir redzami šie paši vītoli, pēc izskata tikpat veci. Daugavas krasts pie baznīcas bija gan stāvs, bet apaudzis kokiem, un pamatieži tajā parādījās tikai augšpus kapiem. Lieli koki bija arī ap baznīcu. Gadu simteņa sākuma fotogrāfijās koki vēl ir nelieli, tātad var domāt, ka agrāk krasti bijuši arī kaili. Lejā pati Daugavas mala tika izmantota par ganībām.

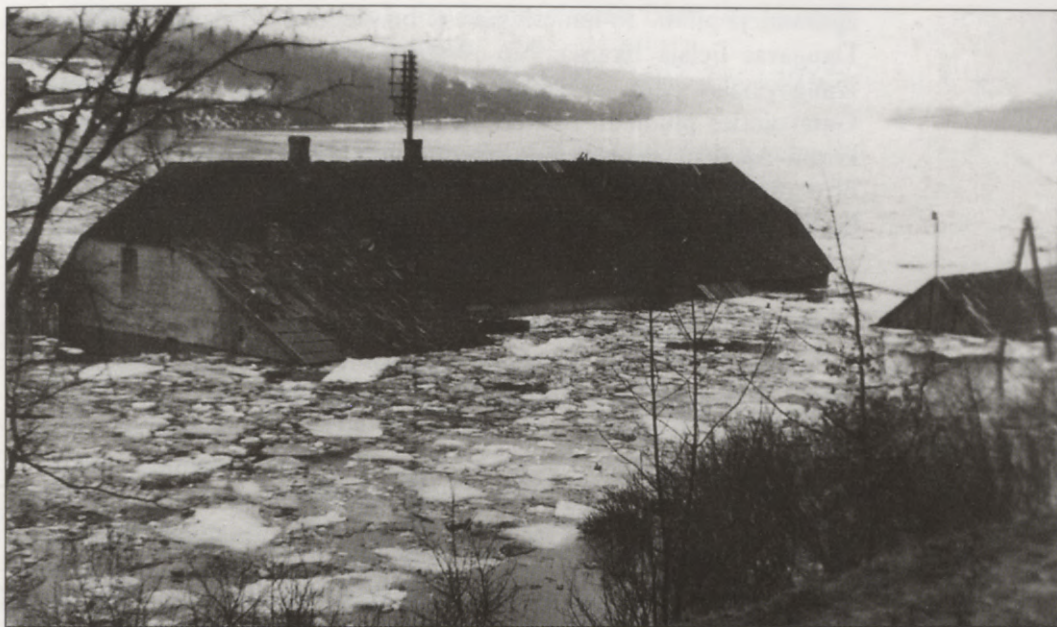
Diezin vai tikai pareizticīgo baznīca būtu devusi Krievkalnam tā vārdu. Ir vēl kāds laika posms (1656–1661), kad Krievkalnā un pie tā

SKATS NO KRIEVKALNA UZ
PILSDRUPĀM, PĒRSĒS TILTU UN
DAUGAVU. REDZAMA CELTUVES
PIESTĀTNE UN STŪRES KROGS.
PRIEKŠPLĀNĀ HELENAS UPĪTE

tiešām saimniekojuši krievi. 1656. gadā, kad Vidzeme jau piederēja Zviedrijai, tur ielauzās krievu karapulki cara Alekseja Mihailoviča vadībā un aizgāja līdz pat Rīgai. Rīgu gan neieņēma, bet līdz Kardisas miera līgumam 1661. gadā paturēja Koknesi. Cars bija iecerējis izveidot Koknesi par lielu tirdzniecības centru. Tur izbūvēja noliktavas un izveidoja Daugavas floti. Jādōmā, ka tas notika pie Krievkalna. Daugavas mala augšpus Helenas upītes grīvai tika saukta par Krievkalna atvaru. Tas bija dziļš, smilšakmenī izskalots iedobums. Sēklis Daugavā lejpus Pasta muižas novirzīja ūdens straumi tuvāk kreisajam krastam tā, ka labajā krastā veidojās lēnums, kur parasti piestāja plosti. Jādōmā, ka šī vieta kā piestātne izmantota jau no seniem laikiem.

Kādā 1692. gada zviedru laiku kartē, kurā norādīti Daugavas dziļumi, pie Krievkalna netālu no krasta ir atzīmēts dziļums 1 vai 1,5, bet "atvarā" — 3,5. Krietni dziļāk ir Daugavas kreisais krasts: augšpus paceltuves tas ir 6, bet tālāk uz vidu pat 8. Parasti šādās vietās bija arī krogi — Lejas krogs (Kanclerkrogs) Daugavmalā pie Pasta muižas, Stūra krogs pie Krievkalna un pārceļtuves, Poļu krogs pie Mūkukalna, kur lejā bija Poļu kroga atvars. Par šīs piestātnes nozīmi liecināja arī ceļš, kas veda no Helenas upītes grīvas augšā Kokneses pilsētā. Laivas un tāpat arī plosti, protams, varēja piestāt arī kādā citā kaut cik izdevīgā vietā. Tā 1661. gadā Austrijas sūtnis, ceļodams uz Maskavu, cēlās pāri Daugavai un piestāja tieši pie Kokneses pils, gandrīz pie paša Pērses gala, kur viņu sagaidīja goda sardze. Plostiem tur nebija sevišķi laba piestāšanās vieta, jo pēc tam, tālāk braucot, stumjoties nost no krasta,

APPLŪDUŠAIS
STŪRES KROGS
1953. GADA
PAVASARĪ

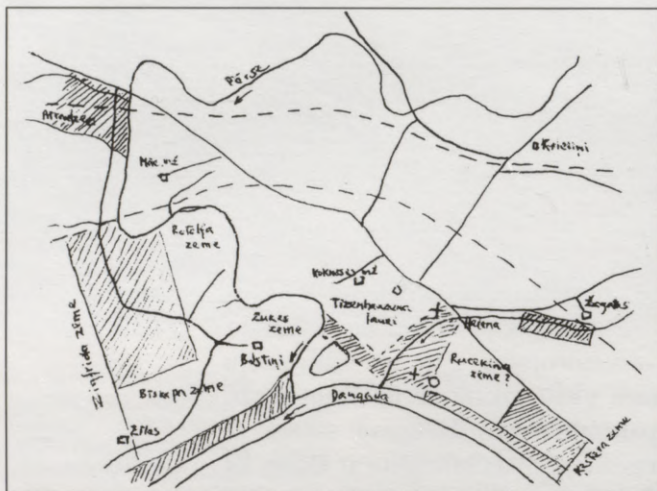
plostu varēja uznest Pērses gala saskalojumiem. Kādos pavasara plūdus ap 1964. gadu Daugavas malā zem Krievkalna tika atskalotas no baļķiem būvētas krastmalas piestātnes, iespējams, vēl no pieminētā cara laikiem. Tās gan atradās kādus metrus augstāk par toreizējo normālo ūdens līmeni, kas varētu būt izskaidrojams gan ar kādreizēju vienmērīgāku ūdens daudzumu cauru gadu sakarā ar lielākām mežu platībām, gan ar erozijas bāzes pazemināšanos Daugavā sakarā ar gultnes izskalošanu. Tajā laikā arī krasta augšmala bija klāta ar ēkām, kā tas redzams nupat pieminētajā Meierberga albuma zīmējumā. No Daugavas gar krasta malu slīpi augšā uzgāja labs ceļš no Pasta muižas puses, kas izbeidzās pie veco kapu augstākās daļas pakājes, kas tagad ir zem ūdens. Tas neizskatījās tāds, kas varētu būt kalpojis tikai kapu apmeklētājiem vai baznīcēniem.

Vispār ceļu izvietojums senatnē ir vēl diezgan neskaidrs. Ceļš no Rīgas puses, pārnācis Pērsei, uzgāja augšā pilsētā gar Daugavas krasta malu un virzījās tālāk cauri pilsētai, jādodomā, pa Garo ielu (*Lange Gasse*), kā minēts 1661. gada dokumentā. Pie pils un pilsētas Daugavas malā atradās pilsoņu "mazie dārziņi". Jādodomā, kāds vietējs ceļš būs gājis arī lejā cauri pilsētnieku dārziņiem, tāpat arī no Helenas upītes grīvas uz Pasta muižu. Šis pēdējais un varbūt arī ceļš pa Helenas gravu būs kļuvis nepieciešams pēc pilsētnieku pārcelšanas uz Daugavas malu pie Krievkalna 1684. gadā. Ceļš gar Daugavu atradās vienā līmenī ar stāvkrastā esošajiem Pļaviņu svītas apakšējiem māliem un merģeļiem, no kuriem izplūda avoti, tāpēc tas vietām bija slapjš. No augšas nobrukušie dolomīti gan padarīja ceļu negrimstošu. Pēc Pirmā pasaules kara starp Pasta muižu un Helenas grīvu bija vēl Ātru pārceļtuve, bet to lietoja samērā maz. Zīmējumos ap 1700. gadu visa Daugavas mala pie pils ir nosprostota ar aizsargceltnēm. Tās saceltas perpendikulāri Daugavai. Jādodomā, ka arī ceļš, ja tāds būtu, neliktos visai ērts satiksmei.

Pēc pārcelšanās uz Daugavmalu pie Krievkalna pilsēta nekad neatzīrga, bet pamazām iznīka. Arī vēlāko laiku ēkas lejā, piekrastē bieži

apdraudēja plūdi. To iemesls parasti bija ledus sastrēgumi pie Pungām Daugavas lielajā likumā. No plūdiem vairāk vai mazāk cieta visas Daugavmalas ēkas — izmirka pamati un grīdas, sabruka krāsnis. Gatavojoties plūdiem, mantas sanesa bēniņos, lopus uzdzina augstāk krastā. Ap ēkām mēdza stādīt stiprus un lielus kokus, parasti ozolus, kas briesmu brīdī varēja atturēt no mājām ledus blāķus. Interesanti atzīmēt, ka Pirmā pasaules kara laikā, kad pie Daugavas izveidojās vācu-krievu fronte, sašautas tika visas ēkas, kas atradās krasta augšmalā, bet neskartas palika tās, kas bija lejā, jo tur ierakumu nebija.

Koknese jau no seniem laikiem ir bijusi vieta, kur pāri cēlies arī karaspēks. Izrakumos Kokneses priekšpilī tika atrasts koka rīks, ko varētu lietot celtuves vilkšanai pār upi, aizkabinot to aiz upei pārvilktais virves.

1277. GADĀ KOKNESES PILSOŅIEM PIEŠKIRTĀS ZEMES PLATĪBAS (SVĪTROTAS). KĀ PIETURAS PUNKTI ATZĪMĒTI DAŽI VĒLĀKO LAIKU OBJEKTI

Tomēr jāšaubās, vai tāda pārceltuve toreiz bija iespējama gan Daugavas platuma dēļ (ļoti gara virve, kas visu laiku atradās ūdenī un tika straumes stiepta), gan arī plostu un citu peldošu ierīču dēļ, kas varēja virvi aizķert. Indriķa hronika min gadījumu, kad 1213. gadā leišu karaspēks pārceļas pār Daugavu pie Kokneses (XVI, 8): "Šai laikā lietuvji atnāca uz Koknesi un lūdza mieru un brīvu ceļu pie igauņiem. Un viņiem tika atļauts ceļš pie vēl ticībai nepievērstajiem igauņiem. Un viņi bez kavēšanās atnāca ar karaspēku, miermīlīgi izgāja cauri letu zemei un iebruka Sakalā." Jādodomā, ka šai pašā vietā leiši cēlušies pāri, nedaudz vēlāk dodamies sirojumā uz Trikātu, kur sagūstījuši

Tālibaldi un viņa dēlu Varibulu. Tālibaldim gan izdodas izbēgt (XVI, 20). Tē tūlīt rodas jautājums — pa kādu ceļu pēc Daugavas pāriešanas leiši gājuši tālāk. Droši vien pa ceļu, kas tagad ved uz Bebriem, vai arī pa ceļu, kas iet uz Bērzauni, kur ceļā minēts pat tilts. Nerunājot par ziemas laiku, kad Daugavu varēja pāriet pa ledu, dažādos laikos pie Kokneses ir celti plostu vai pontonu tilti. Tāds tika celts 1701. gadā, kad pulkvedis Boze ar savu karaspēku atkāpās uz Kurzemi. Vēlākos laikos — 1935. gadā — pontonu tilts augšpus celtuves tika ierīkots pļaujas svētku laikā, tāpat vācu karaspēkam ienākot 1941. gada vasarā un aizejot 1944. gada rudenī.

Ļaudis atceras vēl vectēvu stāstus, ka senākos laikos ziemas bijušas daudz aukstākas un aizsalusi Daugava izmantota kā labs satiksmes ceļš. Tā noticis arī daudz tālākā pagātnē, kad ziemā pa aizsalušās Daugavas ledu lielas ragavu karavānas devās no Rīgas uz Polocku un atpakaļ.

Atgriežoties pie Krievkalna un tā nosaukuma, jāieskatās vēl tālākā senatnē. Ir saglabājies kāds dokuments no 1277. gada 13. jūlija, kurā Rīgas virsbīskaps Johanness piešķir Kokneses pilsētai zemes platības

siena pļaušanai. Šeit minēti tik daudz interesantu fakti, ka jāsniedz pilnīgs šī dokumenta teksta tulkojums.

“Johanness, Rīgas virsbīskaps, dāvā Kokneses pilsētai privilēģiju. Rīgā, 1277. gada 13. jūlijā.

Tālāk, kas attiecas uz jūsu siena pļaušanu. Tātad no *Helen* kalniņa uz augšu līdz ķestera zemei viss, kas ir ieslēgts starp kalnu un Daugavu, un no Pērses uz leju līdz Zigfrida zemei — tāpat viss, kas atrodas starp kalnu un Daugavu, būs pilsētai siena pļaušanai.

Tāpat viss, kas atrodas starp pilsētas mūri un Johana Tīzenhauzena kunga laukiem, un tālāk — taisni līdz *Helen* un no turienes uz augšu līdz *Helen* ceļam — visa ieleja.

Tāpat no priestera zemes līdz Rutzekina zemei un zeme, kura ietverta starp pieminēto ceļu un Daugavu, tāpat paliek brīva siena pļaušanai.

Tāpat — tas ir no Zigfrida zemes sekot dziļajai gravai un ličloču strautiņam uz leju līdz Pērsei un tāpat pa pašu Pērsi uz leju līdz Rodolfi laukiem, un tālāk tā zeme, kura ir starp Zigfrida laukiem un Rodolfi laukiem līdz pat mūsu (t.i., virsbīskapa) laukiem.

Tāpat no Pērses tilta līdz Atradzes strautiņam pa abām pusēm ceļam — pa kreisi līdz Knipa zemei, pa labi līdz Pērses upei pilsētai siena pļaušanai uz mūžīgiem laikiem būs palikt un paturēt.

Ja kādam tomēr šajās pieminētajās robežās būtu kas personīgi piederošs, tam arī viņa tiesības paliek, protams, arī dārzu vietas no Pērses līdz *Helen*, un māju īpašumi paliek brīvi pārdošanai.”

Dokumentā norādīts, ka pilsoņiem tiek nodota Daugavas mala starp stāvo krastu un pašu upi, skaitot no kalniņa *Helen* pa Daugavu uz augšu līdz ķestera zemei un pa Daugavu uz leju no Pērses ietekas līdz Zigfrida zemei. Daugavas mala no Pērses līdz kalniņam ir jau aizņemta ar pilsoņu “mazajiem dārziņiem”. Tātad kalniņam ir jāatrodas Daugavas krastā kaut kur tagadējā Krievkalna apkārtnē. Otrreiz tas pieminēts, norādot robežu starp pilsētas mūri un Tīzenhauzena laukiem tieši uz šo kalniņu, acīmredzot pāri upītes ielejai, jo pilsētniekiem piekrīt visa ieleja, līdz Helenas ceļam. Šim ceļam jābūt paralēlam Daugavai, jo ir norādīts vēl cits gabals — starp šo ceļu un Daugavu. Tātad tas ir ceļš “uz Aiviekstes grīvu” — kādreizējais Rīgas–Daugavpils lielceļš, kura atliekas iet pāri tagadējai salai. Nav norādīts, kam pieder zemes platība uz austrumiem no Helenas gravas. Pilsoņiem piešķirtais gabals starp ceļu un Daugavu atrodas tālāk un ar gravas gabalu nesaskaras. Varbūt tas piederēja Ruceķīnam?

Lielākas grūtības ir atrast vietu, kur meklēt gabalu starp mācītāja un Ruceķīna zemēm. 1492. gadā mācītāja zeme atradusies netālu no Bērzaunes ceļa. Varbūt tā tur bija arī 200 gadu agrāk? Tad pilsoņiem piešķirtais gabals varētu būt bijis Helenas upītes krasti no tagadējiem Alēniem līdz upītes iznākšanas vietai līdzenumā, kas tiešām derēja tikai siena pļaušanai. Lai nu kā, bet vienīgā vieta, kur meklēt kalniņu, ir Krievkalna veco kapu daļa, kas vēl palikusi virs ūdens un vienmēr ir atgādinājusi zīmīgu pacēlumu. Nav izslēgts, ka šai kalniņā jau 13. gs. atradusies kāda krievu tirgotāju nometne, ja ņem vērā, ka Indriķis krievus Koknesē piemin gan 1208. gadā, gan 1225. gadā pāvesta legāta Modenas Vilhelma apmeklējuma laikā. Gluži nenozīmīga nebūs bijusi

arī labā pietātnes vieta Krievkalna atvarā. Diezgan aizdomīgs ir arī dokumentā minētais Rucekina vārds. Iespējams, ka tas ir bijis krievu izcelsmes. Rīgas parādnieku grāmatā, no kuras saglabājušies ieraksti par 1286.–1352. gadu, ir minēti krievu tirgotāji no Kokneses.

HELENAS UPĪTES GRAVA. KOKU
IZCIRŠANA SAKARĀ AR
SPEKSTACIJAS BŪVI AIZKRAUKLE
UN PAREDZAMO APPLŪDINĀŠANU
1963. GADĀ

1300. gadā ir atzīmēts vaska tirgotājs *Johannes Creys de Kokenbusen*, kas, pēc Caunes domām, būtu jātulko kā “Jānis Krievs no Kokneses”. Turpat vairākkārt minēts kāds Pluceke no Kokneses. Viduslaiku Rīgas kancelejas grāmatās iebraucēji no

Daugavas augšteces tiek saukti par krieviem, kas varēja tādi arī nebūt.

Varētu būt, ka māju vārds Krieviņi (vēl pagājušā gadsimta beigās mājas atradušās tagadējo Veineru vietā) ir saglabājies kā norādījums uz kādreizējo krievu izcelsmes īpašnieku.

Viss apgabals, kas pašreiz aizņem pārplūdušo Helenas upītes gravu un virs ūdens palikušo salu, kādreiz saukts par Elenas zemi — “*die sogenannte Ellensche Lande*”.

Vēl var piezīmēt, ka upīte pamatiežu slīpuma dēļ tecēja gar tagadējās Daugavas attekas ziemeļu malu un tās krasti bija mitri. Vislabākā zeme bija tagadējās salas rietumu galā pretī baznīcai, bet pats austrumu gals un tā daļa, kas tagad zem ūdens, kā mazāk auglīga arī tika nodota Kokneses pilsoņiem. Poļu laikos — 1590. gada un 1599. gada revīzijās uzskaitot pilij piederošos zemes gabalus, — minēts tīrums *Helin* pirmajā un *Helyn* otrajā aktā. Minēta arī pļava *Helyn*. Pašas upītes vārds nekur nav tieši minēts, nosaukts ir tikai kalniņš *Helen*, Helenas ceļš un Helenas zeme. Pēdējais nosaukums būtu jāsaprot tā, ka to no rietumiem un ziemeļiem apņēma Helenas upīte, bet austrumu pusē krasta nogāzes tuvošanās Daugavai un reizē pamatiežu virsmas

pazeminājums izveidoja dabīgu norobežojumu, kurā vēlāk ieplūda ūdens, izveidojot salu.

Diezgan neskaidrs ir gan Helenas kalniņa, gan upītes nosaukums un izruna. 1695. gada kartē upīte ir ierakstīta kā *Elaen*, un šķiet, — ļoti pareizi: Elēna, ar diviem platajiem “e”, tāpat kā vārds “velēna”. Tomēr vārda sākotnējā nozīme paliek nezināma.

Pēc 1582. gada karaļa Stefana privilēģijas katram pilsonim piešķīra pusarklu zemes. Šaurie zemes gabali — “šnores” — Bilstiņu pusē izvietojās perpendikulāri Daugavai, bet Kokneses pusē — paralēli Daugavai. Grūti pateikt, cik liela arkla platība iznāca mūslaiku mēros — hektāros. Sākumā tā bija saimniecība, ko varēja apstrādāt ar vienu zirgu, vienu spīļarklu un vienām ecēšām. Vēlāk to aprēķināja pēc sējuma platības. A. Švābe norāda, ka Valmierā (1587–1621) arklis bijis ap 60 pūrvietām, t.i., ap 24 ha. K. Lēviss attiecībā uz Koknesi vienā arklā rēķina astoņas šnores. Ja Bilstiņos šnores bija vismaz 2 km garas un ap 80 m platas, tad vienā šnorē iznāca 15–18 ha. Tātad vienā arklā būtu ap 120 ha. Liekas gan, ka tik lielas platības pilsētas tuvumā nemaz nebija. R. Cepīte izsakās, ka Vidzemē arklu liela zemnieka saimniecība bija tāda, kurā kļaušu un nodevu vērtība gadā sasniedza 60 dālderu.

E. Dunsdorfs uzskata, ka arklis nebija platības mērs, jo arkla noteikšanā ņēma vērā ne tikai sējumus, bet arī citas pazīmes, kas raksturoja saimnieka maksāšanas spējas. To noteica darbaspēka lielums, lopu daudzums, zemes auglība un citas pazīmes.

Pilsētnieku šnores saglabājās arī vēlāk — zviedru laikos. No 17. gs. otrās puses, kad pēc krievu aiziešanas no Kokneses pilsētnieki arvien dziļāk grima nabadzībā, sākās zemes gabalu pārdošana vai iekļāšana toreiz turīgākajiem: mācītājam Knobloham un baronam Krunšernam. Pēdējais ap 1640. gadu bija dibinājis Kokneses muižu un ar pirkšanu paplašināja savu zemes īpašumu. Rosīgi darbojās arī daži citi — vēlākie zemes īpašnieki — mācītājs Grejs, kas daļu zemes saņēma kā atzinību par cīņu ar ienaidniekiem, Grūthers, Kokneses amtmanis, vēlākais Rīteru muižas īpašnieks, *Rudolphus*, vēlākais Radalkas īpašnieks, u.c.

Šajos pārdošanas līgumos atrodami ne tikai toreizējo Kokneses pilsoņu vārdi, bet arī norādījumi uz pārdodamo zemes gabalu atrašanās vietu. Gan Knoblohu, gan Krūnšernu galvenokārt interesēja zemes gabali Kokneses pusē.

Ļoti bieži ir minēti zemes gabali ar attiecīgām piezīmēm: *jenseits der Elen, an der Elen gelegen, über der Elen in der obersten Reihe, auf der Elen gelegen*. Minēto ir zināmā mērā grūti izprast, jo līdz 1629. gadam poļu pils pārvaldnieku rokās bija gan tīrums *Helin*, gan tāda paša nosaukuma pļava. 1689. gada Kokneses muižas zemes plānā visa platība, ko aptver Daugava un Helenas upīte, līdz pat Pasta muižas robežām ir sadalīta trīs daļās. Vispirms liels gabals starp Daugavu, Helenas upīti un vēlāko veco šoseju paliek Kokneses pils īpašumā, atlikušās trīs ceturtdaļas līdz Pasta muižai saucas Daugavas tīrums (*Duna Tirum*), bet platība vecās šosejas otrā pusē līdz upītei saucas Helenas tīrums (*Ellend Tirum*).

Tātad ļoti iespējams, ka tieši no Krievkalna perpendikulāri upītei un paralēli Daugavai, neskarot pašu Krievkalnu, sākās pilsētnieku zemes. Šķiet, ka daži pilsoņiem piederēja zeme arī aiz Pasta muižas. Elizabete Osendorfa pārdod pusarklu neapstrādātas zemes, t.s. *Bagen*

oder *Ebers land*, kas varbūt varētu būt Beģēnu zeme. 1638. gada arklu revīzijā Beģēni atzīmēti kā *Beigan*, vēlākajās — *Begen*, *Beghan* un *Beijan*.

KRIEVKALNA PAREIZTICĪGO
BAZNĪCAS DRUPAS ĪSI PIRMS
SPĒKSTACIJAS ŪDEŅU
PACELŠANAS

Upītes krastā, tieši pretī baznīcai kādreiz stāvēja Maskavas krogs — uz nogāzes slīpuma celta varena plienakmeņu celtne, rietumu pusē pret baznīcu divstāvu, ziemeļu un austrumu pusē vienkārtīga. 1935. gada 13. oktobrī, rīkojot Koknesē plaujas

svētkus, Maskavas krogu pārvērtā labiekārtotā tūristu mītnē un nosauca par Saulēm. Paši svētki noritēja tieši uz jau minētās Helenas zemes. Laukos, kas ir tagadējā sala, bija saceltas neskaitāmas tirgotāju būdas un kioski, bet pašreiz applūdinātajā daļā — starp Alēnu un Jaunkalnzemnieku mājām — skatītāju sēdvietas. Krasta nogāzē bija skatuves. Starp skatuvēm un skatītājiem tecēja upīte.

Svētkus atklāja Valsts prezidents Alberts Kviesis. Svētku dalībniekus uzrunāja ministru prezidents Kārlis Ulmanis. Bija ieradusies pagastu vecākie un pilsētu galvas. Dalībnieku skaitu vērtēja uz 140 000. Tie bija atbraukuši 27 vilcienos, 1000 zirgu pajūgos, 100 autobusus, 600 smagajās mašīnās, 500 vieglajās automašīnās, ar 2000 velosipēdiem un 100 motocikliem.

Pēc svētkiem tīrumi un plavas gan tika izmantotas, bet šī teritorija skaitījās rezerves kara aerodroms. 1940. gada jūnijā, kad Latvijā lauzās iekšā Sarkanā armija, uz šejieni atlidoja viena Aviācijas pulka eskadriļa. Ienākot otrreiz, krievu karaspēks nojauca daļu ēku aerodroma austrumu daļā, bet tad darbus pameta.

Pēc kara, ņemot vērā diezgan šaurās telpas Krievkalna pamatskolā, dažas jaunākās klases pārcēla uz Saulēm. Šeit bija arī vienīgā kaut cik plašākā telpa, kur varēja notikt kādi sarīkojumi. Ēku vairākkārt

remontēja un telpas pārbūvēja, tā ka, sākoties applūdināšanai, bija jāpamet samērā labi iekārtota ēka.

Protams, reizē bija jānojauc arī virkne citu ēku — gan turpat tuvumā, piemēram, doktorāts un aptieka, gan arī tālāk gar upītes malu.

Kopš 1819. gada tuvākais ārsts bija Stukmaņos — Tērbatas universitātes absolvents Kristofs Vilhelms Hārmanis. Viņš Stukmaņos dzīvoja līdz 1857. gadam un apkalpoja arī Kokneses iedzīvotājus. Koknesē kā pastāvīgs ārsts no 1868. līdz 1886. gadam bija Ernests Šponholcs. No 1891. gada — W. Pahts — Kokneses mācītāja dēls. Pirms Pirmā pasaules kara te kādu laiku strādāja Augusts Pētersons, pēc kara — A. Neimanis.

1952. gada decembrī doktorātā ierīkoja nelielu slimnīcu, kura pastāvēja līdz 1963. gadam.

ĀRSTA UN APTIEKAS ĒKA
NO AUSTRUMIEM

Pirmo aptieku 1882. gadā Koknesē atvēra provizors Kārlis Reimers, pēc citiem avotiem — Teodors Godmanis.

Ir ziņas, ka tūlīt pēc Pirmā pasaules kara aptieka kādu laiku atradusies Stūres lejās — Jostsona mājās. Aptiekārs bijis Hibners.

Ceļa mala no Daugavas līdz Maskavas krogam bija apstādīta ar sudrabvītoliem. Jau 1866. gadā tie minēti kā veci. Tādi tie bija arī tad, kad applūdināja gravu un ceļu.

Lielais lidzenums no Maskavas kroga līdz Pasta muižas robežām — t.s. Helenas zeme — nekad nav ticis apbūvēts. Ēkas ir celtas tikai gar pašas upītes krastiem. Pasta muižas īpašnieks savā laikā apbūvēja Daugavas krastmalu. Augšā, pašā stāvkrasta malā bija Krievkalna ēkas, uz Pasta muižas robežas — Hermansburg — vēlākā proģimnāzija un jaunsaimniecība Rozītes. Pārējās jaunsaimniecības grupējās gar lielceļa malu jau bijušās Pasta muižas robežās. Daugavas stāvkrasta pati augšmala netika apstrādāta un tāpēc bija bagāta ar samērā reti augiem.

KOKNESES PROĢIMNĀZIJAS ĒKA
1912. GADĀ

Vēl pirms applūdināšanas kraujas malā varēja atrast pa Daugavas līlijai, neapstrādātā zālē — augstiņus, drudzenes un bezgales. Kamēr vēl pa Daugavu pludināja plostus, kraujas malā aiz Krievkalna dažu gadu ziemas ceļā saveda baļķus un vēlāk, kad nokritās palu ūdeņi, tos ripināja no stāvuma lejā un Daugavas malā sēja plostos. Parasti gan plostu baļķus veda un krāva Daugavas malā pie celtuves, bet tad bija zināms risks tos zaudēt iespējamu plūdu gadījumā. Gan Maskavas krogā, gan Stūra krogā pēc Pirmā pasaules kara nekāda kroga nebija. Maskavas krogā bija tikai neliels veikaliņš. Maskavas krogā ir dzimis pazīstamais ainavu gleznotājs Jūlijs Feders (1838–1909), kura tēvs šeit bijis krodzinieks. J. Feders mācījās Rīgas Domskolā un Bergmaņa ģimnāzijā, 1856. gadā iestājās Pēterburgas Mākslas akadēmijā. Viņš ir darbojies arī kā mākslas pedagogs. Miris un apglabāts Ņežinā, Krievijā.

Terases mala no Jaunkalnzemniekiem līdz Rijniekiem ir ievēribas cienīga ar vairākām kritnēm. Viena — zīmīgākā — atrodas vecā ceļa malā, kas ved no Ziediņiem uz Daugavas malu, kreisajā pusē, otra tieši pie Rijniekiem, pašreiz pieplūdusi ar ūdeni. Par šī apgabala kritnēm ir rakstījis prof. B. Doss 1898. gadā. Lielāks daudzums kritņu atrodams gar Paugu ceļa malu iepretī Jaunkalniešiem.

Padomju laikā šosejas malā pretī Jaunžagatām ļoti stāvās gravas malas krastos ierīkoja mototrasī — motociklu sacīkstēm, bet kādus gadus vēlāk pašā Daugavas malā starp šo trasī un Rijniekiem — kaut ko līdzīgu arī automašīnām.

Tagadējās salas pašā dienvidaustrumu stūrī ir kādas drupas, tautas atmiņā sauktas par Proģimnāzijas drupām. Tur gadsimta sākumā *can. phil.* A. Bārda atvēra proģimnāziju, kura pastāvēja līdz 1915. gadam, kad pie Daugavas pienāca vācu karaspēks.

Īstenībā skolu atvēra jau 1912. gadā Kriškānos, jo paredzētajā skolas ēkā nebija beidzies remonts. Atjaunotajā ēkā iegāja gadu vēlāk.

Skolēniem bijis jāvalkā formastērps. Pēc ceturtās klases beigšanas zēni vēl gadu mācījušies, bet meitenēm bijis jāpāriet uz Rīgu — parasti uz N. Draudziņas ģimnāziju.

A. Bārdas proģimnāziju apmeklējuši vairāki kādreizējie koknesieši. Atmiņās saglabājušies nedaudzi — Oskars Bergs, vēlākais Rīgas 8. pamatskolas pārzinis no Bebriem, kādreizējais Saeimas deputāts Šlakāns, fotogrāfa Sproģa brālis Kārlis no Pakuļiem, Roberts Hermanis, kurš, pēc tautības vācietis, dzīvoja Bilstiņos pie Pihlava fabrikas, bet vēlāk, pēc kara, atvēra gaļas veikalu pie Kokneses stacijas. Arī vēlākais selekcionārs Arvīds Viksne. Tad vēl liels skaits meiteņu — vēlāk skolotāja Marta Vītola, Stūres kroga Magoņa meita, vēlāk Miķelsone, Olga Šteina, vēlāk mākslinieka Lakšes sieva, u.c. Ēku savā laikā licis celt kāds zinātnieks, kas no Pasta muižas īpašnieka barona Brimmera bija nopircis dažus hektārus lielu zemes gabalu uz Pasta muižas un Kokneses muižas robežas. Tautā šo ēku toreiz sauca par Viļķina māju. Liekas, šis īpašnieks bijis Tērbatas universitātes profesors botāniķis M. Vilkomis (1821–1895). Starp citu, 1872. gadā viņš izdeva ceļojuma piezīmes pa Baltijas provincēm: Vidzemi un Kurzemi, kurās piemin arī Koknesi — Daugavas malu, Rīteru gravu, pilsdrupas un parku. Ēkas celšanā piedalījies jau minētā koknesieša Galviņa tēvs. Ēka bija celta no sarkaniem ķieģeļiem uz pašas krasta kraujas tā, ka gar krastu tai garām paiet nemaz nevarēja. Toreiz to sauca par Hermansburgu, Ap ēku arī vēl vēlākos gados auga daži šeit neparasti augi un krūmi. Diemžēl, tikko ēka bija pabeigta, īpašnieks nomira. Ēka neapdzīvota nostāvēja daudzus gadus, līdz to ieguva A. Bārda. Pa šo laiku tā bija stipri cietusi, un bija vajadzīgs krietns remonts, līdz to varēja pārvērst par skolu. Pēc Pirmā pasaules kara ēka vēl stāvēja, kaut arī sapostīta un neapdzīvota. To galīgi nojauca, kad krievi paplašināja aerodromu, kopā ar vēl citām mājām — Brensona, Ribaka u.c. A. Bārda pēc Pirmā pasaules kara kādu laiku līdz pat savai nāvei 1929. gada 18. novembrī bija Cēsaines vidusskolas direktors. Viņš nomira valsts svētku svinīgā akta laikā. Viņa meita vācu laikā slēpa pie sevis pastnieka Skujas dēlu leģionāru un vēl kādu žīdu. Tos abus tomēr atrada, bet gan Skuja, gan Bārdas meita kara laiku pārdzīvoja.

Aiz skolas drupām sākās kādreizējo Kokneses un Pasta muižu robeža. No Daugavas malas tā gāja uz Helenas upītes iznākšanas vietu no terases krasta, tad uz Bērzaunes ceļu un tālāk gar to. No skolas drupām uz dienvidaustrumiem, tagad zem ūdens, atradās jaunsaimniecība Rozītes, vēl tālāk pati Pasta muiža un daudzās ēkas ap to.

Pasta muižai ir gara vēsture. Visvecākais dokuments, kur minēts tās nosaukums *Clouensteen* (vēlāk *Clauenstein*), ir 1451. gada pārdošanas līgums, kurā Hanss Tēdvins (*Toedwin*) pārdod Bartoldam Valmesam muižu ar astoņām mājām un diviem arkliem zemes, kas atrodas pie Kokneses pilsētas. Šis muižas tālākais nosaukums acīmredzot ņemts no liela akmens vecā lielceļa malā starp Rijniekiem un Senčiem. Teika stāsta, ka akmeni reiz nesis velns, lai aizsprostotu Daugavu, bet, iedziedoties gailim, bijis spiests to nomest tagadējā vietā. No kritiena akmens ieplīsis, un starp abām daļām palikusī sprauga. Jāpiezīmē, ka kolhozu laika sākumā kāds varonīgs traktorists mazāko akmens daļu aizvilka uz akmeņu kaudzēm, bet kolhoza priekšnieks attapies lika

SKATS UZ PASTA MUIŽU
(DZELZSLEJĀM) 1958. GADĀ

aizvilkt to atpakaļ. Tāpēc arī abas daļas, kas kādreiz atradās diezgan cieši kopā, tagad ir tālu viena no otras.

Akmenī vēl varot saskatīt velna ķetnu nagu zīmes. Tātad vai nu apkārtnē ir bijušas kādas mājas ar līdzīgu nosaukumu, kuru muižas īpašnieks tulkojis vācu valodā, vai arī vārdu devis pats, vadoties pēc zīmīgā akmens un vietējās teikas. Pēdējais muižas īpašnieks barons Brimmers, kurš pēc agrārreformas saņēma Kalnakrogu un apmēram 50 ha zemes, savu jaunsaimniecību nosauca par Ķetnakmeņiem, no senākā vācu nosaukuma pāriedams uz tulkojumu latviešu valodā. Starp citu, Brimmers pats ar sievu — Lēvenšterna meitu — tur saimniekoja līdz pat repatriācijai. 1940. gadā viņš strādāja arī Rīgā — bija Apgabaltiesas loceklis. Laika gaitā muižai īpašnieki ir mainījušies.

B. Valmess 1513. gadā īpašumu pārdeva Heinriham Štāpelam. Savukārt no viņa mantiniekiem 1663. gadā to nopirka pastmeistars Jākobs Bekers, no kura arī cēlies muižas vēlākais nosaukums — *Postmeisterhof*. 1750. gadā muižu ieguva Veselings, kura vārdā, pēc mācītāja Līniga ziņām, muiža kādu laiku saukta — *Wesselhof*. Viņa mantinieki muižu pārdeva 1766. gadā. 1780. gadā īpašnieks bija kapteinis Pēters fon Rāss. Sekoja ieķīlāšanas, līdz 1814. gadā muižu ieguva Georgs Ferd. Levecovs. 1830. gadā par īpašnieku kļuva Karls fon Brimmers.

Ir saglabājies kāds muižas plāns no 1688. gada, kad muiža ir Bekeru rokās. Muižas robežas sākas no Daugavas un iet uz Helenas upītes iznākšanas vietu no pakalniem, tad gar Žagatām uz Paugu ceļu un tālāk pa to līdz Paugu mežsargam. No turienes taisni uz Daugavu starp Bļodiņiem un Beģēniem.

Pavisam muižai bijuši septiņi saimnieki. Muižas apstrādājamā zeme bija apmēram trīs saimniecību platībā. Saimniecību robežas gāja perpendikulāri Daugavai līdz Paugu ceļam. Strēmeļu platums bija ap 400 m, citam vairāk, citam mazāk. Sākot no dienvidaustrumiem, pirmo

sloksni un otro kopīgi apstrādāja Bļodiņš Mārtiņš un Bļodiņš Jānis. Nākamo apsaimniekoja Bļodiņš Toms. Pasta kroga zeme līdz Paugu ceļam nemaz nesniedzās. Tai blakus bija trīskārša platuma pašas muižas zeme, kas aizņēma arī visu līdzenuma daļu no tagadējās salas, sākot no Kokneses muižas robežām. Divas saimniecības vadīja Žagats Miks — Helenas upītes kreisā krasta tagadējo Ziemeļu un Jaunžagatu robežās — un Žagats Mārtiņš — apmēram tagadējo Žagatu māju robežās upītes labajā krastā. Vēl bija viens saimnieks — Misāns Sīmanis, kam mājas bija pašā Daugavas malā pie Pasta kroga, kas, jādoma, ir vēlākais Kalna krogs. Zemes gabaliņi viņam bija nelieli — Daugavas apakšējās virspalu terasēs. Netālu atradās arī dolomīta lauztuves.

HOHEIMA FIRMS PIRMĀ
PASAULES KARA

Pēc agrārreformas Pasta muižas centrs tika piešķirts pulkvežiem brāļiem Fogelmaņiem, kuri muižas ēku gribēja nojaukt un materiālus pārdot. Īpašumu nopirka Eizentāls, kurš dzīvojamo ēku atjaunoja un nosauca par Dzelzslejām. Viņš tur izveidoja plašu dārzniecību, ierīkoja kokaudzētavu, audzēja augļus un ogas un darināja vīnu. Dedzināja arī kaļķus.

Ap muižu Daugavas krasti nebija stāvi, bet izveidojušies vairākās plašās terasēs. Tur bija augļu dārzs un parks. Pār ceļu, kas nāca no Daugavas malas uz lielceļu, veda mūrēts lokveida tiltiņš. Krastā iztecēja spēcīgi avoti, uz kuriem savā laikā bija pat nelielas dzirnavas.

Acīmredzot uz šo avotu bāzes 1924. gadā Latvijas Zvejnieku centrālbiedrība ar valsts pabalstu Pasta muižā ierīkoja mākslīgu lašu perinātavu, kurā no ikriem izaudzēja līdz 20 cm garus lašu mazuļus. Šis uzņēmums pastāvēja apmēram līdz 1930. gadam.

Arheologiem ir pazīstams Pasta muižas kapulauks — Daugavas pirmā virspalu terasē. Jau 1894. gadā, ierīkojot augļu dārzu, atraka divus kapus, vēlāk vēl astoņus. 1964. gadā pārbaudes izrakumos atrada

vēl tikai vienu kapu. Iespējams, ka pārējā daļa bija noskalota. Kapi pieder vidējam dzelzs laikmetam.

17. gs. šeit kādu laiku bija mācītājmuiža, jo istā mācītājmuiža bija galīgi nopostīta. Te savu Kokneses mācītāja mūžu nodzīvoja mācītājs Knoblohs, līdz viņu 1656. gadā nogalināja krievu karavīri. Uz Koknesi viņš bija atnācis 1636. gadā.

Pretējā Daugavas krastā atsedzās baltie devona Amata svītas smilšakmeņi, kas šeit pacēlās vairāk nekā 10 m virs upes līmeņa. Turpat krasta augšmalā stāvēja Altenes pilsdrupas, kuras vēlāk tika nojauktas un applūdinātas. Pasta muižas īpašniekam pirms Pirmā pasaules kara piederēja arī vēlākie Senči, kas toreiz saucās *Hohheim*. Ap gadsimtu miju šī ēka tika lietota vasarnieku izmitināšanai. Šeit bija arī saimniece (ap 1900. gadu — Adolfa kundze), kura gatavoja vasarniekiem ēdienu. Toreiz lejā, pašā Daugavas malā uz Kokneses pusi, šaurā joslā starp upi un stāvkrastu bija vēl četras ēkas — starp tām arī Lejas krogs — kas bija izbūvētas tieši izīrēšanai vasarā. Arī no šīm ēkām ļaudis parasti nāca pusdienās uz Hohheimu. Kad Brimmera dēls apprecējās ar Lēvenšteina meitu, tad vecie baroni no Pasta muižas pārnāca uz Hohheimu. Pēc agrārreformas ēku ieguva kāds Lauksaimniecības ministrijas darbinieks Bušs, kurš to pārdeva vēlākajam LU profesoram H. Albātam, kas īpašumu nosauca par Senčiem. 1941. gadā Albātu ģimeni izsūtīja. Viens dēls aizgāja bojā sadursmē ar atejošo krievu karaspēku. Citi emigrēja. Profesors aizgāja bojā Krievijā, kundze atgriezās un nomira Koknesē. Viens mazdēls atgriezās Senčos. Pēc Pirmā pasaules kara daudz kas aizgāja bojā. Dzelzslējās ierīkoja zirgu iznomāšanas staciju, kur par priekšnieku toreiz bija Baltābols — iebraucējs latvietis no Krievijas. Kopā ar viņu ieradās arī brāļi Vilsoni ar ģimenēm. Vēlākos gados, pēc kolhozu nodibināšanas, tur bija MTS, un beidzot ēkā iekārtojās meliorācijas iestāde. Visbeidzot visu noslīcināja spēkstacijas ūdeņi.

Daugavas mala, jau no Krievkalna sākot, bija bagāta ar dažādiem samērā retiemi augiem. Vēl ap 1970. gadu pie Senčiem varēja atrast esparseti un tālāk pie Kalnavotiem — Daugavas lilijas. Sevišķa augu bagātība pirms applūdināšanas bija starp Beģēniem un Kārķiem, turklāt Daugavas terasē zem Beģēniem bija vienīgā vieta Latvijā, kur auga pušķainā jāņegļīte.

Vecā lielceļa kreisajā pusē aiz Senčiem, nedaudz uz Pļaviņu pusi, vēl tagad stāv vecais Kalna krogs. Pēc agrārreformas tas piekrita Brimmeram, bet pēc viņa repatriēšanās valdība lielo ēku piešķīra daudz bērnu ģimenei — Buceniekiem. Padomju laikā sakarā ar dzīvokļu trūkumu tur izvietoja iedzīvotājus.

Bez Kalna kroga muižai agrāk piederēja vēl otrs krogs pašā Daugavas malā vienā rindā ar jau pieminētajām vasarnieku īres mājām, tūlīt pie muižas. To sauca par Lejas krogu. Pirms Pirmā pasaules kara krodzinieks tur bija Ciemgals. Krogs neuzmanības dēļ nodega padomju laikā. Literatūrā šim krogam ir arī otrs nosaukums — Kanclerkrogs. Šī ir 20. gs. 30. gados pazīstamo Aleksandra un Paula Dages tēva Jura Dages dzimšanas vieta. Viņš dzimis 1835. gada 4. oktobrī. Viņa tēvs šeit bija krodzinieks, kurš, būdams kaut cik turīgs, pūlējās izglītēt savus dēlus. Arī Juris Dauge, vēlāk kļuvis par skolotāju, sava mūža lielāko daļu nodzīvoja Saukā, kur piedzima abi dēli.

Juris Dauge ir mācījies Cimzes seminārā. Viņš bija skolotājs, ērģelnieks un rakstnieks. Viņa stāsti pa daļai ir lokalizējumi, pazīstamākais no tiem — “Turaidas jumprava”. Ir arī zinātniska satura darbi — “Zvaigžņu jeb debess mācība” (1865) un “Stāsti par ticības izveidošanos” (1866). J. Dauge miris 1910. gada 17. (4.) oktobrī, apglabāts Saukas Smiltaines kapos, kur atdusas arī citi viņa dzimtas locekļi.

Dēls Aleksandrs (1868–1937) — pedagogs un rakstnieks — Tērbatā studēja vēsturi, sadarbojās ar Ed. Veidenbaumu un pievērsās marksismam, ko vēlāk gan atmata. Nodevās pedagoģiskam darbam Tērbatā, Varšavā un Maskavā. No 1920. gada viņš Rīgā darbojās Izglītības ministrijā un Latvijas Universitātē, bija izglītības ministrs. A. Dauge ir rakstījis par audzināšanas jautājumiem, bet savas dzīves agrīnāko posmu aprakstījis grāmatā “Manā jaunības zemē” (1928).

Dēls Pauls (1869–1946) pabeidza Irlavas skolotāju semināru un vairākus gadus nostrādāja par palīgskolotāju pie tēva Saukā. Vēlāk studēja zobārstniecību. 1917. gadā viņš pieslējās boļševikiem un palika Krievijā.

(Par Daugēm skat. I. Kiršentāles apcerējumu grāmatā “J. Dauge. Turaidas jumprava.” Rīga, 1987.)

Jādomā, kādreizējais krodzinieks būs cēlies no Bormaņu (Balbieru) apkārtnes, kur vēl pavisam nesenā pagātnē dzīvoja ļaudis ar tādu uzvārdu un vēl tagad ir arī tādi māju vārdi.

Tieši zem Kalna kroga bija ļoti vecas dolomīta laužu un kaļķu ceplis. Savā laikā komponists Martinovskis izteica domu, ka radzes Kokneses pils būvei vestas no šejienes. Tā tas varētu būt, jo šeit sakarā ar lielo kroku pamatiežos dolomīta slāņi ir pavisam tuvu zemes virspusei, tātad pēc izlaušanas tās nebija jāved augšup stāvā kalnā, kā būtu jādara, vedot radzes no Daugavas malas pie Kokneses pils. Ceļš gan bija garāks, toties vieglāks. Tomēr paliek neskaidrs, kāpēc radzes nelauza tuvāk, kaut vai tagadējā salā, kur dolomīta slāņi tāpat ir tuvu zemes virspusei. Kaļķu dedzināšana te notikusi jau kopš seniem laikiem. Cepļi šeit bijuši vienkārši, paredzēti vienai reidzei, tikai 19. gs. beigās šeit ierīkots moderns ceplis, kas strādājis nepārtraukti. To cēlis jau minētā Galviņa tēvs, iepriekš apbraukājis cepļus dažādās Latvijas malās. Vispiemērotāko viņš noskatījies Cēsīs un pēc tāda parauga cēlis arī Koknesē. Plašajās laužtuvēs, kas puslokā bija pavērstas pret dienvidiem, saulainā laikā bijis ļoti silts, arī pavasaris tur iestājies agrāk, tā ka Senču iedzīvotāji šo vietu saukuši par Itāliju. Nedaudz tālāk Pļaviņu virzienā kreisajā pusē ir Ķetnakmeņi, bet labajā pusē — Kalnavoti. 1900. gadā izdotajā Lēvisa Kokneses aprakstā Kalnavoti tiek saukti par Jaun–Pastes muižu jeb *Löwenrube*. 1887. gadā Ilsters atzīmē, ka tā pieder dziedātājai V. Brümmer–Radeke.

Gadsimteņu mijā tur saimniekoja Lašs, iespējams, cēlies no latviešiem, bet uzskatīja sevi par vācieti. Pēc Pirmā pasaules kara ēkas bija nopostītas, un Lašs muižiņu pārdeva advokātam Kalniņam, kas savu īpašumu nosauca par Kalnavotiem. Pēc 1934. gada apvērsuma Ulmaņa valdība neļāva sociāldemokrātam Kalniņam dzīvot un darboties Rīgā, un viņš pārcēlās uz Koknesi. 1941. gada jūnijā viņu ar ģimeni izsūtīja. Pats viņš gāja bojā, bet ģimene atgriezās. Vācu laikā tur

bija Ostlandes aizmugures pavēlnieka ģenerāļa Brēmera štāba palīgsaimniecība. Atgriežoties komunistiem, tur sākumā bija dzīvokļi, vēlāk apkārtnē meliorācijas uzņēmums ierīkoja kokzāģētavu, galdnieku darbnīcu, betona ražotni u.c. Privatizācijas laikā to visu likvidēja un īpašumu atkal atguva Kalniņi. Muižas laikos vēlākajiem Kalniņiem piederēja arī Podupi un vēl divas mājas Sīmaņi, kas jau Laša laikā tika likvidētas. Vecas mājas ir arī Bļodiņi, minētas 1638. gada arklu revīzijā (*Bluodingen*). Tai laikā tās kopā ar citām mājām bija nodotas mācītāja pārvaldīšanā. Mācītājs tolaik dzīvoja Pasta muižā.

1638. gadā bez diviem arkliem pastorāta zemes mācītājam bija padoti vēl astoņi zemnieki: *Jane Pluppingen*, *Jahne Rambdan*, *Assmus*, *Gussing*, *Bluodingen*, visi no Pasta muižas apkārtnes. Tad vēl — *Neuwe besetzte: Griska, Missbrun, Backback*, jādodomā, no Bilstiņu “šnorēm”. Bez tam — *Wüstelande* — *Pidagblandt 1 hak*.

Par mācītāju G. Knoblohu stāsta P. Bērents, pieminot tiesas procesu starp Ķieģeļu muižas īpašnieku F. V. Patkulu (pazīstamā J. Reinholda Patkula tēvu) un Rubenes mācītāju Georgu Knoblohu, kuram Patkuls nodarījis dažādas pārestības, gan fiziskas, gan materiālas. Šai tiesas procesā spilgti atklājās tālaika nabadzība un dzīves grūtības: gaužām bēdīgās dzīvojamās telpas, ikdienišķās rūpes blakus mācītāja amatam — siena pļaušana un līduma līšana, kā arī pilnīgā atkarība no muižas īpašnieka, kurš pat atļāvēs pārmācīt mācītāju ar pātagu.

Jāpiezīmē gan arī superintendanta Samsona atsauksme: Knoblohs studenta gados dzīvojis viņa namā, bet esot uzvedies tā, ka bijis jāizraida.

1636. gadā Knoblohs aizgāja uz Koknesi. 1656. gada 13. augustā, krieviem iebrūkot Koknesē, visi pili sabēgušie iedzīvotāji tika nogalināti, arī Knoblohs.

Pie viena interesanti piezīmēt, ka 1675. gadā minētais F. V. Patkuls krita poļu gūstā, tiem ieņemot Valmieru. Lai netiktu vests uz Poliju, viņš atzina poļu ķēniņu par savu valdnieku, bet pēc poļu padzišanas tika zviedru sagūstīts un Stokholmā turēts cietumā. Pēc kādiem gadiem viņš tika atbrīvots. Viņa sieva labprātīgi devusies vīram līdzī un cietumā dzemdējusi dēlu — pazīstamo Johanu Reinholdu. Šai dāmai vēlāk pēc atgriešanās atkal bijusi sadursme ar citu Rubenes mācītāju, kuram viņa uzbrukusi ar jājamo pātagu.

Bērents uzskata, ka abi mācītāji bijuši apzinīgi garīdznieki, kas nepadevušies muižnieku patvarībām.

Aiz Bļodiņiem, tālāk uz Pļaviņu pusi atrodas lielās dolomīta lauztuves pašā šosejas malā, kuras ierīkoja krietni pēc Otrā pasaules kara. Tagad tās ir izmantotas un pamestas. Uz ziemeļiem aiz tām ir māju grupa, no kurām biežāk pieminētas ir Urgas un Bebriņi. Abas ir vecas mājas, minētas zviedru laiku arklu revīzijās kā *Urgb*, *Urge* un *Bebber*. Ceļš, kas pašreiz ved uz šīm mājām, iet gar lauztuvju rietumu malu, pagriežas uz austrumiem un tad šķērso īpatnēju strautu, kura gultnē ir vairākas kritnes. Pavasaros, kad ūdens ir vairāk, tas tek kā parasti, bet vasarā pazūd minētajos dobumos. Aiz strauta ceļš iet uz Urgām, bet aiz tām — uz Bebriņiem, kas atrodas varenas kritnes malā. Pēc aculiecinieku stāstiem — esot brīži, kad lielā bedre esot pilna ar ūdeni, tad atkal brīži, kad tā esot sausa. Tika stāstīts, ka Avotu

dzirnavām, kas atradās Daugavas krastā un izmantoja avotu ūdeni, malšanas iespējas bijušas stipri atkarīgas no šīs kritnes ūdens krājumiem.

Šīm dzirnavām, kas kādreiz sauktas par Aizelkšņu dzirnavām, bija savs trosu ceļš pāri Daugavai. Pa to transportēja labības maisus no Kurzemes puses, bet atpakaļ — miltu maisus, tā ievērojami saīsinot garo apkārtceļu un sarežģīto transportu pa ūdeni.

Daugavas malā ir Kārķļu mājas. Ir ziņas, ka Kokneses saimnieks Kārkla Jānis 1797. gadā ierosinājis grāmatizdevējam Stefenhāgenam izdot Baltijas vācu gleznotāja J. H. Baumaņa "Bēru valodu" (apbedīšanas runu tekstus, ko varēja izmantot mirušo izvadītāji zemnieki), pats uzņemdamies izdevuma finansēšanu. "Bēru valoda" drīz arī iznāca. Laikam taču ar šo pašu personu saistās 1823. gada J. H. Baumaņa "Pēterburgas mālderakadēmijas biedra un citreizējā virspriekšrunātāja pie ģēģeru biedrības Rīgā" sarakstītā luga "Pēdēja sarunāšanās ar Kārkla Jāņa pašā miršanas stundā starp radiem un draugiem", kas pēc kritikas atzinuma gan ir vairāk papildinājums sprediķu grāmatai nekā dzejas darbs.

No Mazkārķļiem cēlies Pēteris Saldavs, vēlākais Pēterburgas Kalnu institūta profesors (1879–1962).

Atgriežoties atkal atpakaļ tuvāk Koknesei, jāpiemin senā Bērzaunes ceļa tuvumā aiz Grāvišiem esošās vecās mājas Žagatas (1638. gadā un vēlāk — *Sagattan* un *Saghatte*), celtas Helenas upītes krastā. No 1868. līdz 1880. gadam šeit, Žagatās, Pasta muižas pagastam bija sava skola. Skolotājs bija Mārtiņš Žagata. Liekas, ka viņa dēls pēc Pirmā pasaules kara bijis Kokneses dzelzceļa stacijas priekšnieka palīgs. Viņa māte bija cēlusies no Daugēm. Pie Žagatām upīte kādreiz bijusi aizsprostota — ir saglabājies uzbērums. Vai te bijušas dzirnavas, diķis vai varbūt tilta vieta, nav izdevies noskaidrot.

Arķļu revīzijās ir minēti arī Jaunzemi, domājams, mežsarga mājas.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is arranged in several paragraphs and is too light to transcribe accurately.

KOKNESES
STACIJA UN
PAGASTA VECAIS
CENTRS

KOKNEES
STACILIA UN
PAGASTA VECALIS
CENTRS

1861.

gada 12. augustā atklāja Rīgas — Daugavpils dzelzceļu, līdz ar to radās arī Kokneses stacija un ap to izveidojās zināms centrs. Būvdarbi, protams, sākās jau krietni agrāk un ienesa lielas pārmaiņas apkārtnē, galvenokārt ekonomiskā ziņā, bet mainīja arī vietējo ceļu tīklu un apkārtējo īpašumu stāvokli. Pirms dzelzceļa ierīkošanas pa Daugavu garām Koknesei gada laikā pagāja ap divi tūkstoši strūgu, bet pēc 1886. gada vairs tikai trīspadsmit. Ap dzelzceļa

KOKNESES DZELZCEĻA
STACIJA PIRMS OTRĀ
PASAULES KARA

staciju radās neliels centrs, arī dzelzceļa darbinieku ēka, kura atradās pie pārbrauktuves paša dzelzceļa malā pretī tagadējai balto ķieģeļu dzelzceļnieku ēkai. Tur kopš 1869. gada sava tēva dzelzceļa meistara Mihelsoņa ģimenē dzīvoja vēlākā aktrise Berta Rūmniece, dzimusi 1865. gada 9. oktobrī. No 1872. gada viņa mācījās Kokneses Elizabetes skolā pie skolotāja M. Dambja, tad pārgāja uz Rīgu un no 1884. gada darbojās Rīgas Latviešu teātrī, bet no 1919. gada — Nacionālajā teātrī. B. Rūmniece mirusi 1953. gada 8. martā. Koknesē dzimis arī viņas brālis Aleksandrs Mihelsons (1875.16.III–1917.20.III). No 1885. gada viņš mācījās Rīgā, Ģertrūdes baznīcas skolā, no 1894. gada darbojās kā aktieris Rīgas Latviešu teātrī, bija Latviešu strēlnieku pulka mūziķis. A. Mihelsons apglabāts Rīgas Meža kapos.

Kokneses dzelzceļa stacija aizgāja bojā Otrā pasaules kara laikā kopā ar Kokneses biedrības ēku. Biedrības ēku, vēlāko kultūras namu, kapitāli atjaunoja ap 1960. gadu, dzelzceļa staciju uzcēla no jauna.

Stacijas laukumā šķērsām iepretim stacijai atrodas t.s. Baltā māja. 1849. gadā te bija muižas iesalnīca, kurā barons Lēvenšterns ierīkoja muižas skolu. Drīz to pārcēla uz citu vietu pie luterāņu baznīcas, bet skolas ēkā ierīkoja “brenkūzi” — degvīna dedzinātavu. Vēlāk, ap 1900. gadu, šai vietā atradās pasts, acīmredzot no jauna uzceltā ēkā. Pēc

Pirmā pasaules kara to ieguva Dēbels kā atbrīvošanas cīņu dalībnieks, kura tēvs tur atvēra veikalu un viesnīcu. Veikalniekam bija trīs dēli un trīs meitas. Pats viņš, kā atceras vecie ļaudis, Koknesē sācis strādāt Ziediņa bodē. Savukārt viņa tēvs rentējis Reiņu pusei.

Dēbels it kā esot cēlies no vāciešiem, bet ne no Iršu kolonistiem. Tā kā otrā pusē Daugavai — Secē un Sērenē — ir sastopami uzvārdi ar iespējamu francisku izcelsmi — Pantaloni, Dešas, Brenardi, Renardi, Orleani, Madebūri u.c. —, tad varētu pieņemt, ka arī Dēbela (*de bel*) dzimtas vārda izcelsme meklējama Napoleona Krievijas karagājiena laikā.

Pēc Otrā pasaules kara šai ēkā ierīkojās Kokneses ciema izpildkomiteja. Gandrīz piecdesmit gadu ilgajā pastāvēšanas laikā tā ir pieredzējusi dažādus notikumus un dažādus priekšniekus.

Blakusesošā, no radzēm celtā ēka, kas 1900. gadā atzīmēta kā *Schweizerhof* un zirgu pasta stacija, pēc Pirmā pasaules kara kļuva par Kokneses patērētāju biedrības īpašumu. Tē bija veikals, t.s. kooperatīvs un maiznīca. Ēkā bija arī krājaizdevu sabiedrība, ugunsapdrošināšanas biedrība un vairākas citas iestādes. Patērētāju biedrībai piederēja dzirnavas, linu apstrādes fabrika un divi linu pieņemšanas punkti.

Arī pēc Otrā pasaules kara šai ēkā bija t.s. patērētāju biedrības veikals. Tirdzniecībā šī biedrība kļuva par monopolu, kas pilnīgi diktēja cenas, noteica sev milzīgus peļņas procentus, izdomāja visādus paņēmienus, kā mānīt cilvēkus, pārdodot dažādas preces tikai pret nodotiem dzelzs lūžņiem, olām vai ko citu, kas nu kuro reizi tai bija izdevīgi.

Tāda pati no radzēm celta ēka turpat blakus ir tagadējais kultūras nams. Stāsta, ka visas šīs radžu ēkas esot cēlis būvuzņēmējs Purgailis pagājušā gadsimta pēdējos gados.

1921. gadā šo ēku, kas pirms tam bijusi krogs, ieguva Kokneses Kultūras biedrība, kuras nams pie vecās pagasta mājas bija aizgājis bojā, un pārbūvēja to savām vajadzībām.

Kultūras biedrības ēkas galā bija arī pāris veikalu — Hermana gaļas veikals un Lubānieša audumu veikals. Biedrības namā bija Bremzes restorāns. Pirmās Republikas laikā šeit norisinājās visa Kokneses kultūras dzīve — te bija bibliotēka (1937. gadā — 1200 sējumu), notika teātra izrādes un dažādi sarīkojumi. Šajos gados biedrības priekšnieks bija K. Sproģis no Pakuļiem, dažus gadus arī K. Lakše. Rosīgi darbojās kori. Dziesmu svētki Koknesē notika 1929. gadā, 1931.–1934. gadā un arī turpmākajos gados. 1940. gadā Kokneses Kultūras biedrību likvidēja. 1989. gadā no 18. līdz 27. maijam Koknesē notika Kokneses Kultūras biedrības (faktiski arī Kokneses Dziedāšanas biedrības) 120 gadu atceres sarīkojumi. Pie ēkas sienas atklāja piemiņas plāksni.

Otrā pasaules kara beigās biedrības ēku sagrāva krievu lidmašīnas, un to atjaunoja tikai pēc daudziem gadiem. Tād gan ēku krietni paplašināja un kapitāli pārbūvēja. Ārpusē pie ieejas uzstādīja piemiņas akmeni Koknesē Vecbirzniekos dzimušajam pirmajam Padomju Latvijas valdības priekšsēdētājam Pēterim Stučkam (1865–1932). Pēc otrās Republikas nodibināšanas akmeni noņēma un apmēram tai vietā uzstādīja piemiņas zīmi 1941. un 1945. gadā uz Sibīriju izsūtītajiem. Pieminekļa aizmugurē, kur tagad ir malkas kaudzes, pirms kara bija

stacijas priekšnieka Daktera iekopts dārzs. Toreiz stacijas priekšnieks dzīvoja stacijas ēkas otrajā stāvā. Viņš bija arī Aerokluba pārstāvis un 1939. gada vasarā sarīkoja Koknesē aviācijas svētkus. Viņa laikā 1935. gada oktobrī Koknesē notika pļaujas svētki. Vilcienu kustība toreiz Koknesē bija vissarežģītākā visā dzelzceļa pastāvēšanas laikā.

KOKNESĒS KULTŪRAS
BIEDRĪBAS NAMS AP
1938. GADU

Līdz ar dzelzceļa ierīkošanu 1861. gadā izmainījās vietējo ceļu tīkls. Ceļu, kas nāca no Reiņu tilta uz Baznīcas krogu, dzelzceļš šķērsoja tagadējās krautuves rajonā, tāpēc ceļš tika novirzīts gar dzelzceļu uz vēlāko pastu uz Veineriem. Tāpat dzelzceļš pārtrauca ceļu, kas veda no Mežmuižas uz Veineriem, novirzot to gar dzelzceļa stīgu uz centra pārbrauktuvi. Tagad šis ceļš ir galīgi pamests un nelietojams.

Pēc Otrā pasaules kara tika apbūvētas Vērenes ielas malas. Sākumā celtniecība noritēja aiz pasta līdz Pērsei, tad tika apbūvēta upes mala no Reiņiem uz Pērses dzirnavu pusi un beidzot stūris ap bijušo Vistu kroga pārbrauktuvi.

Jāatzīmē, ka netālajos Kalna Asmos 1895. gadā dzimis pirmās Latvijas neatkarības rotas kapteinis, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris Arvīds Ivansons. Pēc kara viņš saņēma zemi no Atradzes muižas. A. Ivansons miris Rīgā 1939. gadā, apglabāts Brāļu kapos.

Dzelzceļa malā pretī stacijai pēc kara ievērojami paplašināja kokmateriālu krautuvi. Vērenes ielas pusē uzcēla vairākas daudzdzīvokļu mājas. Aiz pasta paralēli Pērsei nosprauda Kosmosa ielu. Kādreiz starp to un Bebru šoseju bija tirgus laukums. Tirgošanās te notika trešdienās un sākās agri — vasarās pirms pieciem — un ap pulksten septiņiem jau beidzās.

Tāpat tika apbūvēta 1905. gada iela līdz pat Klušu tiltam. Tagadējā pasta ēka ir celta pagājušā gadsimta beigās. 1900. gadā K. Lēviss atzīmē, ka tā ir muižas īpašnieka dzīvesvieta, bet par jauno pili raksta, ka tur

KOKNESES MUIŽAS ĪPAŠNIEKA
DZĪVOJAMĀ ĒKA AP 1900. GADU.
VĒLĀK PASTA ĒKA

noritot plaši pārbūves darbi. Liekas, it kā visas šīs plienakmens ēkas — kooperatīvs, Kultūras biedrības ēka, pasts, tāpat arī lielās noliktavas 1905. gada ielas malā, — būtu celtas pēc kāda vienota plāna.

Pretim pastam Vērenes ielas pretējā pusē — Puķu druvās — kādreiz bija Laubes viesnīca, pēc pēdējā kara — krogs. Vēlāk ēku nodeva skolai — skolotāju dzīvokļiem.

Meža iela, kas maldīgi izskatās kā Vērenes ielas turpinājums, savos pirmsākumos saucās Spīķeru līnija, kas tālu iestiepās mežos paralēli dzelzceļam un savā laikā nebija braucama daudzo slīkšņu dēļ, līdz ap 1960. gadu mežniecība to sakārtoja, visā tās garumā noberot to ar krietnu smilšu kārtu.

Tagadējie Veineri vēl ap 1900. gadu saukušies Veckrieviņi, 1630. gadā tie atzīmēti kā *Liming*, *Lenning* oder *Krewing*. Jādomā, ka apkārtējās ēkas un varbūt arī Kokneses stacija ir celtas uz Veckrieviņu zemes. Pirmās Republikas laikā apkārtējās ēkās bija ierīkojušies vairāki žīdu tirgotāji — Veineros bija veikals pašam īpašniekam Veineram, blakus Riņķa mājā tirgojās Vulfsons, pretim Veineram bija veikals Kaunatam, turpat blakus Evjanam, bet pie pārbrauktuves Rudevica mājā tirgojās Šifs. Viņi labi runāja latviski. Viņus visus iznīcināja 1941. gadā ceļa malā pie Paugām.

Ir pamats spriedumam, ka ceļš no Baznīcas kroga uz Bebriem gājis gar bijušo Krieviņu māju austrumu pusi un tikai vēlāk izveidots ceļš no muižas centra taisni, neskarot Baznīcas krogu. Tāpēc jāsecina, ka ēkas gar ceļa malām celtas pēc 1860. gada.

Pēc agrārreformas zemi ap staciju sadalīja sīkās vienībās — apbūves gabalos, tad arī vēlāk, 1905. gada iela tika vairāk apbūvēta. Senatnē šo ceļu sauca vienkārši — Apses, jo tas bija apstādīts ar milzu apsēm. Ap 1900. gadu tās bija jau lielas un apdraudēja braucējus. Veci ļaudis

atcerējās, ka reiz negaisa laikā, lūstot kādam apses zaram, nosists kāds Seces saimnieks. Ap 1908. gadu starp apsēm jau bija iestādīti rokas resnuma ozoliņi. Dažas apses vēl ir saglabājušās starp saimniecības preču veikalu un gaļas veikalu Tulpēs.

Ar šādām apsēm bijušas apstādītas arī Viskāļu ceļa malas no krustojuma līdz mežniecībai (muižkungu mājai), bet pēc kāda laika arī līdz Vistu krogam. Apses pie Mācītājmuižas varbūt stādītas vienā laikā ar pārējām, bet pēc mācītāja ierosmes. Ozoli Viskāļu ceļa malā stādīti reizē ar ozoliem 1905. gada ielas malās.

Pēc B. Liepiņa ziņām, apses stādītas 1862. gada pavasarī, gaidot Koknesē Krievijas ķeizaru Aleksandru I. Tādā gadījumā pats ceļš ir ierīkots tikai kādus gadus agrāk, reizē ar dzelzceļu, lielā mērā izjaucot iepriekšējo ceļu tīklu, kas bija veidojies, kad par centru tika uzskatīta vecā pils un Baznīcas krogs.

1905. gada ielas malas tika apbūvētas pēc agrārreformas. No tā laika var atzīmēt ēku, kas atradās pie pašas pārbrauktuves un piederēja Rudēvicam, kādreizējam muižas kalpam, kuram pēc agrārreformas piešķīra saimniecību Viskāļu ceļa malā. Pretī pāri jaunajam ceļam, kas no stacijas veda uz Bērzaunes ceļu, bija Dreimaņa celtās Tulpes, kur viņš atvēra gaļas veikalu. Jaunsaimniecība viņam bija Dambīšos pie Atradzes. Gaļas veikals turpat Tulpēs ir pastāvējis jau gandrīz septiņdesmit gadu. Mājas otrā galā tagad ir grāmatnīca. Netālu, Austrumu ielas stūrī ir mācītāja Karpa māja — Vizbulīši. 1905. gada un Dzeņu ielas stūrī ir grāmatu tirgotāja un fotogrāfa Sproģa celtā māja Stari. Šeit no 1930. līdz 1933. gadam tika izdots žurnāls "Latvijas Dārzkopis", Pēc Otrā pasaules kara šajā ēkā tika ierādīts dzīvoklis vietējam milicijas darbiniekam, bijušajam strēlniekam J. Pudriķim, kurš pirms kara bija pazīstams kā labs mūrnieks. 1941. gadā viņš aizgāja krieviem līdzī uz Krieviju. Viņa vecākais dēls bija iesaukts Latvijas leģionā un vēlāk nokļuva Amerikā, bet atpakaļ, protams, nebrauca. Tālāk — Spodrājos Berķim bija maiznīca, bet ielas likumā, kur ceļš iet pāri 1701. gadā celtajai skanstij, bija Volbedahta veikals. Vēlāk tur ilgus gadus darbojās dzelzceļnieku veikals, kas sākumā bija domāts galvenokārt dzelzceļnieku apgādei, bet vēlāk tajā varēja iepirkties visi, tikai dzelzceļniekiem bija zināmas priekšrocības. Ap 1992. gadu veikalu pārcēla uz dzelzceļa stacijas telpām.

Tālāk no ceļa atrodas katoļu baznīca, kuru uzcēla 1938. gadā. Turpat tuvumā vēlāk tika ierādīta vieta individuālo garāžu celtniecībai. Pēc kara tika apbūvēta iela gar baznīcu, kā arī kādreizējā Mērnieka iela, nosaukta kādreizējā 1940./41. gada vietējā komsorga vārdā, kura vecāki dzīvoja Mežmuižā. Viņš gāja bojā, ienākot vāciešiem. Arī Mērnieku otrs dēls krietni vēlāk traģiski gāja bojā Lobes ezerā medību laikā. Tagad iela ir pārdēvēta par Paugu ielu.

Ciemats auga arī uz rietumu pusi līdztekus jaunajai šosejai, kuru izbūvēja ap 1964. gadu. Starp šoseju un bijušo muižu tika saceltas daudzdzīvokļu mājas, centrā arī kurtuve un ūdenstornis. Starp šoseju un dzelzceļu turpinājās individuālā celtniecība, kas aizsniegusi jau Zemeņu ielu.

Atgriežoties pie dzelzceļa un pa 1905. gada ielu ejot uz Bebru pusi, ceļa malā pa labi aiz Riņķa mājas — Sprīdišiem — ir 1905. gadā

KOKNESES PATERĒTĀJU
 BIEDRĪBAS PĒRSĒS ŪDENS
 DZIRNAVAS AP 1930. GADU

nogalināto cīnītāju piemineklis, uzcelts jau pirmās Republikas laikā. Te apglabāti nošautie 9 revolucionāri.

Vietā, kur ceļš nogriežas uz Pērses dzirnavām, atrodas 50. gados celtā maizes ceptuve. Dzirnavas nestrādā jau kopš daudziem gadu desmitiem, aizsprosts ir sabrucis un uzstādījums noplacis. Tālāk šoseja iet pāri Stirnupītei — tagad tikai grūti pamanāmam grāvim. Kreisajā pusē, pašā upes malā paliek tālbraucēja kapteiņa Mangaļu jūrskolas absolventa Brenčsona māja Akācijas, bet pretējā pusē tālāk no ceļa — Stirnupes. Pēdējos gadu desmitos abas ceļmalas līdz pat Klušu tiltam ir apbūvētas.

Ceļa kreisajā pusē redzams vecais pagasta nams — smaga laukakmeņu celtne, līdzīga kādreizējai pareizticīgo baznīcai un Krievkalna skolai. Pie pagasta nama savu ēku reiz uzcēla Kokneses Dziedāšanas biedrība. Biedrības dibinātāji 1868. gadā bija Jānis Stučka, skolotājs Mārtiņš Dambis, Mārtiņš Žagats un Valdemārs Krenbergs ar mācītāja G. Pahta atbalstu. Pirmo kori vadīja Elizabetes skolas skolotājs Mārtiņš Dambis, kurš skolā darbojās no 1862. līdz 1889. gadam. Kori piedalījās arī Pirmajos vispārējos latviešu dziesmu svētkos 1873. gada 26.–29. jūnijā Rīgā. Kori nodibinājās arī Bilstiņos un Viskāļos. Kokneses Dziedāšanas biedrības priekšnieks divdesmit trīs gadus līdz pat savai nāvei bija Jānis Stučka, vienlaikus arī pagasta vecākais un draudzes konventa loceklis.

1901.–1902. gadā Kārļa Grobiņa vadībā blakus pagasta namam tika uzcelta divstāvu koka biedrības ēka ar plašu skatuvi. Ierīkoja arī dārzu. Šeit, dārzā, 1914. gada 13. jūnijā notika pirmie Kokneses novada dziesmu svētki.

Liels notikums bija 1904. gada 10. jūnijā (27. jūnijā) biedrības telpās sarīkotā pirmā mākslas izstāde, ko organizēja paši jaunie mākslinieki ar biedrības priekšnieka K. Grobiņa palīdzību.

Gleznotājs Kr. Ceplītis sarīkojumam bija dabūjis pat Vidzemes gubernatora atļauju, jo šim pasākumam bija arī daudz nelabvēļu. Daži no toreizējiem māksliniekiem atturējās piedalīties izstādē, jo neuzskatīja jaunos māksliniekus par sev līdzvērtīgiem. Izstādē piedalījās V. Purvītis, J. Valters, J. Zēgners, K. Ceplītis, J. Jaunsudrabiņš, P. Kalve, A. Štrāls un A. Tīgins. No vietējiem vāciešiem piedalījās Borherts, Švenfurta, Klēvers, Helmane, Morics un Rozens. Uz izstādes plakātiem bija Kokneses pilsdrupu zīmējums. Atklāšanas dienā bija daudz pārstāvju no dažādām latviešu biedrībām. Līdz 22. augustam izstādi apmeklēja ap 2500 skatītāju.

1910. gadā Kokneses Dziedāšanas biedrība apvienojās ar Latviešu kultūras veicināšanas biedrību.

Pirmais pasaules karš biedrības darbu pārtrauca, tas atsākās tikai pēc kara. Biedrības namu kara laikā nopostīja krievu karaspēks. 1989. gadā no 18. līdz 27. maijam Koknesē atzīmēja biedrības pastāvēšanas 120. gadadienu.

Atgriežoties pie pagasta nama, jāpiemin kādreizējais rakstvedis Jānis Kroders. Viņš dzimis 1860. gada 26. jūnijā Viesienas Leišos, beidzis Bērzaunes draudzes skolu un izturējis eksterna pārbaudījumus Valkā, Tērauda seminārā. No 1880. gada J. Kroders strādāja par skolotāju un rakstvedi Grostonā, Viesienā, Vecķeipenē, Āderkašos, Taurupē, Plāterē un Meņģelē. Viņš turpināja izglītoties pašmācības ceļā, piedalījās sabiedriskajā dzīvē un sekmīgi vadīja vairākas prāvas pret muižniekiem.

1905. gadā J. Kroders, strādādams par pagasta rakstvedi Koknesē, piedalījās revolucionārajā kustībā. Vidzemes zemnieki ievēlēja Kroderu par savu pārstāvi pagasta darbinieku kongresā, kas notika 1905. gada 9. oktobrī Rīgā. Iestājoties reakcijai, Kroderam piesprieda nāvessodu, aizstājot to ar mūža katorgu, ko viņš izcieta Smoļenskā, pavadot tur vienpadsmit gadus līdz 1917. gada revolūcijai. Pagaidu valdības laikā Kroderu iecēla par Rīgas apriņķa komisāru. Kā zemnieku pārstāvis viņš piedalījās Vidzemes zemes padomē. Krievu armijai atkāpjoties, Kroders aizgāja tai līdzī uz Krieviju un strādāja Novgorodas apgabālā izglītības darbā. 1938. gadā, jau 78 gadu vecumā, viņu nogalināja komunisti.

Vēl var piezīmēt, ka abi J. Krodera dēli ieguva izglītību, piedalījās Pirmajā pasaules karā un vēlāk darbojās Latvijas valsts veidošanā kā žurnālisti, publicisti un rakstnieki.

No kādreizējiem pagasta darbiniekiem jāpiemin rakstvedis Jānis Preiss, dzimis 1893. gadā Vecbebru muižā. Viņš bija pirmās Latvijas neatkarības rotas virsleitnants, Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris. Miris 1922. gadā.

Pirmās Republikas pēdējos gados pagasta vecākais bija Pēteris Ūsiņš no Vidusūsiņiem, bet sekretārs — Juris Brakšķis.

No tālaika dzīves interesanti atcerēties pagasta ziņu dienestu, kad visas pagasta saimniecības bija sadalītas grupās pa desmit un katru nedēļu vienu māju pārstāvis saņēma lapu ar pagasta valdes rīkojumiem un paziņojumiem. Ar šo lapu bija jāizstaigā sava desmita mājas, jādod ziņas izlasīt un jāliek par to parakstīties attiecīgā sarakstā. Nākamais desmita saimnieks šo lapu nākamajā nedēļā aiznesa atpakaļ uz pagasta namu un saņēma jaunu.

Toreiz Latvija bija iedalīta 19 apriņķos, kuri savukārt bija iedalīti pagastos. Kokneses pagasts piederēja Rīgas apriņķim, un pagastā bija ap

trim tūkstošiem iedzīvotāju. Ļaudis dzīvoja galvenokārt laukos, gadu desmitiem un ilgāk vienā vietā, bija cits citam labi pazīstami un zināmi. Sekojošos piecdesmit gados pēc pēdējā kara Kokneses iedzīvotāji bija ienācēji no dažādām vietām, vairums jau bez saknēm savā dzimtajā zemē un vēl bez saknēm jaunajā, ar pilsētniekiem piemītošām iedabām, kad cits citu nepazīst.

13. gs. Latvija bija iedalīta pilstiesās. Tāds iedalījums saglabājās arī vēlāk, jo vietējo valdnieku piļu vietā apmēram turpat savas pils cēla iebrucēji. Kad Livonija padevās Polijai, tad pēc 1561. gada Vidzemē jeb t.s. Pārdaugavas hercogistē bija trīs vaivadijas: Cēsu, Tērbatas un Pērnavas. Cēsu vaivadijā ietilpa arī Latgale. Vaivadijas savukārt sadalījās stārstijās.

Poļu laikos Kokneses pils zemju pārvaldīšanā 1590. gadā bija septiņi pagasti ar pieciem stārstiem.

Vidzemi un Igauniju zviedri 1637. gadā iedalīja trīs lēņos, pēc tam četros apriņķos: Rīgas, Kokneses, Pērnavas un Tērbatas. Apriņķi iedalījās pilstiesās. 1688. gadā pilstiesu vietā nāca cits administratīvais iedalījums — draudzes. Tās tika apvienotas Rīgas, Cēsu, Pērnavas un Tērbatas apriņķos. Kokneses draudze ietilpa Cēsu apriņķī. Draudzes iedalīja muižu iecirkņos, bet lielākās muižas iedalīja vakās jeb pagastos.

Pēdējos gadu desmitos ceļa malas ap veco pagasta māju līdz Klušu tiltam ir apbūvētas ar jaunām dzīvojamām mājām. Tikai pašā upes līkumā ir saglabājusies kādreizējā mežsarga māja, kur ilgu laiku dzīvoja mežsargs Saulītis.

Pie Pērses tilta upes labajā krastā ir Kluši (1638. gada arklu revīzijā — *Guomisstan oder Cluss*), bet kreisajā — Jaunkrieviņi, acīmredzot kādreiz atdalīti no Veckrieviņiem. Tilts te droši vien ir bijis jau kopš ļoti seniem laikiem, jo upe nekur praktiski nav pārbraucama. Šis ceļš, saukts arī pa Dausēnu ceļu (*Dowsesschen wech*, arī *Dowsynschen wech*), ir ticis lietots jau sirmā senatnē — 13. gs., lietuviešu sirotājiem ejot uz Vidzemes iekšieni un tālāk uz Igauniju. 1690. gada arklu revīzijā tiek minēts Dausēnu pagasts (*Dowzen oder Absanpagast unter Kokenbusen*).

Iespējams, ka Dausēnu vārdam ir kāds sakars ar māju vārdiem Daudziešāni, Dauģi un Dauges.

Plašais apgabals abās pusēs Pērsei, kura te ir parasta ličupe ne visai augstos krastos, aptuveni iedalās vairākos daudz maz nošķirtos apdzīvotos masīvos starp mežiem un purviem.

Sākot no kādreizējās draudzes skolas Upes Slaviešos, kur ir robeža starp Koknesi un Mācītājmuižu, tālāk pa Pērsi uz augšu līdz Klušiem abi upes krasti ir bijuši apdzīvoti kopš seniem laikiem. Upes kreisajā krastā Apsēnu pagastam piederēja samērā šaura strēmele, kas robežojās ar Kokneses pils zemēm, toties labajā krastā platības aizsniedzās līdz Bebru muižas īpašumiem. Plašs lauksaimnieciski izmantojams apgabals bija izveidojies ap Sausnorām un tālāk uz Ūsiņiem un Stukēniem. Atsevišķi, ar mežiem norobežots, atradās Birznieku masīvs.

Jāsaka gan, ka, spriežot pēc pieejamām kartēm, pagastu robežas dažādos laikos iznāk dažādas. Toties māju vārdi ir saglabājušies, tikai to ir nedaudz, jo saimniecību zemes platības savā laikā bija ļoti lielas. Piemēram, 1691. gadā no Mācītājmuižas robežām līdz Sausnorām

Тадад атпакал
ес на ку
аткал савд
сеvземе

bijušas tikai astoņas saimniecības — trīs Sausnorās, pārējās Skudrās, Klušos, Krieviņos, Reiņos un Slaviešos.

Interesantus faktus par zemnieku dzīvi, klausām un nodevām sniedz 1638. gada arklu revīzijas dokumenti. Revīzijā, kas notika Kokneses muižā 1638. gada 20. septembrī, konstatēts, ka Hendriham Strūbergam jaunākos laikos no Zviedrijas karaļa dāvināts viss Apsāna pagasts, kā arī daļa no Balta (Baltavas) pagasta. Stārasts Jākobs Apsāns zem zvēresta sniedzis ziņas par zemniekiem. Tie piederēja pie Kokneses baznīcas un deva mācītājam pienākošos. Piemēram:

“Martens Vēbers, kurzemnieks, desmit gadus dzīvojis uz pusarkla zemes, veic darbus un dod nodevas kā citi pusarklinieki Kokneses novadā, tātad: 2 pūrus rudzu, 2 pūrus miežu, 3 pūrus auzu, puspoda linu, puspoda apiņu, puspoda kaņepāju, 1 vezumu siena, pusi aitas, zināmu daudzumu tauku un sviesta, 1 kapaunu, 1 asi malkas. Tika izsējis: 3 pūrus rudzu, 3 pūrus miežu, 2 un puspūra auzu. Viņam ir pusgadu vecs dēls Jākobs, 1 zirgs un 2 govis.

Stārasts Jākobs Apsāns, kam ir 1 arklis zemes, nekādos darbos neiet un nodevas nedod, tam ir 1 dēls — Andrejs — gadu vecs. Viņam ir 3 zirgi un 4 govis.”

No uzskaitītiem zemniekiem ne visi spēja norēķināties par savu platību, parasti tie nodeva mazāk gan darbaspēka trūkuma dēļ, gan liesās zemes dēļ vai vēl kādu citu iemeslu dēļ. Labāks stāvoklis bija saimniecībās, kurās jau bija pieauguši dēli vai pat dēli ar ģimenēm.

Pēc revīzijā uzskaitītajām mājām var spriest, ka toreiz pie Absanu pagasta pieskaitītas arī mājas uz Ūsiņu pusi un māju grupa aiz Pasta muižas, kas 1691. gadā figurē kā Austpagasts, vēlāk Augstpagasts. Par nosaukuma izcelšanos nav īstas skaidrības.

Austpagasta zeme sākās varbūt pat no Daugavas, bet noteikti vismaz no lielceļa starp Gudraveciem un Mežārlupiem un tālāk aptvēra Drapānus un Poriešus un gar Stakiem un Jaunzemiem nonāca pie Rīterupes krustojuma ar lielceļu, atstājot austrumu pusē Rīteru muižas (*Gryter Hoff*) platības ar Bārdaiņiem, Depšām, Skudrām un Beģēniem.

1691. gadā pie Austpagasta piederēja šādas mājas: *Absan Poris* (Porieši), *Drappan oder Leyes Poris*, *Aring Wege Semmneck*, *Guderwitz* un *Grothan*, dažās mājās bija vairāki saimnieki.

1875. gadā Rīteri, Lapinska muiža, Liepiņmuiža (*Lepingshof*) un Stukmaņi tika apvienoti Mēdemu īpašumā.

Balbieru miestīņš, kurš novietojies asa Pērses likuma malā un kuram tuvu garām iet ceļš uz Bebriem, pēc ne visai pārlicinošiem nostāstiem, savā sākumā veidojies kā koku pludinātāju apmetne. Jāatzīmē, ka vēl pirmās Republikas laikā Pērse skaitījās pludināma upe ar attiecīgiem noteikumiem un tiesībām. Tātad jādomā, ka kokmateriāli, kas kādreiz senatnē Rīgā pienāca no Bebru muižas, līdz Daugavai būs ceļojuši pa Pērsi.

Vēlāk barons Lēvenšterns, kas neesot devis zemi ēku celšanai stacijas tuvumā, to ierādījis trīs kilometrus tālāk — Balbieros.

Saimniecību zemes šeit ir nelielas un ēkas samērā tuvu cita citai. 30. gados šeit bija pienotava un pieci veikali, pēc Otrā pasaules kara — vairs tikai viens tālāk ceļu krustojumā Bormaņos, kur ir arī pasta nodaļa. Šeit, netālu no krustojuma, ir arī kādreizējā Kokneses pagasta skola.

Laika gaitā Balbieru vārds ir izzudis un abas apdzīvotās vietas saplūdušas kopā.

Pagasta skolu uzcēla 1869. gadā uz Siliņu māju zemes gabala, ko muižas īpašnieks dāvināja pagastam. Turpat iekārtoja pagasta valdi un pagasta tiesu. Pirmais skolotājs bija Gustavs Vitenbergs (1869–1879). Pēc tam no muižas Elizabetes skolas pārnāca M. Dambis (1879–1887) un tad J. Ozols (1887–1889). Pēc tam skolā sāka strādāt P. Malta, vēlāk pazīstams revolucionārs. Soda ekspedīcija meklēja skolotāju un neatrada viņu mājās, tāpēc skolu nodedzināja. Ir zināms, ka Pagaidu kara tiesa 1907. gada septembrī P. Maltu notiesāja, piespriežot mūža katorgu.

Skolas darbu 1906. gadā turpināja pagasta namā un Kokneses Dziedāšanas biedrības namā. Skolotājs tai laikā bija P. Āriņš. 1908. gadā viņš pārgāja uz Bilstiņu skolu, un viņa vietā nāca K. Gailītis. 1912. gadā pagasts uzsāka jaunas skolas būvi, bet, sākoties Pirmajam pasaules karam, darbi apstājās. 1917. gadā krievu karaspēks atkāpdamies skolu pa daļai nodedzināja. 1919. gadā pagaidu skolu atvēra Ratnīcēnos (K. Čulkstēns un V. Vintere) un 1920. gadā Kalniešos (P. Āriņš un Upīte). 1922. gadā atjaunoja tagadējo mūra ēku kā sešklasīgo pamatskolu. Pārzinis bija K. Cīrulis, pēc viņa B. Liepiņš. Skolotājas 1937. gadā bija E. Riņķe, M. Ūsiņa, L. Staune. Tai laikā skolu apmeklēja 130 bērni.

Tūlīt aiz skolas bija vietējā kolhoza mehāniskās darbnīcas, pa daļai ierīkotas uz Krūmiņu Biķernieka zemes. Savā laikā Biķernieks bija veiksmīgs saimnieks, viņam vienīgajam apkārtnē bija traktors un vieglā automašīna, ar kuru veda piena kannas uz staciju.

Upes pretējā krastā ir Ruduši. No Rudušiem cēlies mūziķis Jēkabs Kārkliņš (1867–1960). No 1882. līdz 1897. gadam viņš mācījās Kokneses pareizticīgo draudzes skolā, tad Baltijas skolotāju seminārā. No 1886. līdz 1892. gadam J. Kārkliņš bija skolotājs Ilūkstē, līdz 1897. gadam Pēterburgas konservatorijā mācījās dziedāšanu un kompozīciju. Sekoja darbs operā, mūzikas skolās. No 1920. gada J. Kārkliņš bija Latvijas Konservatorijas profesors.

Tālāk upes labajā krastā atrodas vecas mājas: Kaziņi, Klaucāni, Ņevieši. No 1638. gada arklu revīzijas ir saglabājies ieraksts par Klaucānu saimnieku: *Herman Klautssan*, dzimtcilvēks, tam pieder viens arklis zemes, pilda darbus un pienākumus kā pilns kājnieks. Tika izsējis 5 pūrus rudzu, 4 pūrus miežu un 4 pūrus auzu. Viņam ir trīs dēli, vecākais, Vilhelms, jau ir atbrīvots, otrs, Pēteris, — 20 gadu vecs, trešais, Ansis, — 12 gadu vecs. Viņam ir trīs zirgi un trīs govīs.

No Ņeviešiem ir cēlušies divi agronomi. Pēteris Ņevietis, dzimis 1893. gadā, bija Saeimas loceklis, kopš 1927. gada strādāja Finanšu ministrijas lina monopolā, bet no 1932. gada darbojās cukurrūpniecībā. Mūža nogali viņš pavadīja savās mājās.

Kā pēdējie jāpiemin Ūsiņi, to ir vairākas mājas. Paejot garām Tilta Ūsiņiem, ceļa labajā pusē ir Ūsiņu kapi. Tie izmantoti jau pirms kapsētas oficiālās iesvētīšanas 1802. gadā, jo aizliegums apglabāt mirušos baznīcās tika izdots 1773. gadā. Kapi tika ierīkoti uz Sviļu māju zemes. Kokneses centrā luterāņu kapu nebija — Krievkalna kapi piederēja pareizticīgajiem, tāpēc koknesieši piederīgos glabāja Kaplavā,

Ūsiņos vai Rīteros. Ūsiņu kapos guļ dārzkopis Peņģerots, kapteinis Zemītis, 18 gadu vecais Latvijas atbrīvošanas cīņās kritušais Kārlis Ūsiņš, selekcionārs Arvīds Viksne un citi.

Nedaudz tālāk, kādu gabalu no lielceļa, ir Kalnieši, kādreizējā Sofijas pusmuiža. 1920. gados te kādu laiku mitinājusies Kokneses pagasta skola.

Beidzot labajā pusē ir Sviļi, arī vairākas mājas, bet kreisajā pusē — vairāku māju grupa — Rasas. Lejas Rasās ir sena upurēšanas vieta — Dievu kalniņš un Krauguļkalnā — seni kapi. Vēl tālāk, aiz Stukēniem pēc pāris kilometriem kā neliela sala starp mežiem un purviem ir izveidojusies neliela māju grupa — Aizpurves. Pie Sviļiem un Stukēniem gar Pērsi stiepjas pavasaros pārplūstošas pļavas ar veciem ozoliem.

Birznieku masīvs atrodas Bebru ceļa rietumu pusē, pie pašām Bebru pagasta robežām, kur saskaras ar seno Zutēnu pagastu (*Suttman-Pagaste*), kas vēlāk iekļāvās Piņķu muižā (*Pinckenboff*), pirms kļuva par Vecbebru muižu, sadalot Piņķu muižu diviem mantiniekiem. Birznieki atzīmēti 1638. gada arklu revīzijā kā *Bierssnieck*.

Plašāku ievēribu pelnījis Birznieku māju īpašnieks, arī koku tirgotājs Jānis Stučka (1838–1891), kas kopā ar dažiem skolotājiem 1868. gadā nodibināja Kokneses Dziedāšanas biedrību un kļuva par tās priekšnieku. Tai laikā viņš bija arī pagasta vecākais un draudzes konventa loceklis. Bijis ļoti sabiedriska cilvēks, un viņa mājās apgrozījušies daudzi tālaika gaišākie ļaudis. Savā laikā Stučka bijis skolotājs un tā pazinis Kronvaldu, Pilsātnieku, Ausekli, tāpat arī Valdemāru, Grosvaldu un Dīriķi. Ļoti tuvs viņam bijis Vietalvas draudzes skolas skolotājs Kalniņš. Stučku pazinis arī Saukas skolotājs Dauge.

Ir atmiņu pieraksts, ka 1873. gada 30. septembrī Koknesē uz koncertu baznīcā ieradies dzejnieks Auseklis un pēc tā kopā ar dziedātājiem ieradies pie Stučkas.

Pagastā Stučka bija ļoti populārs. Tas bija cilvēks ar plašu sabiedrisko vērienu. Jaunībā bijis plostnieks, vēlāk apprecējis Birznieku māju mantinieci Ievu Ligeri. Ar koku tirdzniecību ticis pie lielākas turības un reizē pie lielākas neatkarības no muižnieku varas. Viņš materiāli atbalstīja vietējās skolas, progresīvos laikrakstus un studentus. Par saviem līdzekļiem viņš izdevis Cimzes "Dziesmu rotu".

Stučka bijis jautras dabas, mīlējis dziesmas un mūziku. Spēlējis arī klavieres un svētdienās pēc vecām tradīcijām noturējis saimei "pātarus ar dziedāšanu un klavieru spēlēšanu". Viņa ģimenes traģēdija bija mazās meitiņas nāve deviņu gadu vecumā no difterijas.

Viņa laikā pagasts uzcēla jaunu pagasta namu. 1888. gadā viņš cīnījās, lai Koknesē par mācītāju ieceltu latvieti Jāni Steiku. Pēdējos gados viņam vairs lāgā neveicās ar koku tirdzniecību.

J. Stučka mira jauns ar plaušu karsoni pēc saslimšanas Jāņos, laivas braucienā pa Daugavu. Bēres bija neredzēti plašas — ar apkārtējo iedzīvotāju un daudzu dažādu biedrību pārstāvju piedalīšanos. Viņa dēls Pēteris vēlāk bija spiests Birzniekus pārdot. Birzniekos savos skolas un studiju gados ne reizi vien ir ciemojies arī Rainis, kam Pēteris Stučka bija klasesbiedrs. Starp citu, 1883. gada pavasarī Rīgas pilsētas ģimnāzijas trīs audzēkņi — J. Pliekšāns (Rainis), P. Stučka un

M. Celmiņš — nolēma kājām apceļot dzimteni. Viņi savā klasē bija vienīgie latvieši, tāpēc turējās kopā. No Rīgas viņi sasniedza Koknesi, kādu laiku pavadīja Birzniekos, apskatīja Koknesi, tāpat arī Staburagu un Stukmaņus. Tālāk caur Vietalvu viņi sasniedza Lubānu, kur Celmiņam bija vecāku mājas — Nagliņi. Tur Aiviekstes krastos viņi pavadīja ilgāku laiku, līdz beidzot devās uz Jasmuižu, šoreiz ar pajūgu. Vēlāk Rainim ar P. Stučku nodibinājās arī radniecīgas attiecības, jo P. Stučka apprecēja Raiņa māsu Doru.

SI

BILSTIŃI

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

B I E S T I N I

Šī platība ziemeļos un ziemeļrietumos ir norobežota ar slapjiem mežiem un plašo Viskāļu purvu. Austrumos to noslēdz Pērse, bet dienvidos — Daugava. Lauksaimnieciski izmantojamās zemes līdz Aizkraukles pagasta robežām izvietojušās nokalnēs starp Daugavu un dzelzceļu un ziemeļu virzienā gar Pērsi. Te tad arī savā laikā bija nodibinājušās Atradzes, Bilstiņu un Veidu muižas.

Jau diezgan tālā senatnē Pērses labais krasts bija saistīts ar pretī esošo Kokneses pili un pilsētu. Vecākais dokuments, kas piemin šo pusi, ir Rīgas virsbīskapa Johanna 1277. gadā izdotā privilēģija Kokneses pilsētai, kurā Kokneses pilsoņiem ganībām un siena pļaušanai tiek ierādīta Daugavas mala starp upi un klinšaino stāvkrastu no Pērses līdz Zigfrīda zemei — plaša paliene, kuru pirms applūdināšanas sauca par Elksni. Zigfrīda zemes robežas varētu būt sākušās pie Ziles kalna un gājušas ziemeļrietumu virzienā gar Vaidelotēm līdz tagadējai Rīgas–Daugavpils šosejai, vietai, kur pirms šosejas būves bija dziļa grava ar strautiņu, kas atbilda dokumentā aprakstītajam. Tālāk robeža gāja pa strautiņu līdz Pērsei, gar to līdz Rotolfa laukiem un tad uz dienvidaustrumiem līdz virsbīskapa laukiem, kas acīmredzot aizņēma saulaino un auglīgo terasi starp Daugavu un piekalni pie tagadējām Kalnsētām, kur kolhozu laikos bija iemērīti kolhoza vadošo darbinieku zemes pushektāri. Pieminētajiem Rotolfa laukiem varētu būt kāds sakars ar Jērihovas Rūdolfu, kam ap 1210. gadu bija izlēnota virsbīskapam piederošā Kokneses pils daļa, bet tas ir tikai minējums. Tiek piešķirta zeme arī abās pusēs ceļam, no (Stapānu) tilta līdz Atradzes strautam, kā arī zemes gabali Kokneses pusē.

Ir kāds cits dokuments no 1350. gada, ar kuru Rīgas virsbīskaps Fromholds nodod Kokneses pilsoņiem lietošanā zemes platību, t.s. Zukenberga zemi, kas atrodas “virs Pērses ūdeņiem”. Liekas, tas noticis sakarā ar īgauņu lielo sacelšanos 1345. gadā un nemitīgajiem lietuviešu uzbrukumiem, kad mestrs uzlicis nodokļus arī virsbīskapijai, un virsbīskapa devība kalpojusi tam, lai Kokneses pilsoņi spētu samaksāt nodokļus. Robežu nospraušanā kā pieturas punkts ir norādīta aka un robeža starp Zukes un Zives zemēm. Dokumentā teikts: “No Daugavas augšup līdz akai, pēc tam iet augšup kalnā un sekot robežām, kādas tās ir starp Zives un Zukes zemēm, līdz Rodemana zemei...” Kur varētu atrasties aka, kurai jābūt augšā, krasta malā, un no kuras varētu iet vēl augstāk kalnā? Daugavas krasts no Pērses uz Rīgas pusi ir klinšains stāvkrasts, segts ar diezgan plānu augsnes kārtu. Aka, kas te varētu atrasties, būtu jāiekaļ klintī, kā to kādreiz neveiksmīgi mēģināja darīt mākslinieks K. Ubāns vai arī dzelzceļnieks Voļskis, kurš iekalās gandrīz līdz Daugavas līmenim. Tālāk uz Rīgas pusi ūdens ieguvei varēja izmantot avotus, kas iztecēja Daugavas augšējās terases malā no Salaspils svītas slāņiem. Tādi avoti bija pie Gaitiņiem, Svampēnos un Lojānos. Var teikt, ka vismaz līdz Ziles kalnam gar kraujas malu nevienas akas nebija, vienīgi aka tieši pretī pilsdrupām pie vecā brūža drupām. Varētu uzskatīt, ka tā atrodas Pērses krastā, bet tikpat labi to var aizsniegt arī no Daugavas. Tā ka pastāv liela varbūtība, ka tieši šī ir dokumentā minētā aka. Tā savā laikā bija ūdens devēja visām tām mājām, kas atradās tieši gar Daugavu virs krasta kraujas, — Heltēm, Ubāniem, Ūpjiem un citām augstāk krastā, kurām sausā laikā pašu akās

ūdens bieži vien pietrūka. Pat Bilstiņu muižas varenajā akā reizēm bija maz ūdens. Tā acīmredzot bija izrakta uz īstās āderes. Pēc Daugavas ielejas applūdināšanas akas virspuse atradās vairs tikai ap 3 m virs ūdens līmeņa, un laikam tāpēc arī izmainījās pazemes ūdens režīms. Kad tika nojauktas saimniecības, vairs nebija neviena, kas aku uzturētu kārtībā. Beidzot dažādi "tūristi" aku piesvieda ar atkritumiem.

Kādā 1510. gada 2. septembra dokumentā minēta Zukes kalna puse (*Suckschen berges helven*) virs Pērses.

Interesanti, ka gandrīz vēl pēc divsimt gadiem Bilstiņu kalns joprojām ir sadalīts divās daļās, kā bijis pirms 1350. gada. Toreiz vienu pusi atdeva Kokneses pilsoņiem, bet otra puse palika agrākā īpašnieka rokās.

Ir pamats domāt, ka minētās zemes atradušās lielajā Pērses likumā pirms ietekas Daugavā, kur vēlāk atradās Bilstiņu muiža, bet pēc agrārreformas — Latvijas Universitātes mācībspēku vasarnīcas. Zemes gabalus toreiz iedalīja nelielus, bet diezgan lielā skaitā. Ēkas uzcēla tikai profesors Endzelīns, profesors Blese, docente Ābele ar brāli un docents E. Dišlers. Blese un Ābele mira emigrācijā. Jāatzīmē, ka ārsts Pēteris Ābele visu savu mantību — vairāk nekā 260 000 dolāru — novēlēja Latvijas brīvības fondam (PBLA).

Pieņemot, ka 1350. gada dokumentā minētā aka ir tā pati kādreiz neizsmeļamā aka pie vecajām Bilstiņu muižas brūža drupām Pērses krastā pretī pilsdrupām, kļūst saprotama arī brūža celšana tik bīstamā vietā pie pašas kraujas, kas pat ir draudējusi nobrukt. Tāpēc pagājušā gadsimta beigās Pērses malā zem stāvajām klintīm tika būvēts aizsargmūris straumes ārdošās darbības novēršanai. Acīmredzot plašākā apkārtnē citu aku nebija.

Rakstnieks Antons Austriņš atceras, ka te, Bilstiņos, 1905. gada vasaru pavadījis Kārlis Skalbe. "Uzmeklēdams Piektā gada vasarā savu draugu Koknesē, atradu viņa istabiņu kādā vecā brūzī tukšu. Esot laikam aizgājis uz Seci, kur Birzniekos dzīvoja viņa Zeta. Pa atvērto logu varēja dzirdēt tuvās Daugavas šalkoņu. Brūža priekšā gulēja stāvs kalns." Pieminētie Seces Birznieki bija Jāņa Akuratera sievas māja, kur tobrīd viesojās Skalbes nākamā dzīvesbiedre. Pēc agrārreformas brūža drupas palika parka teritorijā, bet zemes gabals blakus tika piešķirts rakstniekam J. Akurateram. Vecā ēka, kas varētu būt celta 19. gs. sākumā (Broces zīmējumos tā nav atrodama), ir interesanta ar savu "manteļskursteni" — skursteni ar ļoti plašu apakšējo daļu, kurā notika vārīšana uz atklātas uguns un kurā sagāja dūmvadi no apkārtējo telpu krāsnīm.

Pērses krasts ap aku ir redzējis ne tikai Kokneses pilsoņus strādājam savos dārzos. Visos daudzajos karos šo krastu ir mīdījuši visdažādāko tautību karavīri, jo sevišķi tad, kad attīstījās šaujамie ieroči un uzbrucēju lielgabali grāva pretī stāvošo cietoksni. Ir saglabājušies zīmējumi, kas to apliecina. Kādā 1601. gada zīmējumā parādīta poļu karaspēka galvenā apmetne apmēram pie Bilstiņu dzirnavām, bet krastā pret pili redzami lielgabali. 1629. gada zīmējumā aplencēju no metne atzīmēta Bilstiņu līča galā ap tagadējo profesora Endzelīna māju.

Vēlreiz liela ļaužu pulcēšanās šai krastā notika 1993. gada 15. maijā, kad pēc Kultūras fonda ierosinājuma šeit desmitos vakarā norisinājās Daugavas nedēļai veltītais sarīkojums Koknesē.

Svētku dalībnieki bija sapulcējušies Bilstiņu pusē starp vecā brūzīša drupām un pusapplūdušo lielo akmeni, bet novada pašdarbības kolektīvi pretējā Pērses krastā pilsdrupās rādīja teatralizētu uzvedumu "Tas nav ūdens, kas Daugavā plūst. Tas ir Laiks". Ļoti iespaidīga bija arī uguņošana. Pērses gravas nogāzes un krastmala kādreiz bija izveidotas par Bilstiņu muižas parku ar koptiem celiņiem, skatu vietām un soliņiem atpūtai.

Bilstiņu muiža 16. gs. bija Bilšteinu ģimenes īpašums, izveidots, apvienojot vairākas Kokneses pilsoņu "šnores". Ar Polijas ķēniņa vietnieka Radzivila rīkojumu 1584. un 1585. gadā tādas "šnores" tika piešķirtas katram pilsonim 1/2 arkla platībā aiz Helenas upītes vai aiz Pērses. Bilstiņu pusē līdz Aizkraukles robežām tās bija ap 100 m platas un līdz 3 km garas, orientētas perpendikulāri Daugavai. Daugavas krasts toreiz bija ļoti svarīgs kā zvejas, koku pludināšanas un radžu laušanas vieta. 1684. gadā, pēc Kokneses pilsētas pārcelšanas uz Daugavas malu pie Krievkalna, kur tā vairs nekad neatjaunojās, pilsētnieki izklīda un viņu zemes lēti uzpirka Kokneses muižas īpašnieks Krūnšerns un mācītājs Knoblohs. Nodibinoties muižām — Bilstiņiem, Veidmuižai, Radalkai un Atradzei —, tāpat arī vēlāk pēc agrārreformas, zemnieku zemju robežas saglabājās tādas pašas — garas un šauras. Laika gaitā muižas īpašnieki ir mainījušies. Muižu cēlis Kornēlijs Bilšteins. Sākot ar 1632. gadu, viņš bija Kokneses pils un kara pārtikas noliktavas grāmatvedis. No 1787. gada līdz agrārreformai muiža bija Gerstenmeieru īpašums. Viens no Bilstiņu muižā dzimušiem šis dzimtas locekļiem 1936. gadā bija Dagdas lauksaimniecības skolas pārzinis. Jādomā, dzimta cēlusies no mācītāja Kristapa Gerstenmeiera, kas dzimis Polijā, Mezericā 1655. gadā. Viņš studējis Tornā un Kēnigsbergā, bijis mācītājs Allažos un Vangažos no 1688. līdz 1700. gadam. 1702. gadā viņš kritis krievu gūstā, bet izpircies par 200 dālderiem. Gadu vēlāk K. Gerstenmeiers kļuvis par mācītāju Vecpiebalgā.

Muižas ēka būvēta no radzēm, salīdzinot ar citām muižām, tā ir neliela, tāpat neliela ir tās zemes platība, savā laikā novērtēta uz 2,88 arklīm. Ievēribu pelna muižas ēkai vēlāk piebūvētā daļa ar neparasti biežām sienām un ieeju tikai no ārpuses. Pēc nostāstiem, šai ēkā kādu laiku dzīvojis kāds no Gerstenmeieriem, kas piedalījies "poļu dumpī" un kam sodu bijis atļauts izciest pašu īpašumā, īpaši izbūvētā cietumā.

Pret dienvidiem vērstajā nogāzē bija augļu dārzs, kas daļēji vēl saglabājies. Šeit ilgu gadus atradās neliela lapene, no kuras atklājās iespaidīgs skats uz pilsdrupām un Daugavu. Mācītājs G. F. Līnigs (*Liening, G. F., 1745–1822*) Kokneses baznīcas grāmatā atzīmējis, ka 1822. gada 27. maijā, ceļodams no Daugavpils, ķeizars Akeksandrs I pārgulējis nakti Koknesē, otrā rītā pa Pērses gravu nostaiģājis līdz Bilstiņu muižai un ilgu laiku uzturējies dārza paviljonā. Blakus galvenajai ēkai pie vecas, mūrētas akas auga varenu apšu puduris un nedaudz tālāk — milzu osis, kura apkārtmērs sasniedzis 4,1 m. Diemžēl 1992. gada vasarā tas vētrā gāja bojā. Pirms vairāk nekā simt gadiem lielā oša tuvumā bijusi pirts. No galvenās ēkas viena aleja veda uz Pērses ūdenskritumu. Krasta stāvajā nogāzē bija radžu pakāpieni. Otra aleja veda uz pretējo pusi — uz Daugavas krastu, no kura atklājās plašs skats

uz pilsdrupām. Šeit uz pašas kraujas bija izveidoti soliņi. Tālāk radžu kāpnes veda lejā uz Pērses tiltu. Krasta malā vēl tagad redzams paliels laukakmens, brīžiem gan ūdens apņemts. Par šo akmeni Gerstenmeieru dzimtā saglabājies nostāsts no 1812. gada. Napoleona karaspēks ceļā uz Maskavu gāja gar Daugavas kreiso krastu un pretī Koknesei parādījās 8. jūnijā. Tās bijušas galvenokārt prūšu palīggrupas ģenerāļa Jorka vadībā. Tur bijuši gan arī bavārieši, bādenieši, vestfālieši un poļi. Dažās vietās atsevišķas vienības pārgāja arī Daugavu: pie Skrīveriem, Aizkraukles, Rīteriem un Stukmaņiem. Daži pat aizsniedza Ļaudonu un Kalsnavu, bet tūlīt atkal atgriezās atpakaļ pāri Daugavai. Mācītājs Līnigs atzīmē, ka Pasta muižas īpašnieks Freijs un Radalkas rentnieks Ulmanis Altenē noslēguši vienošanos ar vietējo prūšu daļu pavēlnieku Bironu, ka abas puses viena otru neaizskars. Šī vienošanās arī palikusi spēkā, izņemot dažus pārpratuma gadījumus. Bilstiņu muižā tai vasarā vanags nesis projām cāļus. Kādā dienā, kad vanags atkal parādījies, muižas pavārs paķēris bisi, izskrējis ārā un krasta malā uz vanagu izšāvis. Franču armijas posteņi no otra krasta atklājuši uguni, un pavārs dabūjis mesties guļus aiz lielā akmens un gaidīt, kamēr šaudīšanās beigsies. Jau tā pašā gada novembrī iestājās neparasts sals, un 6. decembrī sākās karaspēka atkāpšanās no Daugavas krastiem pret Koknesi.

Muižas dzīvojamo ēku pēc agrārreformas nopirka profesors K. Dišlers un nosauca to par Sauleskalnu, bet blakusesošo klēti J. Lūsis pārbūvēja par dzīvojamo ēku un nosauca par Margām. Muižas neatsavināmo daļu Gerstenmeiers pārdeva Siliņam, kas to vēlāk izdalīja saviem bērniem. Dēls Juris paturēja vecās ēkas un māju vārdu Bilstiņi, bet meitas ģimene Glāziņi uzcēla savu māju pie kādreizējās muižas rijas un nosauca to par Jaunbilstiņiem. Bilstiņu māju vietā ap 1900. gadu atzīmēta muižas smēde. Glāziņa dēls — leģionārs — gāja bojā kādā Krievijas lēģerī. Abus vecos Glāziņus izsūtīja 1949. gadā. Izsūtītie gan atgriezās un, izmantojot to, ka mājā tai brīdī bija brīvas istabas, tur arī apmetās. Vēlāk viņi arī nomira savās mājās. Veco muižas riju Glāziņš bija pārbūvējis un ierīkojis kūti, klēti un šķūni zem viena jumta. Tagad šī ēka lemta sabrukšanai. Rija ir pieminēta mācītāja Līniga piezīmēs Kokneses baznīcas grāmatā sakarā ar 1821. gada 10. februāra zemestrīci: četros no rīta bijis pirmais satricinājums — gultas tikušas sakustinātas, un skapjos šķindējuši trauki. Pulksten pusastoņos bijis otrs satricinājums — sakustējušās griestu sijas, pie griestiem šūpojušies svečturi. Šis grūdiens bijis stiprāks par pirmo. Satricinājums manīts no Radalkas līdz Stukmaņiem, bet nemanīts palicis Kokneses muižās un Viskāļos. Jāpiezīmē, ka šis mācītājs baznīcas grāmatās ir atstājis ziņas par daudziem un dažādiem notikumiem, piemēram, par Rīgas degšanu 1912. gadā, par ķeizara viesošanos Koknesē, teiku par Pasta muižas Velnakmeni u.c. Šādas zemestrīces rodas, iebrūkot kādu lielu, izskalotu pazemes dobumu griestiem. Ja iebrukumi notiek tuvāk zemes virspusei, rodas piltuvveida bedres — t.s. kritnes, kuru Kokneses apkārtņē ir diezgan daudz. Viena tāda ir Bilstiņos, bijušajos Glāziņa laukos uz līnijas Bitenieki—Celmiņi. Vairāk tādu ir Pasta muižas apkārtņē un Bērzaunes ceļa malā pret Jaunkalniešiem.

Netālu no Bilstiņu mājām pašā Pērses krasta kraujā Kokneses kolhozs uzcēla somu pirti. Ap to gar Pērses krastu ir lielāks skaits

drupu, kā arī dažas atjaunotas ēkas, kas pirms Pirmā pasaules kara celtas kā vasarnīcas. Tai laikā Koknese bija iecienīta vasaras atpūtas vieta. Kādā senā pastkartē ir dažu šo vasarnīcu attēli. Minētas *Pension Waldhof*, *Villa Rütli* un *Villa Gelinck*. Literatūrā pieminēta arhitekta Emkes vasarnīca Pērses krastā. Viena no vasarnīcām pie Bilstiņu dzirnavām pašā Pērses malā piederēja Rīgas Politehnikuma docentam M. Glāzenapam (1841–1923). Tā kara laikā netika nopostīta, bet tika nojaukta, ceļot spēkstaciju. Nojauca arī dzirnavas, kas pēc agrārreformas bija piešķirtas ģenerālim Rūdfam Bangerskim. R. Bangerskis vairāk pazīstams kā latviešu leģiona ģenerālinspektors, bet viņa militārās gaitas sākušās daudz agrāk. Viņš dzimis 1878. gada 21. jūlijā Taurupes Līču krogā. 1901. gadā viņš beidza Pēterburgas karaskolu, piedalījās krievu–japāņu karā, 1914. gadā beidza Kara akadēmiju. Kopš 1915. gada R. Bangerskis bija Daugavgrīvas latviešu strēlnieku atsevišķā bataljona, vēlāk pulka komandieris, 1916. gada Ziemassvētku kaujās — apvienotās latviešu strēlnieku divīzijas štāba priekšnieks. 1916. gadā viņš tika paaugstināts par pulkvedi. 1917. gadā kļuva par Sibīrijas strēlnieku pulka komandieri. 1918. gada martā R. Bangerskis atstāja krievu armiju. No jūlija viņš dienēja Kolčaka armijā — komandēja divīziju, vēlāk korpusu. 1921. gadā, atgriezies Latvijā, viņš sāka dienestu Latvijas armijā. 1924. gadā R. Bangerskis bija Kurzemes divīzijas komandieris, 1925. gadā un 1926.–1928. gadā — kara ministrs. Par 1917. gada janvāra kaujām viņš izpelnījās zelta kaujas zobenu. Leģendārs ir 6000 km garais Sibīrijas karagājiens no Ufas līdz dzelzceļa stacijai Mandžūrija kopā ar divīziju, vēlāk armijas grupu ar pastāvīgām cīņām, lielāko tiesu ziemas laikā. Rūdolfs Bangerskis bija Lāčplēšā Kara ordeņa kavalieris.

Pagājušā gadsimta beigās un šī gadsimta sākumā Koknese bija ļoti iecienīta vasaras atpūtas vieta vasarās. Atzīmēts, ka 1913. gadā Koknesē reģistrēti 500 atpūtnieki. Tā kā Kokneses barons zemi vasarnīcu celšanai nedevis, tad tikusi meklēta iespēja celt tās Bilstiņos. Daudz ģimeņu atpūtās apkārtējās lauku mājās, dzirnavās, krogos u.c. Pasta muižā, Rīteros un Bilstiņos bija uzceltas ēkas īpaši vasarnīkiem kā pansijas vai viesnīcas. Bilstiņos tāda bija t.s. *Schweizerhaus* — atbilstoša Šveices namiņa stilā celta liela ēka pie pašas Daugavas klinšainās kraujas, netālu no pieminētā akmens. Šī ēka atzīmēta jau 1887. gadā Ilstera un Šrenka izdotajā ceļvedī pa Daugavas ieleju. *Schweizerhaus* piederēja muižai, bet bija iznomāta kādam uzņēmējam. To pilnīgi nopostīja Pirmā pasaules kara laikā, pāri palikuši tikai pagrabi un drupas. Tūlīt aiz drupām no Daugavas puses nāca ceļš, kurš saskatāms vairākos krietni senos zīmējumos. Lai gan diezgan stāvs un pa daļai izkalts stāvajā klintssienā, tas tomēr būtu bijis pietiekami plats un braucams, ja pašā augšā, metrus trīs vai četrus no krasta augšmalas piepeši gandrīz neizbeigtos. Atlikušajā kraujas posmā bija izlauzts tikai ļoti pieticīgs robs, pa kuru ar pajūgu vēl kaut kā varēja nobraukt, bet augšā tikt bija gandrīz neiespējami. Nav saprotams arī, kāpēc šis ceļš netika galīgi izveidots jau daudzus gadsimtus agrāk, jo šai krastā sen ir atradušies pilsētnieku dārzi un apkārtceļš gar Zīles kalnu iznāca vismaz pāris kilometru garāks.

Turpat tuvumā aug dažas skujmetes — Vāczemes egles, kuru vecumam jābūt lielākam par divsimt gadiem, jo tās redzamas jau Broces

zīmējumos ap 1790. gadu. Tādā pašā vecumā varētu būt arī skujmetes gar bijušās Bilstiņu muižas iebraucamo ceļu, no kurām desmit vēl saglabājušās. Blakus jau pieminētajām drupām uz kādas saimniecības ēkas atliekām gleznotājs K. Ubāns uzcēla savu māju Ubānus, kuru vēlāk nojauca, būvējot spēkstaciju. Tālāk gar Daugavas krastu uz leju, tagad jau zem ūdens, atradās tēlnieka R. Maura māja Ūpji un vēl tālāk krastā — Tiesu palātas prokurora Stiprā māja Circeņi. Stiprā ģimēni izsūtīja 1941. gadā. Dēls tomēr atgriezās.

Tūlīt aiz Circeņiem no Daugavas sākās 1701. gadā uzbērtais skanst valnis, kas stiepjas visapkārt Koknesei. Bilstiņu mežā tas vēl ir labi saglabājies, kaut gan citās vietās kolhozs to nolīdzināja, kaut arī tas bija republikas nozīmes vēstures piemineklis. No Daugavas skanst valnis stiepjas gar Circeņiem un Biteniekiem uz Mētrām un Eglītēm un tad pāri Pērsei uz otru krastu augšpus kādreizējām dzirnavām. Bilstiņu pusē ir labi saglabājušies vaļņi un grāvji, kā arī vairāki nocietinājumu četrstūri. Bilstiņu mežu savās publikācijās vairākkārt ir pieminējis baltvācu botāniķis K. R. Kupfers (1872–1935), kurš savā laikā šeit pavadījis vairākas vasaras. Viņš veicis pētījumus par Latvijas un Igaunijas floru, atstājis 26 000 herbārija lapu lielu Baltijas augu herbāriju un 25 000 lapu lielu vispārīgo herbāriju.

Gandrīz visas gar Pērsi celtās vasarnīcas Pirmajā pasaules karā gāja bojā. Daļu pēc kara atjaunoja vai vismaz pielāgoja dzīvošanai. Pilnīgi aizgāja bojā kādreizējās Rīgas Suvorova aptiekas īpašnieka Kēnigštetera vasarnīca blakus tagadējai somu pirtij. Tai iepretī sev māju uzcēla ilggadējais Margu rentnieks Apkalns, kas bija aizsargs un vācu laikā Pērses tilta sargs un tāpēc izpelņijās nāvi Sibīrijā. Turpat netālu uz kādām vasarnīcas drupām kādus gadus dzīvoja Blumbergs, tad turpat uz veciem pamatiem māju uzcēla Sproģis. Nedaudz tālāk, pēc kara tukšās Eglītes drupās apmetās Zviedrs. Viņa meita Olga bija palikusi Padomju Krievijā un savā laikā bija pazīstama padomju darbiniece, bet pēc kāda laika nonāca Staļina nāves nometnēs un tikai brīnumainā kārtā palika dzīva. Mūža nogali viņa klusi pavadīja Koknesē kā veca boļševiku partijas biedre un strādāja Kokneses vidusskolā par pavāri. Kādu ēku Vaidelotes ieguva virsmežzinis Ešerts. Pēc Otrā pasaules kara viņa atraitne māju pārdeva, un vēlāk kāda organizācija tur ierīkoja atpūtas bāzi. Pēc otrās Republikas nodibināšanas ēku atguva Ešerta mazdēls Zigfrīds, kurš bija izceļojis uz Vāciju. Ar viņa palīdzību izveidojās draudzīgas attiecības un draudzīgi sakari starp Koknesi un Vitingenu. Kādu no vasarnīcām pašā Pērses malā ieguva un atjaunoja Kalniņš. Viņa dēls 1935. gadā bija Latvijas sūtniecības darbinieks Ženēvā. Šo vasarnīcu nojauca, būvējot spēkstaciju. Māju mežā aiz Eglītēm — Mētras — uzcēla dzirnavnieks, ģenerāļa Bangerska brālis. 1944. gadā ģimene devās bēgļu gaitās. Viņiem bija dēls un meita — vēlāk Pelēna. Pēc neatkarības atgūšanas viņa savas grāmatas ziedoja Kokneses ciema bibliotēkai.

Atgriezoties pie Daugavas un ceļa, kas gar Biteniekiem gāja uz kādreizējo Rīgas — Daugavpils lielceļu, atkal jāpaskatās atmiņās par to, ko aplājuši spēkstacijas ūdeņi. Vispirms vēl daži vārdi par Biteniekiem, jaunsaimniecību, kuru uzcēla Muižnieks. Viņam bija divi dēli, abi nomira neprecējušies, un mājas nonāca Čakānu rokās. Turpat

pie Circeņiem uz stāvkrasta malas bija mājas Namniekam. Abi dēli krita karā, palika tikai meita. Tieši pretī mājai, lielceļam otrā pusē, pašā Daugavas malā izplūda avots — Bābu avots. Uzskatīja, ka tā ūdens palīdz pret dažādām acu vainām. Ar šo avotu saistās dažas atmiņas: māsa Kasparsones, kas dzīvoja Gaitiņos, vecā, pirms kara celtā mūra mājā, kas atradās piekalnē zem Vaidelotēm un tagad ir zem ūdens, atceras, kā pie viņām, kalpodams savu kandidāta gadu pie mācītāja Hilnera, dzīvojis rakstnieks Andrievs Niedra. Tai laikā viņš slimojis ar tuberkulozi un ārstniecības nolūkos katru rītu skrējis uz Bābu avotu mazgāties. Spēcīgs avots izplūda arī pie pašiem Gaitiņiem. Kā liekas, tam varēja būt sakars ar lielo kritni Glāziņa tūrumos. Plūstot pa terasi, kas atradās uz Pļaviņu svītas augšējiem dolomītiem, tas nonāca līdz Daugavas stāvkrastam, kurā bija izgrauzis lielāku robu, pa kura slīpumu gāja lejā Rīgas–Daugavpils lielceļš. Vēlāk strauts tika novadīts perpendikulāri ceļam tieši Daugavā. 1699. gada Daugavas ceļa kartē tas atzīmēts kā Zīles upe (*Sieles upp*). Šo vietu sauca par Zīles kalnu. Plašo, akmeņaino, alkšņiem un kārkliem pieaugušo Daugavas malu zem stāvā, klinšainā krasta līdz Pērses ietekai sauca par Elksni, bet lēni tekošo ūdeni gar krastu — par Elksnes atvaru.

Jau pieminētajā kartē šis ceļa posms pa Elksni ir atzīmēts kā ļoti akmeņains, acīmredzot no nobrukušajām stāvajām klintīm (*grosse Steinklippen*). Kādā citā kartē ceļa malā atzīmētas divas lielas bedres, jādūmā, te lauztas radzes. Arī vēlāk radzes te lauztas bieži un lielā daudzumā, jo krasts bija atkāpies lielu gabalu no ceļa un nekādi nobrukumi to vairs neapdraudēja. Savā laikā radzes būvniecībai šeit ieguva ar spridzināšanu. Tiesa, te bija arī stipri merģeļaini slāņi, kas iemūrēti vēlāk sadrupa.

Plašā Daugavas krasta paliene atzīmēta kā zemiene. Tā arī bija pakļauta palu ūdeņiem. 1906. gada 15. janvārī Daugavas krastā pie Zīlēm soda ekspedīcija nošāva Kokneses tautas milicijas priekšnieku E. Zariņu un Pihlavu Bilstiņu ķīmiskās fabrikas strādniekus P. Murašku, M. Timrotu un J. Vītolu.

No Zīles kalna mazliet uz Rīgas pusi atradās kādreizējais Zīles krogs, bet pēc Pirmā pasaules kara — vairs tikai Kalniņa jaunsaimniecība, kas bija celta uz vecā kroga drupām. Šai vietā 1864. gada 20. jūnijā dzimis ievērojamais tautsaimnieks, LU profesors Kārlis Balodis. Viņa tēvs toreiz Zīles krogā bija krodzinieks un kalējs. Pēc tēva nāves, smagi strādājot, viņš pašmācības ceļā sagatavojās abitūrijai un studēja teoloģiju Tērbatas universitātē, paralēli interesēdamies arī par ģeogrāfiju un tautsaimniecību. K. Baloža dzīve un darbs ir pārāk iespaidīgi, lai par to varētu izteikties dažos vārdos. Ieteicams izmantot jaunākā laikā publicētos M. Šnēpa un N. Balabkina darbus. Atzīmēsim tikai pašus zīmīgākos posmus K. Baloža dzīvē. 1888. gadā, kad viņš bija ieguvis pilntiesīga mācītāja tiesības, viņu pārņēma domas, ka latviešus no vācu un krievu pārtautošanas pūlēm un no latviešu tautas iznīcināšanas varētu glābt masveida izceļošana uz kādu brīvu zemi, piemēram, Brazīliju. Un viņš devās šo zemi izlūkot. Šai laikā uz Brazīliju izceļoja daudz citu tautu iedzīvotāji. K. Baloža plāns cieta neveiksmi. Viņš devās un Jēnu, kur divus gadus studēja un ieguva ģeogrāfijas doktora grādu. Tad sekoja mācītāja darbs Krievijā.

1898. gadā viņš ieguva Krievijas Zinātņu akadēmijas Lielo zelta medaļu un Dmitrija Tolstoja prēmiju par darbu statistikā. Turpmākos gadus viņš pavadīja Vācijā — studēja tautsaimniecību un kļuva par mācībspēku Berlīnes universitātē. Pirmā pasaules kara laikā K. Balodis izstrādāja kartīšu sistēmu Vācijā. No 1919. gada viņš bija LU tautsaimniecības profesors. Miris 1931. gada 13. janvārī. Rainis savā laikā teicis par Balodi: “Tas ir gudrākais un taisnīgākais latviešu vidū.”

Kādreiz, ap 1900. gadu no lielceļa gar Zīles krogu tieši augšā krastā veda ceļš uz Bilstiņu meža stūri un tālāk uz Atradzi un Stapānu tiltu. Šis ceļš lietots jau 12. gs., un tilts ir vecākais rakstos pieminētais. Acīmredzot arī ceļš no Lielvārdes caur Lēdmani un Krapī ir bijis diezgan nozīmīgs.

Daugavmalas ceļš, lai gan lietots kopš senlaikiem, nemaz nebija tik nevainojams. To traucēja daudzās gravas ar stāvajiem krastiem, strauti, pār kuriem vajadzēja tiltus, un pavasara plūdi. Pie Kokneses pavasaros pārplūda ceļš Elksnē un bieži vien aiznesa Pērses tiltus. Tāpat varēja pārplūst ceļš pie Vinkelmaņiem un arī pie Skrīveriem, jo vecais ceļš gāja gar Daugavas malu starp pilskalnu un Daugavu.

Noteikti bija arī tādi brīži, kad ceļš caur Kokneses pilsētu bija traucēts vai pat slēgts, piemēram, karadarbības laikā, aplenkumos, kad ceļš bija aizsprostots ar skanstīm utt. Tad ceļš no Zīles kroga uz Atradzi bija ļoti noderīgs. Virs Zīles kroga krasta augšmalā atrodas Vaidelotes, mājas stāvas gravas malā. Iespējams, ka šīs ir sen apdzīvotas mājas, jo ap tām augsne ir tumšā krāsā, kas atgādina mītņu kārtu. Tālāk piekalnē ir Sprīņģi — kādreiz Rīgas Jāņa draudzes mācītāja Meirēna mājas. Tur kādu laiku bija Bilstiņu ciema izpildkomitejas telpas.

Kad 1949. gadā pavēlēja dibināt kolhozus, Zīles Kalniņu izvirzīja par kolhoza priekšsēdētāju. Kolhozs “Molotovs” stiepās gar Daugavas malu no Pērses līdz Siltumēna bodei, līdz vietai, kur vecais Rīgas — Daugavpils lielceļš tagad nonāk no krasta un paiet zem ūdens. Tālāk aiz dzelzceļa, ieskaitot Kaplavu, bija kolhozs “Krišjānis Barons” ar priekšsēdētāju Auliņu, bet līdz Aizkraukles robežām stiepās kolhozs “Koknesis” ar priekšnieku Pēteri Liģeri. Pēc viņa diez kur radās tāds Ķūmeņevs, pēc izcelšanās tatārs, kas mājās klusībā žāvēja kolhoza zirgu gaļu. Tad drīz apzagās, izlikās par slimu un vienkārši aizbēga. Neviens viņu arī ne meklēja, ne tiesāja. Ap 1950. gadu “Molotovā” par priekšnieku ieradās tāds Zīle, izbijis rupjš čekists. Vēlāk visus šos mazos kolhozus apvienoja, un tiem palika “Molotova” nosaukums. Kad Molotova vārds piepeši kļuva nešķīsts, kolhozu pārdēvēja par “Līdumu”. Beidzot Bilstiņu “Līdums” apvienojās ar Gavrovskā vadīto un kļuva par kolhozu “Koknese”. Tāds tas palika līdz lielajām pārmaiņām.

Tieši pirms kolhozu dibināšanas notika lielas deportācijas. Daudzas mājas palika tukšas, no dažām īpašnieki aizbēga, un, ja kur kāds palika, tie bija tikai vecie, jaunie mēģināja iekārtoties pilsētās. Tai laikā pilsētās darbavietu bija daudz. Tā kā bija nepieciešami strādnieki celtniecībā, tad skola saņēma rīkojumu nozīmēt zināmu skaitu 5. klases skolnieku uz t.s. FRA skolām. Nelīdzēja nekādi iebildumi. Galu galā laukos palika tikai vecas vecenītes, sievietes un mazi bērni. Un tad vēl daži vīrieši, kuri tika kādos amatos — bija brigadieru, klētnieki, traktoristi utt.

Bilstiņos daļa māju grupējās gar pašu Daugavas stāvo krastu, daļa tālāk no krasta gar terases pamatni. Tālāk no krasta un no lielceļa bija Svampēni, kur saimnieks bija Rublausks, Lojāni, kur dzīvoja Dīķis, kas kādu laiku bija Bilstiņu ciema priekšnieks, u.c. Par visām šīm mājām, par visām šīm dzimtām varētu apcerēt garu garos atmiņu stāstus. Uz paša krasta Mazvilciņos dzīvoja Kriškāni. Vācu laikā tēvu kaut kur cietumā nogalināja. Sieva ar dēlu pēc kara kādu laiku bija ciema priekšnieki. Pēdējos gados loka mājā Kažmeros dzīvoja Voļskis, kurš īsi pirms applūdināšanas izkala dziļo aku. Vēl tālāk uz Rīgas pusi bija Slokas, vecas, jau senos rakstos pieminētas mājas. Zem tām lejā, Daugavas malā bija Slokas atvars, pastraume un liels dziļums aiz akmeņu raga. Tālāk no ceļa virs plašās terases ir Lāči — Purniņu dzimtas mājas. Viņus izsūtīja 1949. gadā un pēc atgriešanās vairs neielaida pašu mājās. Tikai tagad, gandrīz pēc pusgadsimta, viņi ir atgriezušies dzimtajā vietā.

1695. gada Rīgas–Kokneses ceļu kartē ir iezīmētas daudzas mājas, kas atrodas ceļa tuvumā, pa lielākai daļai ceļa Daugavas pusē. Daudzas jau nākamajos gadsimtos bija pārcēlušās tālāk no lielā ceļa. Atzīmētas šādas saimniecības: *Springe, Wilcke, Aarne* (pēdējās divas uzdotas kā mācītāja zemnieku mājas), *Casimir, Sprull, Grayemois* (kādā citā vietā — *Waida Hof un Weidenhof*), *Schlocke, Doblens, Jesche, Daudeschan, Appenas Krug un Appenasch grawe*. Jādomā, ka minētais krogs ir vēlākais Poļu krogs, jo tālāk seko *Poble kaln*. Vēl atzīmētas mājas *Saukaln un Swenge*. Zuduši vietvārdi — *Brugge kroogs, Skaiders Land, Kalitberg* un *Sutte* krogs ceļa malā.

Apmēram no tā paša laika ir saglabājušies dokumenti par zemes gabalu pārdošanu vai ieķīlāšanu baronam Krūnšernam. Minēti arī uz šīm šnorēm dzīvojošie zemnieki. Tādi ir *Swegsche und Lips* (Zvenģi un Lipši) 1661. gadā, *Palgal und Springe Peter* 1677. gadā un *Paul und Martin Aulizan* 1698. gadā.

Nepilnus četrus kilometrus no Pērses ietekas pa Daugavu uz leju kā zema sala Daugavā redzama kādreizējā Mūku kalna galotne. Grūti izskaidrot šī nosaukuma jēgu, jo nekas neapstiprina, ka te jebkad būtu bijis kāds klosteris. Pelēko brāļu klosteris Koknesē gan pieminēts laikā ap 1532. un 1552. gadu, bet jādomā, ka tas atradies Kokneses pilsētā. Mūku kalns ir bijusi nocietināta apmetne: 1. gt. pirms Kristus līdz 10. gt. pēc Kristus izveidota uz pamatiežu paliktņa, kam apkārt kādreiz tecējusi Daugava. 1959.–1962. gadā izrakumus te vadīja J. Graudonis. Vecākie slāņi pieder akmens laikmetam. Sākumā iedzīvotāji nodarbojušies ar zveju un medniecību, vēlāk ar lopkopību. 1. gt. beigās pirms Kristus galvenā saimniecības nozare jau bijusi zemkopība. Mūku kalnā izrakumi notikuši jau agrāk. To 1830. gada 29. jūnijā apmeklējis Tērbatas universitātes vēstures profesors F. Krūze. 1899. gadā te izrakumus veica A. Būholcs, bet 1913. gadā — M. Ēberts.

Par Mūku kalnu ziņas vislabāk smelties no J. Graudoņa rakstītā. Mūku kalnu sākuši apdzīvot 1. gt. pirms Kristus. Tai laikā bijusi apdzīvota 12 m augstā paugura stāvā ziemeļu nogāzes ieplaka jeb terase. Mītņu vietās terase paplašināta, un tās nostiprināšanai ieplakas lejas malā nokrauts akmeņu valnis. Aizsardzībai gar akmens vaļņa lejas malu celta vēl kāda koka konstrukcija. Pašas mītnes bijušas četrstūrains

stabu celtnes ar akmens pavardiem tajās. Vēlāk, lai varētu pamatīgāk nostiprināt mītnes, cilvēki pārcēlušies dzīvot kalna plakuma malā, gar nogāzi uzceļot spēcīgu stāvokļu sienu. Šīs sienas vietu rāda kalna pamataradzēs ielauzts liels grāvis, kurā vietām vēl saglabājušās plienakmens plāksnes vertikālā stāvoklī, kas te bijušas liktas kādu koka konstrukciju noķīlēšanai. Stabos celtās ēkas bijušas apmēram 3–3,5 m lielas.

Vēl spēcīgāk Mūku kalns nostiprināts mūsu ēras sākumā, kad gar visu kalna ziemeļu un ziemeļaustrumu malu celts 2–4 m plats un līdz 1,2 m augsts akmeņu krāvums. Tas veidots bez sevišķas kārtības, kraujot plienakmeņus un pa starpām berot zemi. Akmeņu krāvums paplašināja kalna plakuma laukumu un stipri pastāvināja tā ziemeļu nogāzi. Iespējams, tas vēl bija papildināts ar koka konstrukcijām.

Izrakumos tika iegūti ap 600 akmens, krama, kaula, māla un metāla senlietu, ap 7000 trauku lausku un ap 20 000 dzīvnieku kaulu.

Mūku kalna iedzīvotāji pazinuši bronzu, vēlāk arī dzelzi, pratuši bronzu kausēt un liet, tomēr vairums rīku pagatavoti no krama, kaula, akmens.

Saimniecībai bijis kompleksa raksturs. Svarīgākā nozare bijusi lopkopība — audzēti zirgi, govīs, cūkas, aitas un kazas. Zirgi audzēti gan gaļai, gan arī jāšanai. Svarīgas bijušas arī medības un zveja. Puse no atrastajiem kauliem pieder meža dzīvniekiem. Daugavā bijušas sastopamas arī stores — pat līdz 3 m garas. Nodarbojušies arī ar zemkopību, pazinuši miežus, kviešus, pupas. Atrasti arī graudu beržamie akmeņi.

Vecākos slāņos atrasti arī gliemežvāki, iespējams, ka gliemeži ēsti. Mūsu ēras sākuma slāņos atrasti mājas kaķa kauli. Tas ir pirmais tāds atradums Baltijā.

Kalna nogāzē pret Daugavu bija spēcīgs avots, kā liekas, saistīts ar kritni aiz Māras kalniņa lielceļa pretējā pusē, jo pavasaros avotā ūdens bija duļķains. Māras kalniņš, arī apaļš paliktņis kādreizējā Daugavas attekā, apaudzis bērziem. Tē bilsteniešiem notika zaļumballes, kā toreiz teica — Eliasa bērzos (pēc zemes īpašnieka vārda).

F. Krūze 1830. gadā savā darbā "*Necrolivonica*" šo kalniņu apzīmē kā *Appe kaln*. Nosaukumam varētu būt kāds sakars ar 1695. gada kartē atzīmētiem vietvārdiem *Appenas krug* un *Appenasch grawe*.

Mūku kalna lejas galā pēc Pirmā pasaules kara bija Bilstiņu četrklasīgā pamatskola. Pretī, ceļa otrā pusē kādreiz atradās Poļu krogs. Poļu kroga atrašanās vieta norādīta gan F. Krūzes darbā, gan K. Lēvisa shēmā apcerējumā par Mūku kalnu 1899. gadā.

Kā liekas, tieši vecā Poļu kroga vietā ierīkoja pienotavu. Daugavmalā bija t.s. Poļu kroga atvars, arī plostu piestāšanās vieta. Vārds varbūt ceļas no baltkrievu plostniekiem, kas, piemēram, Sēlpilī tika saukti par baltiem polišiem.

Bilstiņu skola celta 1869. gadā uz A. Gerstenmeiera dāvātās zemes. Pirmais skolotājs bija J. Lūsis, no 1880. līdz 1906. gadam — V. Zilbers. 1890. gadā tika uzcelts jauns nams Daugavas krastā. Skolēnu skaits palielinājās sakarā ar Auliciema ķīmiskās fabrikas darbību, tāpēc ap 1900. gadu tika pieņemts vēl otrs skolotājs — P. Dauge. 1906. gadā skolā strādāja P. Svilis, no 1908. gada — P. Āriņš un P. Antons. Pirmā pasaules kara laikā ēku nopostīja un atjaunoja tikai 1925. gadā.

1936. gadā skolu slēdza skolēnu trūkuma dēļ. Pēdējais pārzinis bija P. Āriņš. Skola bija uzcelta pie gravas, kura virzienā uz Daugavu strauji padziļinājās, izveidodama stāvkrastu kanjonu, pa kuru tecēja pienotavas ūdeņi.

Strautiņš, kas ietecēja gravā, šķērsojis lielceļu, iesākās aiz Māras kalniņa un tecēja garām jau atzīmētajai kritnei, kas bija saistīta ar avotu zem Mūku kalna.

MĀRAS KALNIŅŠ. SKATS
NO MŪKU KALNA

Vēlākā pienotavā bija nespējnieku patversme. Pēc 1936. gada to pārcēla uz skolas telpām. Pēc Otrā pasaules kara to pārvietoja uz Lipšiem, tad uz Skrīveriem. Lipšu saimnieki bija Vītoli. Pēdējais īpašnieks, pēc izglītības ekonomists, piedalījies atbrīvošanas cīņās kā 1. Studentu rotas virsleitnants. No 1920. gada viņš bija docents Latvijas Universitātē, 1940. gadā atbrīvots no darba. 1944. gadā ģimene emigrēja. Tagad īpašums atdots atpakaļ mazdēlam Vilim. Vilis Vītols pēc Otrā pasaules kara nonāca Dienvidamerikā un dzīvoja Venecuēlā, kur darbojās kā ļoti veiksmīgs būvuzņēmējs. Tagad viņš gatavojas atgriezties Latvijā. Viņš ir nodibinājis Māras banku un gatavojas finansēt celtniecības projektus. Varbūt arī Koknesē realizēsies kāds no viņa projektiem. Kas attiecas uz māju vārdu Lipši, tad nav izslēgts, ka ar to varētu saistīties kādas atmiņas no lībiešiem. Turpat tuvumā ir arī Zvenģi. To īpašnieks Absalons, tūrumā arot, reiz izcēlis īstu naudas podu. Kaut gan tas tika ziņots vietējām iestādēm, atradums ilgus gadus nostāvēja aizmirsts, līdz par to uzzināja vēsturnieks Juris Urtāns, kurš toreiz Kokneses vidusskolā bija pedagoģiskajā praksē, un monētas nogādāja Valsts Vēstures muzejā.

AULICIEMA DZIRNAVAS
DAUGAVAS KRASTĀ

Pretī Mūku kalnam otrā Daugavas krastā arī bija Mūku kalnam līdzīgs kalns, ko bija pamanījis jau F. Krūze un atzīmējis kā *Jalus kaln.* Tam kādreiz ļoti tālā senatnē arī ir plūdis apkārt ūdens, un arī to varēja iedomāties par senu apdzīvotu vietu. Kalna rietumu galā kādreiz tiešām varēja pamanīt tumšāku augsnes kārtu. Lejpus kalna F. Krūze ir atzīmējis upes noskalotus kapus. Turpat bija arī Bajāru grava ar ūdenskritumu.

Daugavas krastā atradās Radalka, arī Rudolka muiža (*Glauenbof*), kas tagad ir pilnīgi zem ūdens. Muižiņa izveidota no Kokneses namnieku "šnorēm". 1722. gadā Rudolfus to pārdevis Kaneferam, tāpēc dažkārt tiek minēts nosaukums Rudolvas. Vēlāk to ieguvuši Vilkeni, apvienojot ar Auliciemu, līdz beidzot tie nonāca Lēvenšternu īpašumā. Auliciems kādreiz bija no pilsoņu šnorēm izveidots īpašums, kam tāpat ir sava vēsture. Starp citu, 1699. gadā to no Martina Vagnera nopirka Kokneses mācītājs Pauls Heins.

Pašā Daugavas malā uz neliela stāvkrasta atradās Auliciema dzirnavas. Kādreizējais īpašnieks bija Kārlis Riters. Ūdens nāca no avotiem, un to uzkrāja nelielā, mākslīgi veidotā diķī. No avotiem turpat bija radušies nelieli avotkaļķa krājumi. Pēdējos gados pirms applūdināšanas dzirnavās dzīvoja Skreiveru ģimene. Par Kārli Riteru (1895–1920) ir šādas ziņas: vācietis, brīvības cīņu laikā bruņoto vilcienu divizona virsleitnants, gājis bojā 1920. gada 27. aprīlī pie Rītupes stacijas. Pēc nāves apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni. Apbedīts Kokneses Auliņu (Kaplavas) kapos. Turpat lejpus dzirnavām pašā Daugavas malā bija liela izdedžu kaudze no kādreizējās Th. un Ed. Pihlavu ķīmiskās fabrikas Auliciemā (dibināta 1892. gadā). Fabrikas vieta vēl

tagad ir saskatāma. Tur kādreiz bija kolhoza "Molotovs" garāžas un darbnīcas. Turpat māju uzcēla Ņecka, ienācējs no Viskāļiem. Viņa meitu apprecēja Kalniņš. Tiem bija divi dēli. Pirms Pirmā pasaules kara fabrika bija diezgan liels uzņēmums. Tur, starp citu, ražoja arī etiķi un limonādi. Ap 1900. gadu apkārtnē dzīvoja daudz strādnieku, no kuru vidus vēlāk nāca liels skaits 1905. gada cīnītāju.

Pirms applūdināšanas pie Jaunzemiem, Celmiem un Lazdām bija dziļas un šauras gravas. Tās visas pieplūda ar ūdeni. Visplašākais līcis izveidojās strautiņa grīvā, kas nāca no Lipšu puses. Vecāki ļaudis atceras, ka strauta krastā Pihlavu fabrikas laikā bijusi desu darbnīca.

Jau senatnē apdzīvots, kādreizējo purvu aptverts apvidus ir Kaplava. Daži veci ļaudis atceras, ka tā saukta arī par Stakli un Vēršpurni. Plašais reljefa pacēlums te sastāv galvenokārt no smilts, tāpēc lielu tās daudzumu noraka, ap 1965. gadu būvējot jauno šoseju. Par tādu kā centru varētu pieņemt Vārkaviešus, kur 1948. gadā atvēra vietējo skolu jaunākām klasēm — Krievkalna astoņgadīgās skolas filiāli. Par skolotāju šeit nozīmēja J. Brikuli, vēlāko Baltruķu. Pēc tās skolu kādus gadus vadīja V. Linkuns, bet no 1958. gada līdz skolas slēgšanai 1960. gadā skolotāja bija V. Ūdrsala.

Ap Vārkaviešiem ir lielāks skaits māju — vairāki Mežaki un Auliņi. Vecākās rakstos minētās mājas ir Auliņi.

Kaplavas kopus 1811. gada 14. decembrī iesvētīja mācītājs Līnigs, un kā pirmo apglabāja Sloku Juri. Ļoti iespējams, ka apbedījumi te ir arī krietni senāki. Kaplavas kapos apglabāti daudz pazīstamu ļaužu. Biežāk pieminēti ir 1906. gada beigās pie Mūku kalna nošautie revolucionāri Ferdinands Grīniņš un Otto Sņiķeris. Arī pie Mūku kalna bija uzstādīta piemiņas zīme, kura pirms apkārtnes applūdināšanas nonāca Aizkraukles muzejā.

Līdz pat Otrā pasaules kara beigām Rīgas–Daugavpils ceļš pie Kaplavas dzelzceļnieku ēkas pārgāja dzelzceļa otrā pusē un atgriezās Daugavas pusē tikai vairākus kilometrus tālāk, jau aiz Aizkraukles stacijas. Pie toreizējās Kaplavas pārbrauktuves ir Pirmajā pasaules karā kritušo karavīru kapi.

Pēc agrārreformas visu plašo, purvaino apgabalu aiz dzelzceļa no Kaplavas līdz Atradzei sadalīja jaunsaimniecībās. Kad padomju valdība likvidēja dzelzceļa pārbrauktuves, Bilstiņos vienīgā iespēja, kā tikt pāri dzelzceļam, bija tikai pie Pērses tilta un pie Kaplavas. Sevišķi neapskaužams stāvoklis bija jaunsaimniecībām, kas izmantoja pārbrauktuvi pret tagadējo "Līduma" veikalu šosejas malā. Tādu saimniecību bija daudz, un tām bija jābrauc garais apkārtceļš līdz Kaplavai. Garajos gados tās gandrīz visas bija spiestas likvidēties. Kolhozs gan visur veica meliorāciju, bet pēc sistēmas sabrukuma viss sāka aizaugt. Tie nedaudzie, kas palika un nebija arī iestājušies kolhozā, piemēram, Melngalvis un Šmidris, tā arī palika tikpat kā nošķirti no ār pasaules.

Pārbrauktuve pie Ziediem jeb vēlākā veikala "Līdums" jāpiemin vēl tāpēc, ka ceļš, kas veda uz Gailiņiem un Rozām, gāja pāri purvainai vietai, ko sauca par Glābi. Šai vietā, liekas, vienīgajā plašā apkārtnē, auga pundurbērzi. Savā laikā tiem bija piemēroti augšanas apstākļi, bet pēc lielo novadgrāvju izrakšanas, kad strauji ieviesās parastie bērzi, pundurbērzi pamazām aizgāja bojā.

Jau pieminēto veikalu šosejas malā uzcēla sakarā ar applūdināšanu, kad likvidējās t.s. Siltumēna bode Kalna Žugņos vecās šosejas malā netālu no Mūku kalna. Tur bija arī Bilstiņu pasta nodaļa. Veikalu uzcēla pie nodegušajām Krafta mājām Ataugām. Vilhelms Krafts ir Lāčplēša Kara ordeņa kavalieris. Dzimis 1900. gada 10. jūnijā Mācītājmuižas kučiera ģimenē. Sešpadsmit gadu vecumā viņš iestājās armijā. 1918. gadā viņš bija Ziemeļlatvijas armijas jātnieku eskadrona seržants. Pēc kara ieguva jaunsaimniecību. 1945. gada februārī V. Krafts tika arestēts un notiesāts. 1956. gadā atgriezās. Miris 1964. gada 29. jūnijā, apglabāts Kaplavas kapos.

Aiz Kaplavas sākas Aizkraukles novads.

NOGRIMUSĪ
PASAULE

115

NOERIMUSI
PASALE

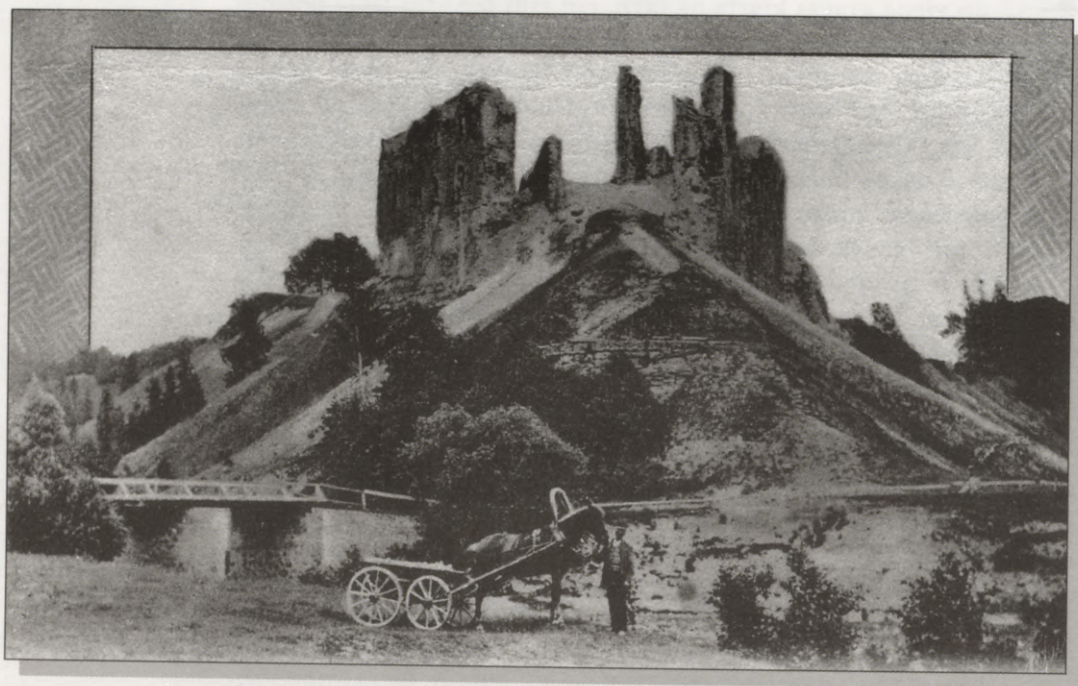
Pērses grava bija tiešām vienreizēja, īpatnēja pasaule, turklāt jebkurā ziņā — gan dabas varenības, gan noslēgtības, gan augu valsts ziņā. Grava bija daudz platāka par pašu upi, kas likumoja no viena gravas krasta uz otru, pie tam dažādos laika posmos bija vairākkārt mainījusi savu gultni, vietām atstājot senas gultnes un attekas. Dziļajā, stāvajiem klinšu krastiem ierobežotajā gravā nemaz nevarēja iekļūt kurā katrā vietā. Normālas noejas, dažas pat ar radžu kāpnēm, līdz Bilstiņu dzirnavām katrā upes krastā bija tikai kādas četras vai piecas. Lielākā ūdenī gar upes krastu tālu paiet nevarēja, jo ceļu aizšķērsoja stāvas klintis, gar kurām plūda krācoša straume. Pavasaros draudēja arī izmirkušo klinšu nogrūvumi. Ziemā tās vietām bija noaugušas ar grandiozām lāstekām, kas, pavasarī atkūstot, krita lejā kopā ar piesalušajiem radžu gabaliem. Tā arī gar pašu upmalu staigāja tikai reti makšķernieki, tūristi vai dabas mīļotāji.

Pērse, ietekot Daugavā, veidoja diezgan plašu deltu — sadalījās vairākos atzarojumos, kā nu kuro gadu tie pavasara palu strauvēs bija izveidojušies. No Pērses sanesumiem Daugava šai vietā bija kļuvusi šaurāka, un tur bija izveidojušās nelielas krāces — t.s. Zvirbuļu oļi. Šīs krāces bija nevis pamatiežu veidojums, bet gan radušās no lieliem laukakmens bluķiem. Pamatieži Daugavas gultnē šai vietā bija baltie Amatas smilšakmeņi, kuru baltās, saskalotās smiltis varēja saskatīt lejāk kreisajā krastā, Upjāņu atvara malā. Daugavas straume, atdūrusies pret Pērses sanesumiem, novirzījās vairāk, kā šeit mēdza teikt, uz Kurzemes krastu, atstājot Vidzemes pusē plašu palieni, t.s. Elksni. Šo platību starp upi un stāvajām Daugavas krasta klintīm Rīgas virsbīskaps Johanness 1277. gadā nodeva Kokneses pilsoņiem kā daļu no piešķirtajām pļavām un ganībām.

Elksne, kā varētu spriest jau pēc nosaukuma, tiešām bija pieaugusi ar alkšņiem, sevišķi gar lielceļa malu klinšainā krasta tuvumā. Tur netrūka arī dažādu kārkļu un citu koku. Tos visus katru gadu vairāk vai mazāk lauza un berza pavasara ūdeņi un ledus, kas nereti aplāja arī ceļu. Bet katru pavasari kārkļiem auga atvases, un kas tās bija par skaistām klūdziņām kurvju pinējiem! Krūmos un nelielajos klajumiņos starp tiem, neviena netraucēts, ziedēja viens otrs visai rets augs. Tur bija apiņi, vairāku sugu saules krēsliņi, lielie tīteņi un daudz citu augu. Tē atrasti arī lielie zilauši. Bet gar ūdens malu, starp akmeņiem auga maurloki — milzīgas maurloku audzes. Savukārt uz ledus bluķu nenoplēstās velēnas zaļoja baltais āboliņš, sīks, bet biezs kā paklājs. Govis to aizrautīgi plūca, lai arī tas bija tik īss. Un vakarā govīs varenī smaržoja pēc sīpoliem. Arī piens smaržoja. Liela augu dažādība bija klinšu pakājē, kur kādreiz bija lauztas radzes. Stāvajā klints sienā Ubānu ceļa malā bija daudz nelielu dobumu, katrā bija pa pušķītim mūru sīkpapardes, bet augšā zem kokiem auga trauslās pūslišpapardes.

Pavasaros un rudenos Pērse pārvērtās mežonīgā kalnu upē, pārvietoja savā gultnē oļus un smiltis, dažkārt pārveidoja vecos dziļumus un izrāva jaunus atvarus un pastraumes, ko makšķernieki apzīmēja vienā vārdā — par Pērses galu. Nedaudz uz leju aiz akmeņu sanesumiem izveidojās vairākas pastraumes, kur makšķerniekiem nereti laimējās gūt lomus, bet vēl tālāk sākās t.s. Elksnes atvars, īstenībā tikai lēnāka straume, jo, kā jau teikts, lielā straume aizgāja gar Kurzemes

krastu. Pa šo lēnāko upes daļu zivis nāca uz augšu, kur tām lika murdus. Vēl tālāk uz leju upes krastā izplūda avots — Bābu avots. Pavasaros un rudenos tas applūda.

SKATS UZ PILSDRUPĀM AP
1900. GADU. KREISĀ STŪRĪ
TILTS PĀR PĒRSI

No Elksnes pavērās neaizmirstams skats uz pilsdrupām, kas pēcpusdienas saulē uz kraujas pacēlās žilbinoši baltas. Kādu gan iespaidu varenie, baltie torņi ar sarkanajiem dakstiņu jumtiem sendienās varēja atstāt uz strūgu vilcēju, kurš nāca pret straumi pa Kurzemes krastu, vai uz plostnieku, kas, panests garām Pērses gala mutuļiem un Upjāņu straumei, pameta skatu atpakaļ!

1702. gada vasarā, sakšiem atkāpjoties un uzspridzinot pili, pēc Broces teiktā, briesmīgajā sprādzienā mūri un lielgabali tikuši atsviesti līdz Daugavai pie Pērses gala. Tikai 1868. gada sausajā vasarā tie izcelti un uzstādīti laukumīnā pilskalna pakājē.

Daugavmala no Pērses uz augšu līdz pat Helenas upītei bija noaugusi ar zāli, kur bija teicamas ganības. Gar pašu ūdens malu zaļoja kalmes, puķu meldri, bet pret Zvejnieku māju bija viens puduris reto rūgteņu. Gar pilsdrupām gāja Rīgas–Daugavpils lielceļš. Gandrīz pie pašām pilsdrupām bija mājas Zvejnieki, kā stāsta, muižas celtas, tieši lai tur dzīvotu zvejnieks, kas apgādātu muižu ar zivīm. Ap mājām bija lieli ozoli, stādīti ar nolūku, lai pasargātu ēkas no pavasara ledus blāķiem, kas ne vienu reizi vien nolieca dārzā jaunās ābelītes un nolauza vecās. Ap gadsimtu miju te dzīvoja Šteins, muižas mūrnieks un akmeņkalis.

Tālāk uz augšu stāvēja liela, no laukakmeņiem celta mūra ēka — Stūres krogs, kas, jādomā, pareizāk būtu bijis jāsauc par Stūra krogu, jo atradās ceļa stūrī, kur ceļš no Daugavas asā lenķī pagriezās pa Helenas upīti zemes iekšienē. Aiz kroga tālāk ceļmalā bija Stūreslejas, kur savā laikā dzīvoja muižas mēbeļu galdnieks Jostsons. Tieši pretī Stūres krogam otrā Daugavas krastā atradās Putriņkrogs, un šai vietā abus

krastus savienoja celtuve. Putriņkrogā (arī Putrāmkrogā) 30. gados dzīvoja pārcelējs Bruģis. Netālu uz Upjāņu pusi pašā krasta malā bija Putrāmu kapi ar dažiem riņķveida akmens krustiem. Jādomā, ka pārcelšanas vieta te ir pastāvējusi jau ļoti sen. Indriķa hronikā vairākkārt pieminēts, ka lietuvieši prasījuši atļauju celties pāri un brīvu ceļu sirojumiem igauņu novados. Ap 1270. gadu Daugavas mala pie pils un pilsētas bija sadalīta pilsoņiem nelielos "piemājas dārziņos". Pēdējos pils pastāvēšanas gados Daugavas malā pie pils bija izbūvētas dažādas aizsardzības iekārtas.

STŪRES KROGS AP
1900. GADU

Pirmā pasaules kara laikā, fronte atrodoties uz Daugavas, vācu karaspēks sašāva visas Vidzemes puses ēkas, kas atradās krasta augšmalā, starp citu, arī lepno Kokneses Jauno pili, bet neiznīcināja tās, kas atradās pie pašas upes.

Rīgas–Daugavpils lielceļam pie pilsdrupām bija tilts pāri Pērsei. Pirms Pirmā pasaules kara tas bija celts uz stipriem mūra balstiem. Diemžēl plūdos vairākkārt tika norauta un aiznesta koka virsdaļa. Pēc kara vēl bija atlicis viens mūra balsts, bet to nojauca 1935. gadā, būvējot jauno dzelzsbetona tiltu. Tilts bija 40 m garš, 7 m plats un izmaksāja 80 000 Ls. To nez kādēļ uzspridzināja, sākot applūdināšanu. Pirms tam satiksme pār Pērsi noritēja pa koka tiltu, celtu uz koka "āžiem", kuru gandrīz katru gadu vajadzēja celt no jauna, jo to parasti aiznesa Pērses ledus vai Daugavas plūdi. Līdz ar to arī tilta vieta mainījās. Pēdējos gados to parasti cēla kādus 50 m augstāk par pirmskara tilta vietu, vienu tā galu atspiežot uz tur kādreiz celtā krasta aizsargmūra. Tā kā dažugad pavasara straumes paralēli galvenajai gultnei izrāva blakuszarū Pērses kreisajā krastā, tad arī pār to bija jāceļ tilts. Starp šo un vecā tilta vietu upē bija brasls — samērā līdzens, no sīkiem akmeņiem saskalots posms, kurā pie normāla ūdens līmeņa varēja viegli pārbraukt, kad arī nekāda tilta nebija. Tilts pār Pērsi šeit ir bijis jau sen, grūti gan pateikt, kad celts pirmais. 1670. un 1746. gada zīmējumos redzams koka tilts uz

UZSPRIDZINĀTAIS PĒSES
TILTS

trim mūra balstiem. Interesanti, ka abos zīmējumos ceļš no tilta uziet gar pilskalna malu pilsētā, bet nav redzams, ka tas turpinātos gar Daugavas malu uz Helenas upītes gravu.

Tāpēc varētu domāt, ka satiksme no Rīgas puses gar Daugavmalu, šķērsojot Pērsi, gājusi augšā pilsētā, tad tai cauri, lai tālāk dotos pēc vajadzības pa trim galvenajiem ceļiem, kas izgāja no pilsētas.

Dažu pavasari, Daugavai pārplūstot un aiznesot koka tiltu, pār Pērsi bija jāceļas ar laivu, bet uzpludinājums sniedzās līdz mazajam ūdenskritumam. Tādos pavasaros Daugavmalas mājas atradās ūdenī līdz logiem, dažreiz pat augstāk. Reiz pavasarī, ūdenim strauji kritoties, "aizplūda" Pēses labā krasta jaunā tilta izmirkušais uzbērums.

Kādā 1625. gada zīmējumā apmēram šai vietā pašā ceļmalā pie stāvā krasta ir attēlota kāda ēka, varbūt krogs. Šajā vietā krastā augšā uzgāja ceļš. Tas iznāca pie gleznotāja K. Ubāna mājas, kas saucās Ubāni, un tai laikā arī tika saukts par Ubāna ceļu. Agrākos laikos tas saukts par Bilstiņu muižas ceļu. Pa to augšā tikt bija ļoti grūti, jo pie pašas augšas samērā ciešama slīpuma un platuma ceļš izbeidzās un pats pēdējais posms, kas likās pamests nepabeigts, bija tikai stāvs un šaurs grāvis. Šai vietā Pļaviņu svītas augšējie dolomīti gan bija viscietākie un grūtāk izlaužamie, bet vai tad nu ar tādām vien grūtībām savā laikā tikts galā. Šai sakarībā zināmu izbrīnu rada arī tas, ka šis ceļš kopš gadu simteņiem ir bijis ļoti nepieciešams pilsētas iedzīvotājiem, jo šeit Bilstiņu kalnā atradās viņu lauki. Nākamā iespējamā uzbaušanas vieta atradās vismaz kilometru tālāk pie Zīles kalna, tā ka apkārtnes garums iznāca gandrīz 3 km. Uzeja Bilstiņu krastā bija vēl viena — no radzēm izliktas kāpnes, kas apmēram no kādreizējā senākā tilta uzgāja augšā uz Bilstiņu muižas alejas galu, kas ievada muižā. Dažos senos zīmējumos taciņām ir vērojams arī citāds virziens.

Tūlīt augšpus jau pieminētajam, uz "āžiem" būvētajam koka tiltam sākās sala, kas izbeidzās pie mazā ūdenskrituma, kurš atradās Pērsē apmēram tai vietā, pret kuru augšā ir Otrajā pasaules karā kritušo

karavīru kapi. Laikā pēc Pirmā pasaules kara Pērses straume pie pilsdrupām plūda gar Kokneses krastu, bet agrāk tas būs bijis citādi. Toreiz galvenā straume tecēja gar Bilstiņu krastu. 1700. gadā zīmētajā pils skatā un pievienotajā plānā labi redzams, ka straume atsitās pret Bilstiņu krastu tieši tai vietā, kur krasta augšā vēlākos gados muižai bija uzcelts brūzis. Jau pieminēts, ka brūzis tur celts akas dēļ, jo tā atradās pie paša krasta. Ūdens straume grauza krasta mīkstos iežus, kuri te ūdens līmenī bija smilšakmeņi, un tā izraisīja periodiskus krasta nobrukumus. Lai glābtu vērtīgo ēku, ap gadsimtu miju paralēli krastam tika būvēts iespaidīgs, ap 30 m garš laukakmeņu mūris, kam vajadzēja aizturēt straumes darbību. Šo mūri cēla jau pieminētais mūrnieks un akmeņkalis Šteins, kas dzīvoja Zvejniekos. Nav īsti zināms, kad, bet pēc Pirmā pasaules kara puse no mūra jau bija apgāzusies un dziļi ieskalota upes smiltīs un akmeņos. Acīmredzot irdenajā smilšakmeņī ieraktie pamati nebija pietiekami dziļi, straume pakļuva zem tiem, un mūris apgāzās. Tomēr krasts no tālākas izskalošanas bija pasargāts. Var piezīmēt, ka 1863. gadā F. Rozena darbā par Pērses krastu dolomītiem šī vieta atzīmēta kā *Johannisbruch*, varbūt arī tāpēc, ka ieslīpi pretī otrajā krastā atradās Jāņa kalns — *Johannisberg*, kuru ierasts saukt par Zviedru kapiem. Upes kreisajā krastā gar pilsdrupām slīpi augšā gāja celiņš, kas uzveda kādreizējās pilsētas teritorijā apmēram pret tagadējiem karavīru kapiem. Šis celiņš acīmredzot bija iestaigāts tikai pēc pils nopostīšanas. Dažos plānos ir atzīmētas noejas no pilsētas uz Pērsi. 30. gadu vidū kādā pavasarī daļa celiņa iegruva upē. Kokneses virsmežniecība, kas toreiz uzturēja parku kārtībā, drusku tālāk un augstāk no nobrukušās vietas nekavējoties izcirta krūmus un ierīkoja jaunu celiņa posmu.

Salai pa vidu gāja ceļš, vienīgais, pa kuru no Daugavas malas varēja nokļūt līdz Pērses ūdenskritumam braukšus ar zirgu. Šo ceļu izmantoja arī koku vedēji, kad 1964. gadā spēkstacijas celšanas laikā izcirta gravā

AIZPLŪDUŠAIS PĒRSĒS
TILTA UZBĒRUMS
1953. GADA 1. APRĪLI

PERSES LEJTECE PĒC
KOKU IZCIRŠANAS
1965. GADĀ. ATTELA
KREISAJĀ MALĀ PIE SALAS
AUGŠGALA REDZAMS
MAZĀIS ŪDENSKRITUMS

kokus. Pērses galvenā straume plūda cieši gar kreiso krastu, neatstājot nekādu iespēju gar to pārvietoties. Labajā krastā, gar kuru tecēja neliela Pērses straume, bija ne visai plata paliene, kas jau vairākus gadsimtus bija izskalošanas neskartā un apaugusi kokiem. Turpat attekas labajā krastā ūdens līmenī vietām atsedzās Amatas svītas smilšakmeņi ar bruņuzivju atliekām. Salas ceļš sākās no pilsdrupu pakājes kreisajā krastā, gāja pāri upes galvenajai straumei, tālāk pa salu gandrīz līdz mazajam ūdenskritumam, kas atradās salas augšgalā, kur Pērses straume sadalījās, tad pāri mazākajai straumei uz Bilstiņu krasta plašo palienu un tad gar stāvkrasta malu tālāk uz augšu. Šeit kādreizējās senās straumes bija noskalojušas gludu klinšu grīdu, pār kuru vietām sūcās sīkas avotu straumītes.

Pret dienvidaustrumiem pavērtais Bilstiņu krasts bija klāts ar bagātīgu augu segu. Pavasaros ne tikai tas, bet visa grava likās viens vienīgs zilgans puķu lauks, tik daudz te bija zilo vizbulīšu. Avotainajās vietās jau agri parādījās pakrēslītes, tad zeltstarītes, lakači, zemzālītes un sarkanās panātres. Vēlāk ziedēja pavasara dedestiņas, velnkrēsli, kreimenes, spulgnaglenes un vijolītes. Nav iespējams uzskaitīt visus augus. Krastā ziedēja arī dzeltenās uzpirkstītes, divlapes un vietām pat dziedēnītes. Vēlāk uzziedēja reibinoši smaržojošās mēnesenes, kuras te sauca par naktsvijolēm, un beidzot vairākas lielo pulkstenīšu sugas.

Pērses gravas šaurākajā vietā, kur Kokneses pusē no augšas nonāca no radzēm mūrētās kāpnes, ceļš atkal gāja pāri upei. Šinī vietā upē bija liels līmeņa kritums — īsā posmā tas pazeminājās par vairākiem metriem. Tē bija ļoti daudz laukakmeņu, sablīvējušies upes šaurākajā vietā. Pie labas gribas te mazā ūdenī varēja pārbraukt un pa Kokneses krastu sasniegt apaļo paviljonu gandrīz pie paša ūdenskrituma. Droši vien šis akmeņu krāvums kādreiz novirzīja Pērses straumi gar Bilstiņu krastu, kā tas redzams 1700. gada plānā, un tikai pēc tam upe izlauza ceļu gar Kokneses krasta klintīm.

Atgriezoties pie salas apskata, jāpiebilst, ka tās pamatā bija smilšakmens un pati sala sastāvēja no upes sanestiem akmeņiem. Salā nebija vecu koku, tā ka jādomā, ka to agrāk vairākkārt postījušas palu straumes, vietām atstājot pusizžuvušas gultnes. Tur, neviena netraucēta, dzīvoja vairākas ne sevišķi izplatītas augu sugas — ūdens gundegas, sermulītes, dzeltenie zobenāji un citas. Vecāki koki auga tālāk pa straumi uz augšu, jau pieminētajā palienē Bilstiņu puses krastā, arī te vairākās vietās bija saskatāmas dažādos laikos straumes izrautas gultnes. Tē auga lielas egles, kas liecināja, ka gandrīz vai gadu simteni upe te nebija nodarījusi postījumus. Spriežot pēc 1694. gada zīmējuma, tai laikā Pērses straume no jau pieminētās šaurākās vietas tecēja gar Bilstiņu krastu, tad atsitās pretējā krastā pie mazā ūdenskrituma, no tā pārsviedās atpakaļ un atdūrās zem Bilstiņu muižas brūža.

PERSES GRAVA LEJPUS
ŪDENSKRITUMA PĒC KOKU
IZCIRŠANAS 1694. GADĀ

Salas augšgalā upes līmenī bija ciets dolomitizēta smilšakmens slānis, virs kura atsedzās Pļaviņu svītas zilganpelēkie, samērā mīksti dolomītmerģeļi. Šis cietais slānis arī veidoja mazo ūdenskritumu. Mīkstos dolomītmerģeļus izskaloja straume, un krasts pamazām iebruka. Katru gadu lejā nobruka arī kāda daļa no kādreizējās pilsētas nocietinājumu malas mītnu kārtas. Tā dažreiz gluži necerēti ūdenskritumiņa bedrē izdevās atrast kādas no nobrukušajām senlietām — bronzas važiņas, zvārgulišus, sabojātus darbarīkus un apkalamus, porcelāna pipju daļas, reizēm arī cilvēku kaulus un galvaskausus. Atceros, ka šeit dolomīta klints sienā izdevās atrast slāni ar bagātīgām pleckāju *Ladogia meyndorfi* fosilijām. Pelēkajos dolomītmerģeļos bija saglabājušās bruņuzivju atliekas. Šī bija viena no vislabāk pieejamām un

PĒRSES ŪDENSKRITUMS

bagātīgākajām atradnēm Latvijā. Šeit labu daļu materiālu saviem pētījumiem ievāca baltvācu paleontologs Valters Gross.

Par to, ka šī vieta bija ievērojama no zinātnes viedokļa, liecina tas, ka jau 1844. gadā L. Agassiss savā monogrāfijā publicēja virkni Anglijā, Krimuldā un Koknesē atrasto seno zivju sugu nosaukumu.

Tē pret mazo ūdenskritumiņu no Bilstiņu puses nonāca celiņš, pa kuru lejup devās vientuļi vasarnieki, lai upē ar gludo klinšu grīdu justos kā peldbaseinā. Tā kā iežiem šeit bija neliels slīpums uz ziemeļiem, tad, sākot no ūdenskritumiņa ejot pa klinšaino grīdu uz augšu, varēja nonākt arvien dziļākā ūdenī. Pārāk tālu tā iet nevarēja, jo tur upē gulēja vareni dolomīta blūķi, nogāzušies no stāvajām klintīm, apmēram no vietas, kur kādreiz bija ierīkots interesants, pāri klintīm pārkārts paviljons, no kura pa labi pavērās skaists skats uz lielo ūdenskritumu, bet pa kreisi — uz pilsdrupām. Kā jau teikts, sākot no tilta, līdz pat šai vietai gar Pērses kreiso krastu iet nebija iespējams, jo gar to skalojās ūdens. Visi celiņi veda tikai pa labo krastu.

Pie jau pieminētās gravas šaurākās vietas visi celiņi izbeidzās, jo tālāk uz augšu labajā krastā sākās stāvas klintis, gar kurām varēja pāriet tikai tad, ja ūdens līmenis bija ļoti zems. Tādējādi šajā gravas daļas posmā varēja iekļūt tikai no Pērses tilta Bilstiņu pusē vai pa mazo celiņu pret mazo ūdenskritumiņu tai pašā pusē. Tāpēc šis posms bija samērā nepieejams, noslēgts un vientulīgs — cilvēku maz apmeklēts — un bija saglabājis zināmu neskartu pirmatnību. Tē krūmu biežokņos un veco koku dobumos netraucēti dzīvoja dažnedažādi putni. Tā bija pirmatnējā veidā saglabājusies pasaule apkārtējā kultūrainavā.

Ja gravas augšējā šaurākajā vietā, kur tālāk vairs celiņa nebija, mēs pārbristu upi, kas šeit bija piebārstīta lieliem un maziem laukakmeņiem, mēs nonāktu Pērses kreisā krasta plašajā licī, ko no visām pusēm pusaplī

ietvēra stāvās kraujas. Pašā austrumu stūrī no augšas nonāca radžu kāpnes ar 121 pakāpienu, kuru augšgals vēl tagad redzams krastā virs ūdens. Pa tām, no lejas nedaudz pakāpjoties, varēja nonākt uz celiņa, kas gāja gar krasta ieloka stāvo krauju un noveda pie avota. Pirms Pirmā pasaules kara ūdens tecēja caur akmens lauvas galvas muti (*Löwenmaul*), kas kara laikā aizgāja bojā. Pēc kara tēlnieks Jēkabsons tur uzstādīja fauna galvu. No baseina pa cauruli tekošais ūdens lejāk darbināja mazu strūklaku — sievietes figūriņu, arī Jēkabsona darinātu. Kādreiz pie avota bija izmūrēta atpūtas vieta ar jumtu, pēc kara jumts netika atjaunots. No avota celiņš nonāca lejā un noveda pie astoņstūrainā paviljona, kas atradās gandrīz pie paša stāvā klinšu atseguma netālu no lielā ūdenskrituma. Šī paviljona attēls pirmo reizi publicēts 1866. gada Stefenhāgena Vidzemes albumā. Kā liekas, tas celts sakarā ar gaidāmo Krievijas ķeizara Aleksandra II ierašanos Koknesē 1862. gada 8. jūlijā. Kādreiz arī šo līci acīmredzot bija izgrauzusi Pērses straume, bet tas, jādūmā, noticis ļoti sen, jo upes tecējuma līmenis šeit bija vismaz pusotra metra zemāks par līča līdzenuma virsmu. Šī līdzenuma pamatos bija tikai upes saskalojumi — oļi un smiltis, nekur neredzēja parādāmie pamatiežus. Tē auga veci koki, starp tiem arī divas vecas skujuķetes jeb, kā te teica, — Vāczemes egles.

PĒRSĒS ŪDENSKRITUMS
AP 1930. GADU

Tūlīt aiz paviljona sākās klintssiena, kas izbeidzās pie paša ūdenskrituma, tā ka, pienākot pie tā, dažkārt bija neiespējami uzkāpt tā augšpusē. Tad bija jāmeklē apkārtceļš. Gar paviljonu augšā atkal gāja celiņš, pa kuru ejot klinti varēja apiet. Šis celiņš un vēl pieminētās kāpnes bija vienīgās, pa kurām šeit varēja iekļūt līcī, citur visapkārt bija stāvas kraujas.

Pērses pretējā krastā bija līdzīgs līcis, arī stāvu krauju iežogots līdzenums, kas lejasgalā, tāpat kā augšgalā, izbeidzās pie stāvām klintīm. Šeit, t.s. Bilstiņu līcī vēl 30. gados notika zaļumballes. Vieta dejošanai zem milzīgā ozola nebija slikta, bet piekļūšana bija pagrūta, jo satiksmes

līdzekļi bija jāatstāj kaut kur tālu gravas vienā vai otrā malā un nonākt sarīkojuma laukumā varēja tikai pa radžu kāpnēm no Bilstiņu puses vai brienot pāri Pērsei pie ūdenskrituma. Dažugad te tika ierīkotas laipas. Vislielākās grūtības bija ar bufetes atvešanu. Tad bija jābrauc vai nu pa iepriekš aprakstīto ceļu no Pērses tilta pāri salai un tālāk līdz apaļajam paviljonam Kokneses pusē, vai arī no Ziles kalna vai Bilstiņu dzirnavām līdz radžu kāpnēm Bilstiņu muižas alejas galā. Pirmajā gadījumā alus kastes bija vēl jāpārnes pāri Pērsei, otrajā — tās bija jāstiepj lejup pa garajām kāpnēm.

Līča pamatā bija nesalauzti slāņi augšgalā vai lielāki klinšu bluķi lejāk — atšķirībā no kreisā krasta sadrupinātā materiāla, labā krasta līcis pacēlās augstāk virs upes līmeņa nekā kreisā krasta līcis, pārsniedzot divus metrus. Līcī maz iespīdēja saule, tas bija ēnains un mitrs. Stāvais krasts bija noaudzis ar eglēm — atšķirībā no pretējā krasta, kur egļu tikpat kā nebija.

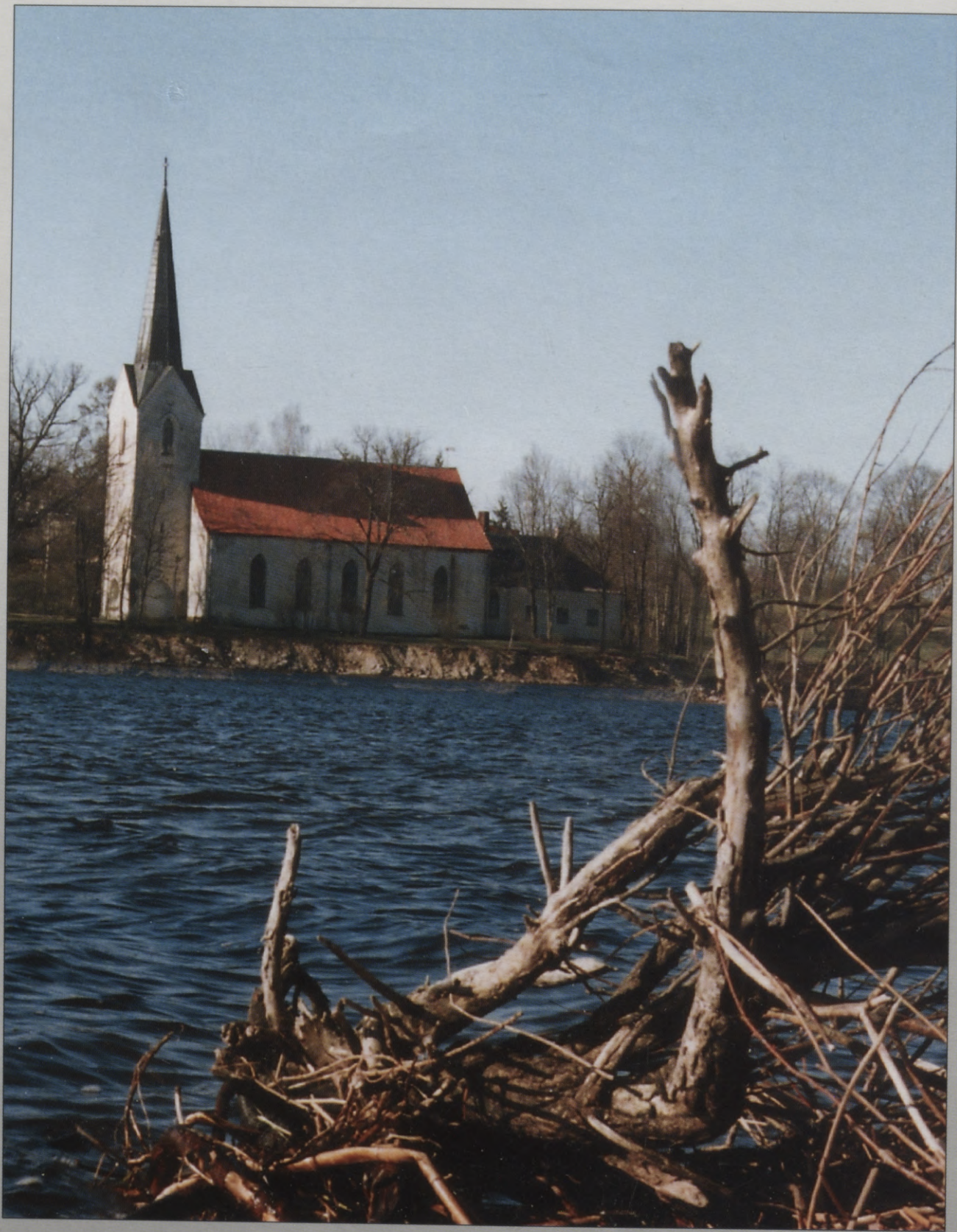
Ūdenskritums bija pats augstākais Latvijā — pāri par diviem metriem. Jādomā, tā izcelšanās saistās ar kādu slāņu lūzumu vai drīzāk iegruvumu. Šādas iegruvumu piltuves Kokneses apkārtnē nav retums. Liels iegruvums atradās augšpus ūdenskrituma un veidoja "atvaru" lejpus daudzajiem pakāpjveidīgajiem ūdenskritumiņiem. Viena šāda piltuves mala atsedzās stāvajā klinšu sienā Bilstiņu līča lejasgalā: horizontāli kārtīgi slāņotajā sienā pēkšņi parādījās vertikāls, sacietējis salauzītu iežu slānis.

Ūdenskrituma virsma bija veidojusies Pļaviņu svītas samērā cietajos dolomītos. Zem tiem atsedzās dolomītmerģeļi, kas krietni vieglāk padevās ūdens ārdošajai darbībai, tā radot zem cietajiem slāņiem izskalojumus, kā rezultātā virsējie slāņi periodiski nobruka. Līdz ar to ūdenskritums nemitīgi atkāpās pa straumi uz augšu. Par atkāpšanās ātrumu domas ir dalījušās, uzskata, ka tas bijis 0,5—1 m gadā. Ņemot to vērā, varētu aprēķināt, kur ūdenskritums atradies pirms simt vai vairāk gadiem. Tomēr izcelšanās laiku sevišķi precīzi noteikt nevar. Ziņas par to nesniedzas diez cik tālā pagātnē. Nav arī izcelšanās teiku, kuras tad norādītu uz tā ilgāku pastāvēšanu.

Zem pelēkajiem dolomītmerģeļiem bija ļoti cieta dolomitizēta smilšakmens slānis, bet zem tā samērā irdens, balts smilšakmens. Vai nu krītošais ūdens bija izgauzies cauri cietajam slānim, vai arī senā iegruvuma rezultātā tas jau bija salauzts, bet bedre zem ūdenskrituma sniedzās vairākus metrus dziļi smilšakmenī. Ūdenskritumam atkāpjoties, arī dziļums tam sekoja, lejasgalu savukārt pieskalojot ar nobrukušajām atlūzām. Svarīgi atzīmēt, ka ne visai tālu uz leju no ūdenskrituma, varbūt ap 50 m, ne vairāk, cietais dolomitizētais smilšakmens slānis bija nesalauzts un virs tā vēl bija neliela kārta dolomītmerģeļa ar bruņuzivju atliekām. Tātad varētu domāt, ka vai nu ūdenskritums savā pastāvēšanas laikā ir atkāpies mazāk nekā 50 metru, pieņemot, ka krītošais ūdens cieto smilšakmens slāni salauž un veido bedri, tātad pastāvējis ne vairāk kā pārsimt gadu, vai arī — ka ūdens nav varējis izlauzties cauri cietajam slānim un bedri izveidojis tikai tad, kad savā atkāpšanās gaitā nonācis līdz vecam iebrukumam. Arī tad paliek neskaidrs, kāpēc straume nav noskalojusi samērā mīkstos dolomītmerģeļus.

Vecākais ūdenskrituma attēls, kā liekas, ir 1866. gada Stefenhāgena

vara grebumā veidotais — ar apaļo paviljonu un netālu saskatāmo ūdenskritumu, kas zīmējumā, šķiet, attēlots krietni tuvāk paviljonam nekā vēlākos attēlos. Paviljons šai pašā vietā, gan vairākkārt atjaunots, saglabājās līdz pat applūdināšanai. Savādi, ka Broce, kurš ap 1790. gadu vairākkārt zīmējis gan Kokneses pilsdrupas, gan pretējo Bilstiņu krastu, Pērses ūdenskritumu nav zīmējis. Vai nu viņš par to nav neko zinājis, vai arī tā vispār nav bijis. Varbūt toreiz bija grūti pie tā piekļūt. Parka ierīkošana un kopšana tai laikā gan jau varēja sākties, jo paviljons starp ozoliem ir attēlots 1821. gada A. Lēvisa grebumā. Ap to laiku abi Pērses krasti izveidojās par Kokneses un Bilstiņu muižu parkiem. Tē var atzīmēt, ka Pētera I dārzs Rīgā ir veidots 1721. gadā un Rundāles parks — 1739. gadā. Starp citu, kociņi Rīgas dārza ierīkošanai vesti arī no Lielvārdes, Aizkraukles un Kokneses.

Vēlākajos gados laba pieeja ūdenskrituma augšai bija no Kokneses puses pa radžu kāpnēm. Vasarās, kad ūdens bija maz un Pērse kļuva sekla, ūdenskrituma dziļums bija iecienīta peldēšanās vieta. Tē pusdienas laikā sapulcējās apkārtnējie jaunieši, sauļojās uz gludās klinšu grīdas, lēca no ūdenskrituma dziļumā un pa ūdens apakšu lida zem ūdenskrituma pārkarēm, paslēpjoties aiz krītošā ūdens sienas. Vienreizējs baudījums bija lielā ūdenī cīnīties ar straudi burzguļojošās ūdens vērpētēs.

PAVILJONS LEJPUS
PĒRSĒS ŪDĒNSKRITUMA
1866. GADĀ

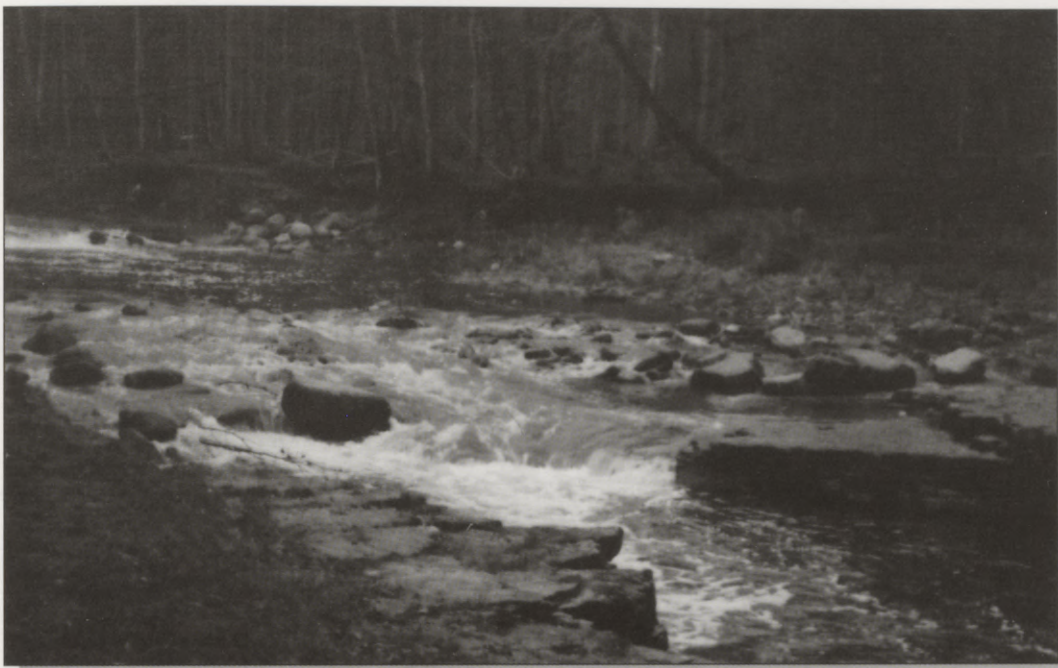

SABRUKUŠAIS PĒRSES
ŪDENSKRITUMS
1963. GADA VASARĀ

Šeit, pie ūdenskrituma, apstājās arī augšup ceļojošās zivis. Cik agru rītu šeit tika pavadīti ar maksķeri, vērojot pludiņa kustību nemierīgajos ūdeņos! Un dažāda laba rudens nakts pie sīkas ugunsgrāvis, kad apkārt dzirdēja tikai krācam ūdeni un gaiss bija pilns sīku ūdens piliņu, kas smaržoja pēc mirušām ūdenszālēm. Rudeņos Pērsē ienāca nēģi un laši. Dažu rudeni Pērses lejasgalā ieradās vīri no kādas zivju audzētavas un ķēra lašus ikru ieguvei. Un nekad te nepazina klusumu, ja nu vienīgi ziemā, kad viss bija klāts ar ledu. Upe vienmēr šalca un krāca.

Pērses ūdenskritums netika noslīcināts. Tas, ja tā var teikt, mira dabīgā nāvē. Jau dažus gadus pirms spēkstacijas ūdenskrātuves uzstādīšanas paātrināti sāka izbrukt lieli dolomīta gabali upes vidū un ūdenskrituma vietā radās šaura aiza, kas aizvien paplašinājās. Augšējā atvara līmenis savukārt kritās, un jādūmā, ka, gadiem ritot, atvara augšmala būtu izveidojusies par jaunu, varbūt vēl augstāku ūdenskritumu. Bet visu apsedza spēkstacijas ūdeņi.

Peldēšanās ūdenskritumā nevienam nelikās bīstama, toties to nevarēja teikt par lielo atvaru virs ūdenskrituma. Šis dziļums bija izveidojies lielā iegruvuma piltuvē un pārsniedza piecus metrus. Tā augšgalā cietie dolomīta slāņi bija izveidojuši lielu skaitu mazu ūdenskritumiņu citu aiz cita, tā ka straume pa tiem plūda kā pa pakāpieniem. Sevišķi grandiozs bija skats pavasaros, kad ūdens masas triecās slīpi dziļumā, bet atdūrās atvara pretējā malā, padēvēs pa labi un pa apli joņoja atkal atpakaļ uz galveno straumi. Varbūt tieši šis virpulis pazudināja vienu otru nepieredzējušu peldētāju. Bet slīka arī mazā ūdenī un, jādūmā, tāpēc, ka, bradājot pa seklajām plieņu kāpnēm un neviļus paslīdot, tūlīt nācās krist stāvā dziļumā. Varbūt sava nozīme bija arī ļoti aukstajam ūdenim atvara dziļumā.

No lielā atvara uz augšu Pērse kādu puskilometru tecēja gar labā krasta stāvajām klintīm, veidojot likumu un atstājot kreisajā krastā plašu palienu, pieaugušu veciem bērziem.

Jādomā, kādreiz tālā pagātnē straume plūda tieši gar Kokneses krastu un pāri atvaram iegriezās Bilstiņu līcī, lai no tā atkal pārsviestos uz pretējo krastu. Posmā no ūdenskrituma uz augšu līdz laipām upes gultnē bija ciets un gluds radžu pamats. No noejas pie ūdenskrituma cauri palienei līdz laipām gāja celiņš. Laipas parasti bija diezgan pamatīgi būvētas, jo bija ļoti nepieciešamas apkārtējiem iedzīvotājiem, lai tiktu uz Kokneses centru. Kreisajā krastā kraujā bija kapteiņa Zemīša mājas Pērsejas, bet labajā krastā, upes tuvumā uz kādreizējās pirmskara vasarnīcas drupām ēku bija atjaunojis Kalniņš. Īpašums saucās Miervaldes. Nedaudz tālāk krasta kraujās bija mežziņa Ešera māja Vaidelotes. Zemāk, pašā upes malā bija Bilstiņu dzirnavas, kas bija piešķirtas ģenerālim Bangerskim. Jāatzīmē, ka pirms Pirmā pasaules kara tieši šeit, Pērses kreisajā krastā, starp Bilstiņu dzirnavām un muižas ēkām bija uzbūvētas vairākas vasarnīcas. K. Lēviss of Menārs 1900. gadā atzīmē Gēlingka un Heizermaņa villas, bet bija vēl citas. Gandrīz visas tās aizgāja bojā Pirmā pasaules kara laikā, un, ja kādas arī tika atjaunotas, tad īpašnieki jau bija citi.

PERSES ŪDENSKRITUMA
VIETA 1965. GADA
PAVASARĪ

Lejpus laipām upes labajā krastā bija neliels līcis ar vairākām atteku pelķēm, ar gludu klinšu grīdu. Pērses galvenā straume augšpus laipām plūda gar kreiso krastu, atstājot upes vidū nelielu salu. Kādreiz galvenajā straumē bija izbūvēts aizsprosts, lai paceltu ūdens līmeni un lai tur varētu peldēties. Pie dzirnavām upē arī bija laipas. Vēl nedaudz augstāk labajā krastā, pašā upes malā pie gleznainās krāces bija saglabājusies neskarta docenta Glāzenapa vasarnīca, ko pēc kara sauca par Vāliņa māju. Tē upes labajā krastā bija plaša paliene, pa kuru no dzirnavu dambja pa kanālu ūdens plūda uz dzirnavām. Vēlāk gar kanāla malu ierīkoja ceļu uz jauno dambi, pār kuru uzbūvēja labu tiltu. Pirms

BILSTIŅU DZIRNAVU
AIZSPROSTS AP
1938. GADU

tam no dzirnavām uz Kokneses pusi bija jābrauc pār vairākām upes straumes izrautām guļtnēm gar Vāliņa māju un tad pa apbrīnojami līdzenu klinšu grīdu Pērsei pāri. Tāda līdzena grīda bija līdz pašam aizsprostam. Tālāk uz augšu upes krastos jau atsedzās Salaspils svītas māli un merģeļi.

Vecais dzirnavu dambis, kādu es to atceros no bērnu dienām, — tas bija klusums un vientulība, miers un nošķirtība, kur reti kāds ieradās no dzirnavām pacilāt aizvarus un paregulēt ūdens plūsmu. Zēnu un makšķernieku pasaule, kur mēs braukājām uz diviem kopā sasietiem baļķīšiem, kājas iekāruši ūdenī. Labajā krastā pletās Bilstiņu meža tumšās egles, bet pretējā krastā — Mācītājmuižas krūmi. Augstāk upe bija parasta ličupīte, pieaugusi ūdenszālēm un meldriem, vietām ar nelieliem dziļumiņiem, kur saulainās dienās gozējās līdakas, kurām zēni mācēja pārvilkt pār galvu cilpu un izmest tās malā.

Sakarā ar spēkstacijas būvi applūdināja Rīgas—Daugavpils šoseju, tāpēc to nācās pārcelt zemes iekšienē, un tilts pār Pērsi tika uzbūvēts tikai dažus simtus metru aiz Bilstiņu dzirnavu dambja. Tika applūdinātas augšpus tilta esošās Atradzes dzirnavas, tāpēc tās nojauca. Ūdens pacēlums izbeidzās pie dzelzceļa tilta.

Pērses kritums no dzelzceļa tilta līdz Daugavai bija 39 metri. 1992. gada 8. novembrī krastā virs kādreizējā ūdenskrituma atklāja J. Zihmaņa veidoto piemiņas zīmi.

K O P S A V I L K U M S

Apcerējumā par Koknesi apkopotas ziņas no 13. gs. līdz mūsu dienām, īpašu vērību veltot agrākajiem gadsimtiem.

Sakarā ar spēkstacijas būvi uz Daugavas pie Aizkraukles, paceļot ūdens līmeni par vairākiem desmitiem metru, applūda arī lielākas zemes platības Koknesē un aizgāja bojā dažādas kultūrvēsturiskas vērtības, kurām tad arī ir pievērsta lielāka uzmanība. Apcerējums iedalīts septiņās nodaļās, katrā aplūkojot kādu Kokneses novada daļu.

1. nodaļā stāstīts par Kokneses pils jeb cietokšņa vēsturi un tai blakusesošās Kokneses pilsētas pastāvēšanas laiku. Pilskalns bijis apdzīvots jau kopš pirmā gadu tūkstoša pirms Kristus, bet visblīvāk — 5.–9. gs. 13. gs. rakstu pieminētos minēts valdnieks Vesceke, kurš, tiesa, ir pakļauts Polockai.

1209. gadā pēc novada iekarošanas bīskaps Alberts pavēl uzcelt Koknesē stipru mūra pili. Nākamajos gadsimtos tā kļūst par Rīgas virsbīskapa rezidenci, kopā ar pilsētu tiek vairākkārt nopostīta un 1561. gadā pāriet Polijas īpašumā. 1621. gadā Koknesi iegūst Zviedrija un patur pili līdz 1700. gadam, kad to ieņem Saksijas karaļa karaspēks, kas, 1701. gadā atkāpdamies, pili uzspridzina. Līdz ar pili bojā aiziet arī pilsētas atliekas.

2. nodaļā vēstīts par Kokneses pagasta zemēm uz austrumiem no pils un par bijušo Pasta muižu, no kuras lielas zemes platības tagad guļ zem ūdens. Te aprakstīta vietējo iedzīvotāju pāriešana pareizticībā pēc Jaunbebru kartupeļu dumpja 1841. gadā un pareizticīgo baznīcas celšana Krievkalnā.

3. nodaļā apskatīts tagadējais Kokneses centrs, kura atrašanās vieta lielā mērā sakrīt ar kādreizējās Kokneses muižas tuvāko apkārtni. Tiek aplūkota muižas īpašnieku maiņa kopš tās dibināšanas līdz agrārreformai, raksturota Kokneses ev. lut. baznīca, kādreizējā Jaunā pils, parks un jaunais Kokneses dzīvojamo ēku komplekss.

4. nodaļā stāstīts par apkārtni ap Kokneses dzelzceļa staciju, par kādreizējo pagastnamu un zemēm līdz Ūsiņiem, Birzniekiem un lejup pa Pērsi līdz Kokneses Mācītājmuižai.

5. nodaļa veltīta Atradzei un Mācītājmuižai, to vēsturei un pārmaiņām gadu gaitā. Tāpat pieminēta tuvumā esošā bijusī Viskāļu muiža. Ar Mācītājmuižu saistīta Kokneses draudzes skola un tās vēsture. Uzmanība pievērsta arī vairākiem tālaika sabiedriskajiem darbiniekiem.

6. nodaļā aprakstīts Kokneses pagasta rietumu gals līdz Aizkraukles robežām. Par šo apkārtni saglabājušās ziņas no 13. un 14. gs. Stāstīts par Bilstiņu muižas izveidošanu un tās sadalīšanu apbūves gabalos pēc agrārreformas, pieminēti pazīstami ļaudis, kas šeit dzimuši vai dzīvojuši. Tālāk uz Aizkraukles pusi atrodas Mūku kalns, tagad gan tikai neliela sala Daugavā, kas bijusi sena baltu apmetne jau kopš pirmā gadu tūkstoša pirms Kristus.

7. nodaļa veltīta atmiņām par ūdens klāto kādreizējo Kokneses skaistāko daļu — Daugavas ieleju un Pērses gravu. Apcerētas ģeoloģiskās, botāniskās un estētiskās vērtības, kas gravas krastos gājušas bojā pēdējos gadu desmitos. Aplūkotas Pērses upes tecējuma izmaiņas pēdējos gadsimtos un unikālā Pērses ūdenskrituma sabrukums.

Apcerējumam pievienots diezgan plašs izmantotās literatūras saraksts, kas ļauj katram interesentam gūt plašākas ziņas par Kokneses novadu.

Kokneses draudzes mācītāji

/Pēc K. E. Napiersky, 1843. un B. Liepiņa, 1937./

Katoļu priesteri

Arnold Stoyve 1323., 1326.
Simon Münch 1512. vai 1515.
Gerhard Cranius 1585.–1597.
Joachim Mallovius 1613.

Luterāņu mācītāji

Bernhard Brüggemann 1524.
Paul Bloshagen /Blockhagen/
Arnold Strymann ap 1550.
Martin Nandelstädt ap 1575.
Donatus Praetorius 1624.–1636.
Joh. Georg Rehausen 1636.–1644.
Georg Knoblauch 1640.–1656
Erich Heinr. Herchelius ap 1655.
M. Caspar Mertens 1661.–1679.
Gabriel Henckell 1670.–1673.
Gotfried Pinkkeehn 1672., 1691.
Jonas Drothenius 1696.–1701.
M. Paul Hein 1696.–1710.
Joh. Quirinus Thau 1711.–1712.
Leonhard Mertz 1712.–1719.
Joachim Ernst Skodeisky 1720.–1740.
Gottlieb Riemann 1742.–1763.
Gottfried David Quedenau 1765.–1790.
Georg Friedrich Lienig 1800.–1822.
G. Fr. Lienig (jun.) 1822.–1847.
Georg H. M. Pacht 1847.–1880.
Gotlibs Ports 1881.–1888.
Gothilfs Hilners 1888.–1906.
Hermanis E. P. Bachs 1907.–1919.
Oļģerts Kraulis 1927.–1931.
Pauls Rozenbergs 1932.–1946.

Garnizona mācītāji

Mart. Nicolai 1655.
Mart. Petri Costenius 1671.
Joh. Reuter 1676.
Sim. Colerus 1678.–1689.
Jonas Drothenius 1696.–1701.

Hronoloģija

1205. g. Kokneses valdnieks Vesceke Aizkrauklē noslēdz mieru ar bīskapu Albertu.
1208. g. Vesceke nodedzina Kokneses pili un aiziet uz Krievzemi.
1209. g. Bīskaps Alberts pavēl uzcelt Koknesē stipru mūra pili.
1225. g. Koknesē ierodas pāvesta Hronija III sūtītais legāts Modenas bīskaps Viļums.
- 1269.–1395. g. Koknesē valda Tīzenhauzeni.
1277. g. Koknese jau ir pilsēta.
1368. g. Koknese — Hanzas savienības locekle.
1420. g. Koknese kļūst par virsbīskapa vasaras rezidenci.
1478. g. Ordeņa mestrs Borhs pilnīgi izlauza Kokneses pilsētu un saņem gūstā virsbīskapu Silvestru Stodevešeru.
1524. g. Pirmie luterāņu mācītāji Koknesē.
1554. g. Likums par ticības brīvību Livonijā.
1559. g. Aizsardzības līgums ar Poliju. Koknesē ierodas poļu karaspēks.
1560. g. Ordeņa karaspēks pie Ērģemes zaudē kauju pret krieviem.
1561. g. Vidzeme, Latgale un Dienvidigaunija pāriet Polijas īpašumā. Kurzeme kļūst par hercogvalsti. Sigismunda Augusta privilēģija.
1577. g. 22. **augusts** Koknesi ieņem Krievijas cars Jānis Briesmīgais.
1582. g. Stefana Batorija privilēģija. Izveidojas Bilstiņu “šņoru” zemes.
1600. g. Sēdermanlandes hercogs Kārlis (vēlāk Kārlis IX) septembrī izceļas malā Igaunijā un ieņem gandrīz visu Vidzemi.
1601. g. 23. **marts** Koknesi aplenc hercogs Kārlis. 12. maijā viņu sakauj poļi.
1605. g. Salaspils kauja. 27. septembrī poļi sakauj hercoga Kārļa karaspēku.
1609. g. Zviedri aizbrauc no Livonijas.
1621. g. Zviedrijas ķēniņš Gustavs Ādolfs 11. augustā izceļas malā pie Rīgas. 27. augustā viņš ieņem Koknesi.
1629. g. Altmarkas pamiers. Zviedri patur Vidzemi un Igauniju, poļi — Latgali.
1636. g. Koknese — apriņķa pilsēta. Arklū revīzija.
1656. g. **septembris** Koknesi ieņem cars Aleksejs Mihailovičs.
1661. g. Kardisas mierlīgums. Krievi atstāj Koknesi. Vidzeme paliek zviedriem.
- 1681.–1700. g. Muižu redukcija Vidzemē.
1684. g. Kokneses pilsētu pārceļ uz Daugavmalu.
1687. g. Skolu dibināšana Vidzemē. Uzcelta Kokneses baznīca.
1700. g. 7. **novembris** Koknesi ieņem sakši. Ap Koknesi izveido “skanstis”.
1701. g. 25. **jūlijs** Sakšu pulkvedis Boze pavēl uzspridzināt Kokneses pili un atkāpjas uz Kurzemi.
1710. g. Mēra epidēmija.
1721. g. Nīštates miera līgums. Vidzeme kļūst par Krievijas īpašumu.
1804. g. Izdoti Vidzemes zemnieku likumi.
1812. g. 8. **jūnijs** Pie Kokneses pienāk Napoleona armija. 6. decembrī sākas atkāpšanās gar Koknesi.
1819. g. Dzimtbūšanas atcelšana Vidzemē.
1841. g. “Kartupeļu dumpis” Jaunbebros.
1847. g. Uzcelta pirmā pareizticīgo baznīca Koknesē, Krievkalnā.
1861. g. 12. **augusts** Atklāts Rīgas — Daugavpils dzelzceļš.
1873. g. Pirmie vispārējie dziesmu svētki Rīgā.
1885. g. Sākas Latvijas pārkrievošana.

- 1885.–1887. g. Koknesē dzīvo Rūdolfs Blaumanis.
- 1905.–1906. g. Revolūcija, soda ekspedīcijas, tiesas.
1914. g. 1. **augusts** Sākas Pirmais pasaules karš.
1915. g. Vācu karaspēks pienāk pie Daugavas pretī Koknesei.
1918. g. 11. **novembris** Beidzas Pirmais pasaules karš.
1918. g. 18. **novembris** Pasludināta Latvijas Republika.
- 1920.–1927. g. Agrārreforma.
1935. g. 12. **oktobris** Pļaujas svētki Koknesē.
1939. g. 1. **septembris** Sākas Otrais pasaules karš.
1940. g. 17. **jūnijs** Baltijas valstīs iebrūk krievu karaspēks.
1941. g. 14. **jūnijs** Notiek Latvijas iedzīvotāju deportācijas uz Padomju Savienību.
Jūnija beigās Latvijā ienāk vācu karaspēks.
1945. g. 8. **maijs** Beidzas Otrais pasaules karš. Padomju Savienība patur okupācijā Baltijas valstis.
1949. g. 25. **marts** Notiek Latvijas iedzīvotāju deportācijas uz Padomju Savienību.
Kolhozu dibināšana.
1991. g. 21. **augusts** Latvijas neatkarības deklarācijas pasludināšana.

Izmantotā literatūra

- Adamovičs L. Senlatviešu reliģija. Vēstures atziņas un tēlojumi. R., 1937.
- Apinis A. Latviešu grāmatniecība. R., 1971.
- Ancītis K., Jansons A. Vidzemes etniskās vēstures jautājumi. — Arheoloģija un etnogrāfija, V. R., 1963.
- Augusts M. Viskāļu skolas vēsture. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1930, Nr. 1.
- Balabkins N., Šneps M. Tautsaimnieks Kārlis Balodis. R., 1993.
- Bērents P. Kāda lapa no Vidzemes kultūras vēstures 17. gs. Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1929, Nr. 1.
- Balodis F. Latviešu starptautiskie sakari ap 1000. g. pēc Kr. — Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls, 1939, Nr. 1.
- Bergmann G. Geschichte von Livland. Leipzig, 1776.
- Bērziņš J. Mēra postījumi Vidzemē 1710. g. — Valsts arhīva raksti, 1935, sēr. B, pētījumi I.
- Bielenstein A. Die Grenzen des Lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache. St. Petersburg, 1892.
- Bienemann F. Ref. über Kokenhusen. Sitz. Berichte d. Gesellsch. für Geschichte und Altertumskunde. 1902.
- Bonnell E. Russisch-Livländische Chronographie. St. Petersburg, 1862.
- Bray F. G. Notice sur Kokenhusen. Sendungen der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. 1840, Bd. I.
- Brennsohn I. Der Ärtzte Livlands. Mitau, 1905.
- Brotze J. Chr. Zeichnungen und deren Beschreibungen. — Latv. Vēstures arhīva fotokopijas.
- Bruining H. Die Franziskaner Klöster zu Lemsal und Kokenhusen. — Sitz. Berichte d. Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde. 1906.
- Bruining H. und Busch N. Livländische Güterurkunden, I, 1908; II, 1923.
- Buchholtz A. Der Muhku kalns. — Sitz. Berichte d. Gesellschaft für Geschichte der Ostsee-Provinzen Russlands. 1899.
- Buchholtz A. Über Gräber im Kokenhusischen Kirchspiele. Turpat, 1899.
- Buchholtz A. Über eine Skelettgräberstätte im Klauenstein. — Sitz. Berichte d. Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde. 1894.
- Buchholtz A. Über eine Ausgrabung auf dem Hofe der Fabrik Aulizeem. Turpat, 1900.
- Caune A. Pati Rīga ūdenī. R., 1992.
- Dauge P. P. Stučkas dzīve un darbs. R., 1958.
- Dorošenko V. Kara postījumu sekas Vidzemes un Latgales lauksaimniecībā 16. gs. Vēstures problēmas, III. R., 1960.
- Doss Br. Übersicht und Natur der in den Ostseeprovinzen vorgekommenen Erdbeben. — Korresp. Bl. d. Naturforschervereins zu Riga, 1898, XL.
- Dunsdorfs E. Vidzemes 1638. g. arklu revīzija. — Latvijas vēstures avoti, 4. sēj., 3. burtn. R., 1941.
- Dunsdorfs E. Der Grosse schwedische Kataster in Livland 1681–1710. Melbourne, 1974.
- Dunsdorfs E. Lielvidzemes kartes. Melburna, 1986.
- Endrups R. Revolūcijas cīņās kritušo piemiņas grāmata, 1, 2. 1933, 1936.
- Gailīte T. 1905. g. trauksmainā varasa un rudens. — Komunisma Uzvara, 1985. g. 12. sept.
- Grasmane I. Kuģniecība pa Daugavu pagājušajā gadsimtā. — Dabas un vēstures kalendārs, 1972.

- Grasmane I. Daugava un Rīgas eksports. R., 1973.
- Graudonis J., Urtāns V. Senatnes pēdās. R., 1961.
- Grēviņa A. Viduslaiku pilis. R., 1995.
- Grosvalds J. Latvijas viduslaiku mūra piļu javas. — Arheoloģija un etnogrāfija, XIV. R., 1983.
- Grosvalds J. Sākas mūra ēku celtniecība Latvijā. — Dabas un vēstures kalendārs, 1986.
- Grundule M. Radību lūgšana. — Avots, 1989, 9.
- Hagemeister H. Materialien zu einer Geschichte der Landgüter Livlands. I. Riga, 1836.
- Hagemeister's erste Fortsetzung — Materialien zur Gütergeschichte Livlands. Riga, 1843.
- Heine W. Zwei Beiträge zur Geschichte der Stand Kokenhusen. — Rigasche Stadtblätter, 1896, 17.
- Hupel A. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, I — III. Riga, 1774–1782.
- Hupel A. Neue nordische Miscellanen, St. 17, 18. Riga, 1794.
- Indriķa hronika. R., 1993.
- Raupach C. Inländisches Museum, 2. Bd., 5, 6. H. Dorpat, 1820.
- I. und S. Führer durch das Dünathal. Riga, 1887.
- Juškevičs J. Limbaži. — Izglītības Ministrijas Mēnešraksts, 1923, nr. 2.
- Juškevičs J. Rauna. Turpat, 1927, nr. 10.
- Juškevičs J. Koknese. Turpat, 1927, nr. 7/8.
- Kampe P. Latviešu baznīcu zvanu vēsture. Turpat, 1930, nr. 2.
- Keussler F. Das livische und lettische Dünagebiet. Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte, L.E.K., Bd. XV. Riga, 1893.
- Kruse F. Necrolivonica, oder Alterthümer L.E.K. Dorpat, 1842.
- Kurskova A. Ordins–Naščokins, Kokneses vaivads 1656.–1661. g. Vēstures problēmas, II. R., 1958.
- Ķaune N. Leišu un poļu laikmets Latvijā. R., 1936.
- Latvieši. — Rakstu krājums, I. R., 1930.
- Liepiņš B. Vadonis pa Koknesi. 1931.
- Liepiņš B. Kokneses — Krapes draudze. 1937.
- Löwis A. Über die Entstehung, den Zweck und den endlichen Untergang der Ritterschlösser im alten Livland. — Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte, L.E.K., Bd. I., H 2. Riga, 1837.
- Lewis of Menar K. Muhku kalns an der Düna. — Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte, L.E.K., Bd. I. 1840.
- Lewis of Menar K. Bemerkungen zum Character des Muhku kalns. — Sitz. Berichte d. Gesellschaft für Geschichte der Ostsee–Provinzen Russlands. 1899.
- Lewis of Menar K. Kokenhusen und Umgebung. Riga, 1900.
- Malvess R. Pētījumu materiāli par Kokneses senvietu. 1968.
- Mellin L. Atlas von Liefland. Riga, 1791.
- Melnalksnis A. Kokneses senatne. Brīvības pieminēkļa gada grāmata. 1936.
- Mugurēvičs E. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā. — Arheoloģija un etnogrāfija, III. R., 1961.
- Mugurēvičs E. Vidus un Austrumlatvija 13.–14. gs. — Arheoloģija un etnogrāfija, X. R., 1973.
- Nepiersky K. Beiträge zur Geschichte der Kirchen und Prediger Livlands. Riga, 1843.

- Olte O. Jānim Peņģerotam — 120. — Komunisma Uzvara, 1983. g. 12. jūl.
- Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā 13.–17. gs. R., 1971.
- Pommers A. Pareizticība Latvijā. R., 1931.
- Privilegia der Stadt Kokenhusen. — Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte, L.E.K., I. 1840.
- Rasiņš A., Tauriņa M. Pārskats par Latvijā arheoloģiskos izrakumos konstatētām kultūraugu un nezāļu sēklām. — Arheoloģija un etnogrāfija, XIV. R., 1983.
- Sarma J. Latviešu drāmas pirmie gadi. — Arhīvs, III. Melburna, 1975.
- Senās Latvijas vēstures avoti, II, 2 b. R., 1937.
- Sloka L. Vidzemes draudžu hronikas, 3. sēj. R., 1925.
- Spekke A. Latvieši un Livonija 16. gs. R., 1935.
- Spekke A. Atmiņu brīži. Sweden, 1967.
- Stavenhagen W. Album Livländischer Ansichten. Mitau, 1866.
- Stryk L. Beiträge zur Geschichte der Rittergüter Livlands, II. Dresden, 1855.
- Stubavs A. Jauni arheoloģiski dati par seno Koknesi. — Dabas un vēstures kalendārs, 1964.
- Stubavs A. Arheoloģiskie izrakumi Koknesē. — Zinātn. atskaites referātu tēzes. R., 1967.
- Šterns J. Latviešu karavīri viduslaikos. — Arhīvs, III. Melburna, 1975.
- Švābe A. Pagasta vēsture. R., 1926.
- Švābe A. Grundriss der Agrargeschichte Lettlands. R., 1928.
- Švābe A. Straumes un avoti, I. R., 1940.
- Švābe A. Vidzemes saimniecības vēstures avoti. 1553.–1618. R., 1941.
- Švābe A. Vidzemes tiesību vēstures avoti. 1336.–1551. R., 1941.
- Švābe L. Kokneses pilsēta un tās iemītnieki. — Dzimtenes kalendārs, 1981.
- Treus F. Paulu Rozenbergu pieminot. — Ceļa Biedrs, 1956, nr. 2.
- Urtāns V. Kalniešu otrais kapu lauks. — Latvijas Vēst. muzeja raksti. Arheoloģija. R., 1962.
- Urtāns J. Vai jauns senās Kokneses plāns? Zvaigžņotā debess. 1988. g. pavasaris.
- Vankina L. Kalniešu pirmais kapu lauks. — Latvijas Vēstures muzeja raksti. Arheoloģija. R., 1962.
- Vičs A. Iz latviešu skolu vēstures. R., 1923.
- Vipers R. Latviešu zemniecības tiesības un stāvoklis pirms dzimtbūšanas ieviešanas. Vēstures atziņas un tēlojumi. R., 1937.
- Willkomm M. Streifzüge durch die baltischen Provinzen, I. Dorpat, 1872.
- Zālītis F. Latvijas vēsture. R., 1991.
- Zilgalvis J. Kas kopīgs Rīgas un muižu eklektisma arhitektūrai. — Literatūra un Māksla, 1986. g. 29. aug.
- Aizkraukles rajona avīzes: "Komunisma Uzvara", "Staburags".
- Aizkraukles avīze.
- Latviešu konversācijas vārdnīca.
- Latvijas Valsts Vēstures arhīva kartes:
 F. 7404-1, L-1453; F. 7404-1, L-1454; F. 7404-1, L-2043; F. 7404-1, L-1459; F. 7404-1, L-2220; F. 7404-1, L-2214; F. 7404-1, L-1470.
- R. Malvesa darbs "Pētījumu materiāli par Kokneses senvietu" (1968) un no tā izmantotie attēli no Aizkraukles novada muzeja fondiem.
- Pievienotie fotoattēli no Jāņa Āboliņa, Noras Libekas, Jāņa Novika un Dzintara Rudaka kolekcijām.

Summary

This essay on Koknese contains facts about this town from the 13th century to this day, paying considerably more attention to the early centuries.

When the power station on the Daugava river by Aizkraukle was built, drastically rising the water level, large territories around Koknese were flooded. Thereby many landmarks relating to the Latvian history were destroyed. A special attention is paid to them in this essay.

The essay consists of seven chapters, each reviewing a part of Koknese region.

Chapter 1 tells about the history of the castle/fortress of Koknese and of the town which formed itself around it. Koknese castle mound has been populated since the first millennium B.C., especially densely in the 5th-9th century A.D. In the 13th century Koknese had already a ruler, Vesceke, subject to Polotsk, Russia.

After the conquest of Koknese region, in 1209, Bishop Albert orders to build a solid stone castle there. During next centuries it becomes the residence of the Archbishop of Riga. The castle and the town have been repeatedly devastated. In 1561, Koknese devolved upon Poland. In 1621, it became the property of Sweden until 1700, when it was conquered by Saxonian troops. In 1701, Saxons retreated and blasted the castle and the remains of the town.

Chapter 2 tells about territories of Koknese district to the east from the castle, and about the land of *Pasta muiža* mansion which lies mostly under water now. This chapter describes the conversion of the local population to Orthodoxy after the so-called Potato Riot in Jaunbebri in 1841, and the building of the Orthodox church in Krievkalns.

Chapter 3 reviews the modern centre of Koknese which is situated in the vicinity of the old Koknese mansion. From its building until the land reform, the mansion changed many owners. Information about the Evangelical Church in Koknese, *Jaunā pils* (New Castle), the park, the new apartment-house development.

Chapter 4 tells about the railroad station area, about the former Town hall, and the surrounding lands, up to the Parsonage of Koknese.

Chapter 5 is dedicated to Atradze and the Parsonage, their history and changes during years. Viskaļi mansion, Koknese parish school and its history, socially active personalities in Koknese in the 19th century.

Chapter 6 reviews the western end of Koknese district up to the borders of Aizkraukle, mentioning historical facts back to the 13th and 14th century. Building of Bilstiņi mansion, its parcelling out into building sites after the land reform, well-known local personalities. The *Mūku kalns* hill, just a small island in the Daugava river today, which was an ancient settlement of Balts since the first millennium B.C.

Chapter 7 contains reminiscences about the part of Koknese which was the most beautiful once, flooded now — the Daugava valley and the Pèrse ravine, where many geologic, botanic, and esthetic values have perished during the last decades. Changes of the Pèrse river-bed during the last centuries; the disintegration of the unique Pèrse waterfalls.

Added list of sources will help readers to find more information about Koknese region.

Zusammenfassung

Diese Abhandlung über Koknese enthält historische Tatsachen von dem 13. Jh. bis zum heutigen Tag. Besondere Aufmerksamkeit wird den früheren Jahrhunderten gewidmet.

Wenn auf dem Daugava-Fluss ein Kraftwerk gebaut wurde, wobei der Wasserstand um mehrere Dutzend Meter gehoben wurde, wurden grosse Flächen um Koknese überflutet und viele kulturhistorische Werte vernichtet; dieser Frage wird in der Abhandlung besondere Aufmerksamkeit gewidmet.

Die Abhandlung ist in 7 Kapitel eingeteilt, ein jedes behandelt einen Teil vom Gebiet Koknese.

Im **1. Kapitel** wird die Geschichte der Burg und der anliegenden Stadt von Koknese erzählt. Der Schlossberg war bereits seit dem 1. Jahrtausend v. Ch. bewohnt, besonders dicht aber im 5.-9. Jh. A. D. Im 13. Jh. wird dort bereits ein Herrscher, Vesceke, erwähnt, der jedoch Polotsk (Russland) untertan war.

Nach der Eroberung des Gebietes liess Bischof Albert in Koknese eine feste Burg aus Stein errichten. In den nächsten Jahrhunderten wird sie zur Residenz des Erzbischofs von Riga, wird zusammen mit der Stadt mehrmals zerstört und geht 1561 in die Verwaltung von Polen über. 1621 wird Koknese zum Eigentum Schwedens und bleibt es bis 1700, wenn die Burg von sächsischen Truppen erobert wird, die, sich 1701 zurückziehend, die Burg sprengen, wobei auch die Überbleibsel der Stadt zerstört werden.

Im **2. Kapitel** wird das Territorium der Gemeinde Koknese zum Osten von der Burg sowie das ehemalige Landgut *Pasta muiža* betrachtet; ein grosser Teil davon liegt heutzutage unter Wasser. Hier wird auch der Übertritt der Ortsbevölkerung zur Orthodoxie nach dem sg. Kartoffelaufuhr in Jaunbebri im Jahre 1841 beschrieben und die Errichtung der orthodoxen Kirche auf Krievkalns geschildert.

Im **3. Kapitel** wird das jetzige Zentrum von Koknese beschrieben, das in grossem Masse mit der nächsten Umgebung des Gutes Koknese zusammenfällt. Die Inhaber des Gutes seit seinem Entstehen bis zur Bodenreform. Die ev.-luth. Kirche von Koknese, das ehemalige Neue Schloss, der Park, das neue Wohngebiet.

Das **4. Kapitel** erzählt von der Umgebung des Bahnhofs von Koknese, von dem ehemaligen Gemeindehaus und von dem Territorium bis zum Pastorat von Koknese.

Das **5. Kapitel** ist dem Ort Atradze und dem Pastorat, ihrer Geschichte und Wandlungen im Laufe der Jahre gewidmet. Das Gut Viskaji. Die Gemeindeschule von Koknese. Hervorragende Persönlichkeiten jener Zeit.

Im **6. Kapitel** ist das westliche Ende von Koknese bis zu den Grenzen von Aizkraukle beschrieben. Von dieser Gegend sind Berichte aus dem 13. und 14. Jh. erhalten. Das Entstehen des Gutes Bilstiņi und das Aufteilen seines Grundbesitzes in Baugelände nach der Agrarreform. Bekannte örtliche Persönlichkeiten. In der Nähe von Aizkraukle befindet sich *Mūku kalns* (Mönchshügel), jetzt nur eine kleine Insel in der Daugava, wo aber einst, seit dem 1. Jahrtausend

v.Ch., sich eine Ansiedlung der Balten befunden hat.

Das **6.Kapitel** enthält Erinnerungen von demjenigen Teil von Koknese, der einst der schönste war, jetzt aber unter Wasser liegt — vom Tal der Daugava und von der Pērse-Schlucht, wo während der letzten Jahrzehnte viele geologische, botanische und ästhetische Werte untergegangen sind. Bericht von den Änderungen des Pērse-Flussbettes in den letzten Jahrhunderten und der Untergang des unikalen Pērse-Wasserfalles.

Im Anhang — ein umfangreiches Quellenverzeichnis, das den Lesern die Möglichkeit gibt, mehr Information über Koknese zu finden.

Grāmatas autors Jānis Blese dzimis 1917. gada 13. oktobrī Petrogradā ģimnāzijas skolotāja ģimenē. No 1924. gada līdz 1936. gadam mācījās Rīgā Franču licejā. No 1936. gada līdz 1944. gadam studējis ģeoloģiju Latvijas Universitātes Matemātikas un dabas zinātņu fakultātē. Līdztekus studijām tika pabeigts arī Franču institūts.

1944. gada rudenī Jāni Blesi iesauca Latviešu leģionā Aviācijas vienībā Grobiņā, un pēc vairākkārtīgas pārvietošanās pa dažādām Eiropas zemēm viņš Kēnigsbergā piedzīvoja kapitulāciju un vairāk nekā gadu pavadīja Maskavā filtrācijas nometnē.

Ar Koknesi tuvas attiecības Jānim Blesem nodibinājušās jau kopš 1929. gada, kad tēvs, valodnieks Ernests Blese, tur ieguva apbūves gabalu un uz tā uzcēla vasarnīcu. No 1947. gada rudens Jānis Blese uzsāka darbu Kokneses Krievkalna septiņgadīgajā skolā, kurā ar nelieliem pārtraukumiem, drīz vien tai kļūstot par vidusskolu, nostrādāja līdz 1982. gadam. 1967. gadā neklātienē viņš pabeidza Latvijas valsts universitātes Bioloģijas fakultāti.

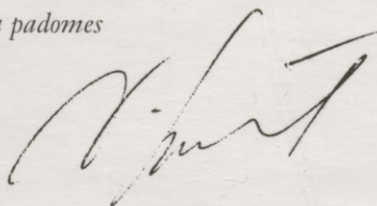
Šī grāmata ir vairāku gadu darbs, kuru veikt mudinājusi Kokneses kādreizējā dabas bagātība un interesantā vēsture.

Šo grāmatu bija iespējams izdot, pateicoties naudas ziedojumiem, kurus deva Kokneses uzņēmēji, iedzīvotāji, bijušie koknesieši, kuri tagad dzīvo un strādā citur. Īpaša pateicība "Daugavas fondam" (Ivaram Sekacim) par atbalstu īstajā brīdī. Grāmata izdošanai tika sagatavota un izdota Kokneses vidusskolas absolventa Pētera JANKAVA izdevniecībā "ATĒNA". Pateicos visiem, kas finansiāli atbalstīja šīs interesantās grāmatas iznākšanu.

Guntis BEĻEVIČS, "Saules aptieka";
Ainārs UTĀNS, IU "Mitte";
Gunārs SVĒTIŅŠ, z/s "Skalbus";
Jānis ANSPOKS, "Astarte nafta"
Mārtiņš OZOLS, SIA "Mago";
Silvija STRODE, SIA "Kokneses dārzniecība";
Roberts MEIKŠANS, SIA "Metālists";
Ernests SKOPĀNS, KS "Velēna";
Juris MAĻINOVSKIS, "JM";
Rihards LIMANĀNS, SIA "Ataudze";
Jāzeps BALTMANIS, valsts a/s "Kokneses MRS";
Viktors ALEKSEJEVS, SIA "Ankers";
Viktors VINGRIS, "Riekstukalni";
Bruno CĪRULIS, SIA "Base Baltija";
Ilze GARKALNE, "Service & Ge";
RIMKEVIČU ģimene;
Ivars SEKACIS, "Daugavas fonds";
Tomass CĪRULIS (rokfestivāla "Kokneses pilsdrupām" līdzekļi);
Jānis ĀBOLIŅŠ;
Dzintars RUDAKS;
Kokneses pagasta padome;
Viesturs CĪRULIS;
paju sabiedrība "KOKNESE".

*Kokneses pagasta padomes
priekšsēdētājs*

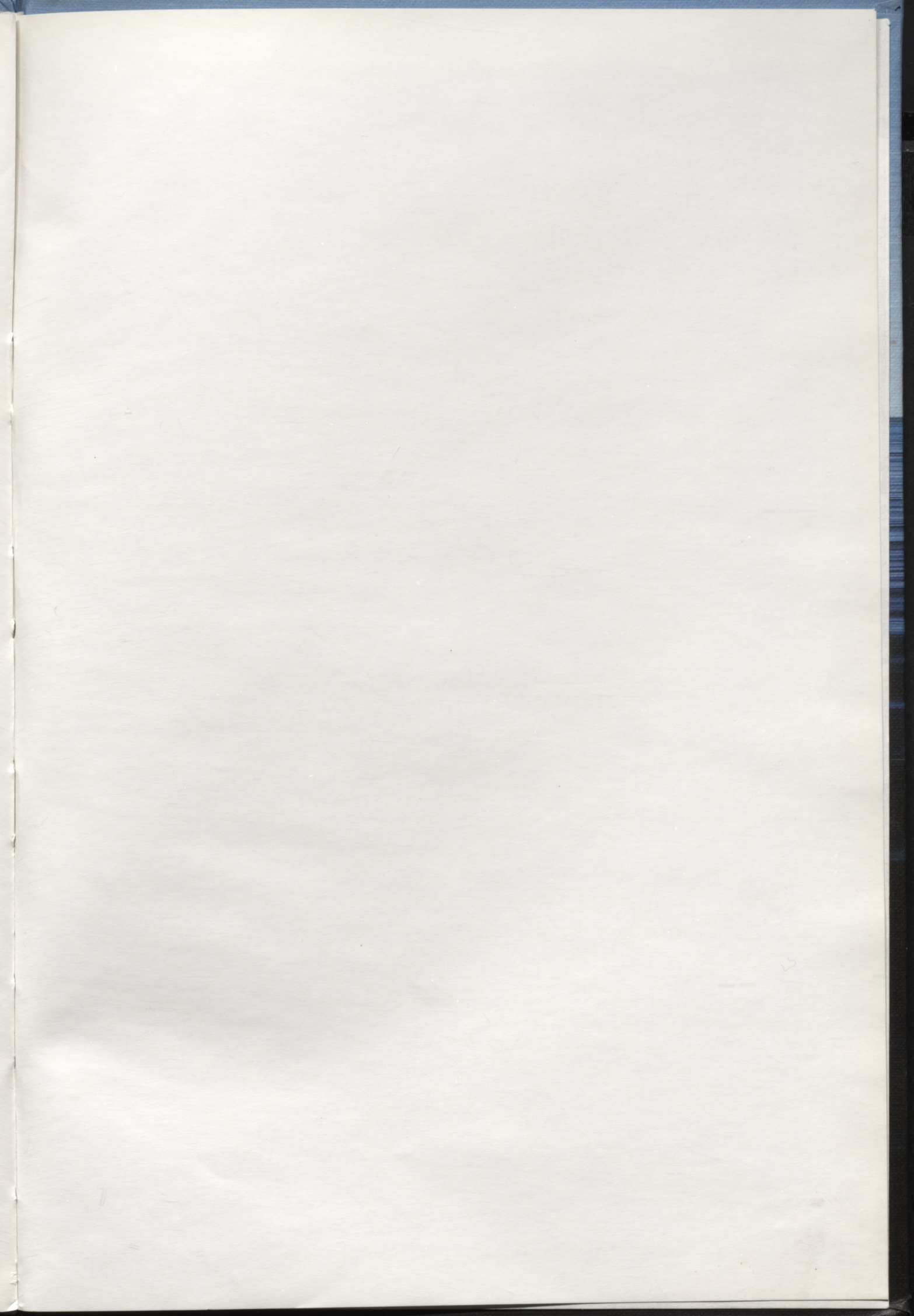

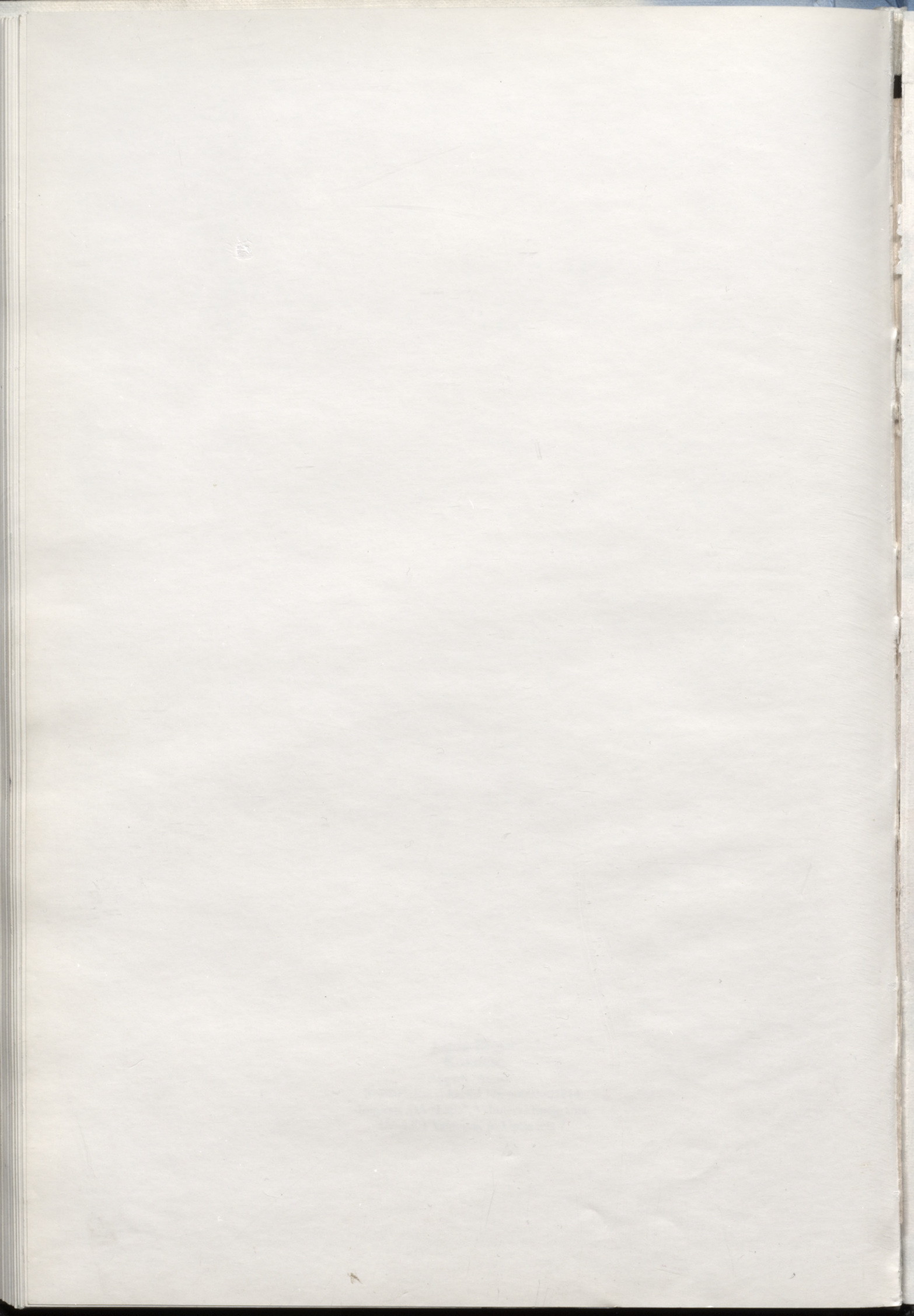
Viesturs Cīrulis

SATURS

Ievads	7
Kokneses pils un pilsētas vēsture	9
Atradze un Mācītājmuiža	43
Kokneses muiža	53
Krievkalns, Elenas zeme un Pasta muiža	73
Kokneses stacija un pagasta vecais centrs	95
Bilstiņi	109
Nogrimusī pasaule	125
Kopsavilkums	141

Jānis Blese
Koknese
Apgāds "Atēna",
Reģistrācijas apliecība Nr. 40003301814.
Iespiests SIA "Lapa", Valmieras tipogrāfijā,
LV-4201 Valmierā, A. Upiša ielā 7.

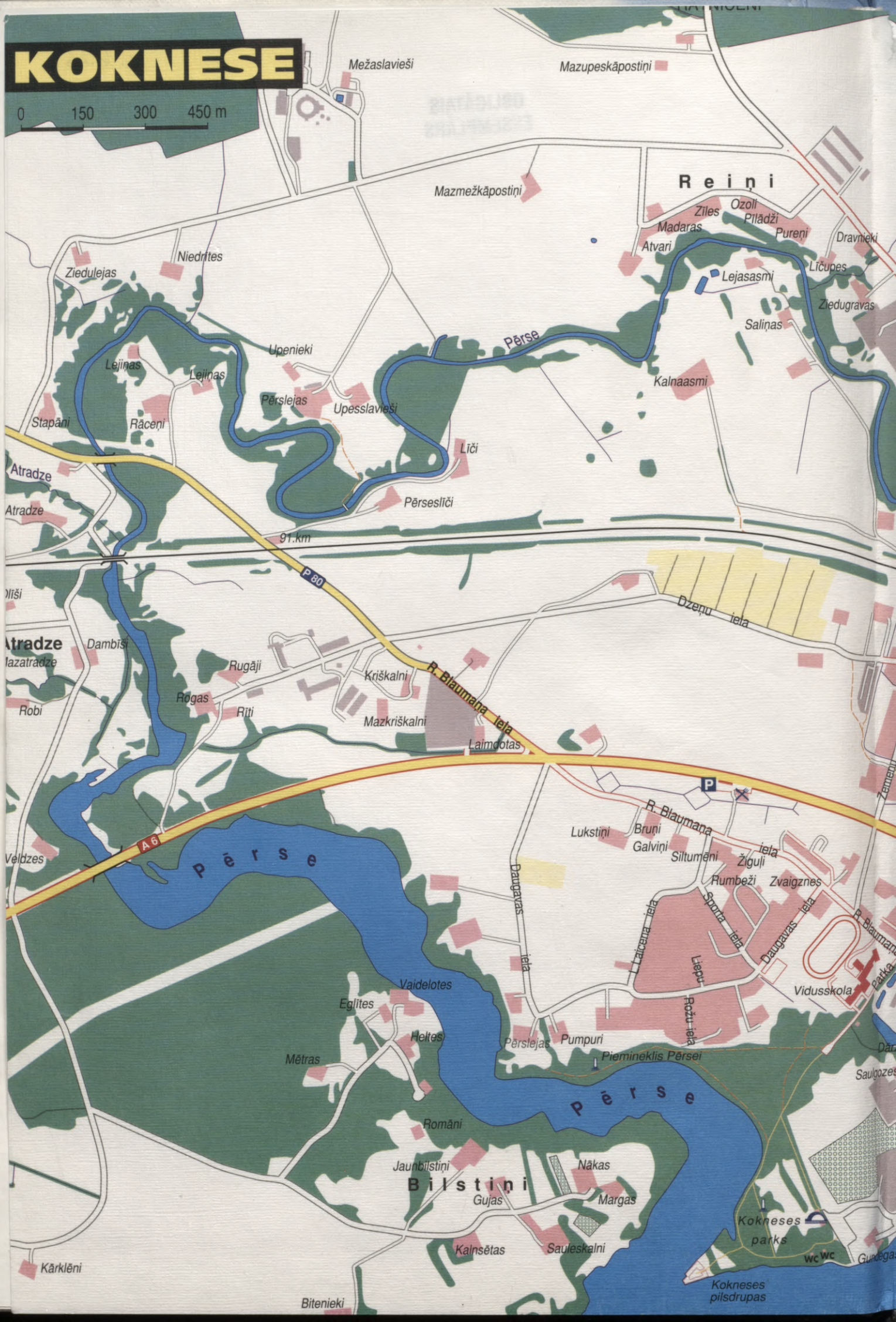

Ls. 6.45

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPĻĀRS**

KOKNESE

0 150 300 450 m

Gravas
LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

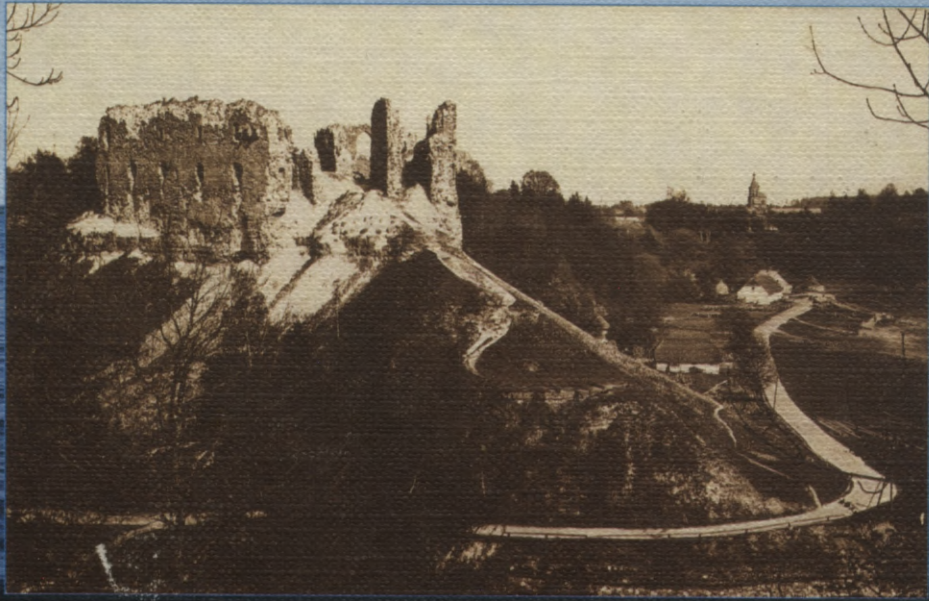

0304050783

PĻAVIŅAS
DAUGAVPILS

98-6
L141

ISBN 9984-635-04-X

9 78998 63504